

CONSTITUTIONELE BEOORDELING VAN DE WET VAN 9 AUGUSTUS 1988 OVER DE TAALKENNIS VAN GEMEENTELIJKE OVERHEIDSMANDATARISSEN

Op 3 februari 1989 dienden een aantal Komenaars een beroep in bij het Arbitragehof. Burgemeester Deleu, de schepenen Vandenbroucke en Moerman, het gemeenteraadslid Castrique en de heer Reubrecht verzoeken het Arbitragehof om vernietiging van de wet van 9 augustus 1988, die de taalkennis van gemeentelijke overheidsmandatarissen beoogt te regelen¹.

Dit verzoekschrift zal – naar alle waarschijnlijkheid – leiden tot de allereerste uitspraak van het Arbitragehof op klacht van particulieren en zal het Hof de kans geven om zijn nieuwe bevoegdheid in te vullen. Door deze klacht komt de constitutionele beoordeling van de wet van 9 augustus 1988 in het brandpunt van de juridische actualiteit te staan. Dit artikel heeft de bedoeling om ter zake voor een eerste terreinverkenning te zorgen.

Na een schets van haar krachtlijnen (punt 1) zullen we de wet van 9 augustus 1988 terugplaatsen in haar «historische context» (punt 2). Die achtergrond hebben we niet enkel nodig om de wet van 9 augustus 1988 te begrijpen. We gaan ook op zoek naar het antwoord op de vraag of er vóór de wet van 9 augustus 1988 nog geen regeling voor de taalkennis van gemeentelijke overheidsmandatarissen bestond (punt 3). Het antwoord op die vraag is belangrijk voor de grondwettelijke beoordeling van de wet, waaraan de rest van het artikel gewijd is. We bekijken de grondwettelijke bezwaren van de Komenaars allereerst vanuit de nieuwe bevoegdheid van het Arbitragehof (punt 4). Nadat we ons afgevraagd hebben in welke mate het Hof kan toezien op de verzoenbaarheid van de wet van 9 augustus 1988 met artikel 6 Gw. (punt 5.1), geven we aan waar de problemen inzake een mogelijke schending van het gelijkheidsbeginsel gelegen zijn (punt 5.2). Opnieuw vanuit het dubbel oogpunt van enerzijds de bevoegdheid van het Arbitragehof (punt 6.1) én anderzijds de concrete problematiek (punt 6.2), gaan we ten slotte in op het vraagstuk van de voor de wet van 9 augustus 1988 grondwettelijk vereiste meerderheid.

1. DE WET VAN 9 AUGUSTUS 1988

De wet van 9 augustus 1988 bevat voor de zes randgemeenten en de tien taalgrensgemeenten² een aantal van het gemeen-

¹ Wet van 9 augustus 1988 tot wijziging van de Gemeentewet, de Gemeentekieswet, de organieke wet betreffende de openbare centra voor maatschappelijk welzijn, de Provinciewet, het Kieswetboek, de wet tot regeling van de provincieraadsverkiezingen en de wet tot regeling van de gelijktijdige parlements- en provincieraadsverkiezingen, B.S., 13 augustus 1988.

² De randgemeenten zijn: Drogenbos, Kraainem, Linkebeek, Sint-Genesius-Rode, Wemmel, Wezenbeek-Oppem. De taalgrensgemeenten zijn: Mesen, Spiere-Helkijn, Ronse, Bever, Herstappe,

ne recht afwijkende regelingen – met wisselend territoriaal toepassingsgebied – inzake de organisatie en uitoefening van het administratief en tuchtrechtelijk toezicht (instelling van een college van provinciegouverneurs), de mogelijkheid voor de inwoners van Komen-Waasten en Voeren om bij parlementsverkiezingen hun stemplicht in een anderstalig kiescollege te vervullen, de besluitvorming in bepaalde organen en de geschillenregeling in verband met de verkiezing en de vervallenverklaring van de leden van die organen³.

Het belangrijkste onderwerp van deze wet is het regelen van het probleem van de taalkennis van gemeentelijke overheidsmandatarissen in de randgemeenten en de taalgrensgemeenten. Artikel 19 van de wet van 9 augustus 1988 bepaalt dat elke gemeentelijke overheidsmandataris van de taal van het taalgebied waarin de gemeente gelegen is «de kennis moet hebben die nodig is om het bedoeld mandaat uit te oefenen». Met betrekking tot die kennis voert het een stelsel van vermoedens in. Rechtstreeks verkozen overheidsmandatarissen worden *onweerlegbaar* vermoed de taal van het taalgebied te kennen. Ook de taalkennis van burgemeesters die tussen 1 januari 1983 en 1 januari 1989 gedurende minstens drie jaar ononderbroken een burgemeestersmandaat hebben uitgeoefend, kan niet weerlegd worden. Voor de «andere mandatarissen» is het vermoeden van taalkennis wél weerlegbaar.

Een eerste opvallend kenmerk van de nieuwe regeling is dat ze voor de gemeenten Voeren, Komen-Waasten en de zes randgemeenten de categorie van de «andere mandatarissen» voor wie het vermoeden wél weerlegbaar is, zeer klein maakt. De wet van 9 augustus 1988 doet dit door voor de genoemde gemeenten de categorie van de rechtstreeks verkozenen, van de gemeenteraadsliden uit te breiden tot de schepenen en de OCMW-raadsleden. Hier komt dus enkel nog de burgemeester, de waarnemende burgemeester, de OCMW-voorzitter en de waarnemende OCMW-voorzitter in aanmerking voor een weerlegging van zijn of haar taal-

Voeren, Komen-Waasten, Moeskroen, Vloesberg en Edingen. Zie: artikelen 7 en 8, 3° tot 10°, van de wetten op het gebruik van de talen in bestuurszaken, gecoördineerd bij koninklijk besluit van 18 juli 1966, B.S., 2 augustus 1966 (verder aangeduid als «Bestuurs-taalwet»).

³ Zie, voor een overzicht van de nieuwe wet ALEN, A., *Algemene beginselen en grondslagen van het Belgisch publiek recht. Boek I: Instellingen*, Brussel, Story-Scientia, 1988, 62-65; MILQUET, J., «La nouvelle loi de 'pacification' relative aux communes à facilités», *J. Proc.*, 1988, nr. 134, 10-15; CEREXHE, E. en DELGRANGE, X., «Les connaissances linguistiques des mandataires communaux», *J.T.*, 1989, 153-160. Zie ook de samenvatting van de wet die de Raad van State, bij het begin van zijn advies van 15 juni 1988, gaf: *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, nr. 371-1, 38-39.

kennis. Indien op vraag van een gemeenteraadslid de taalkennis van de burgemeester is weerlegd, kan de Raad van State zijn of haar benoeming vernietigen.

Een tweede opvallend kenmerk is de strikte beperking van bewijsmiddelen die kunnen worden gehanteerd om, waar toegelaten, de taalkennis te weerleggen. Dit kan alleen via «ernstige aanwijzingen» die enkel afgeleid kunnen worden uit een rechterlijke beslissing, de bekentenis van de mandataris of de uitoefening van zijn ambt als individuele bestuursautoriteit. De vraag is dan natuurlijk wat onder de in artikel 19 vermelde bewijsmiddelen moet worden verstaan. De begrippen «rechterlijke uitspraak» en «bekentenis» lijken op het eerste gezicht minder problemen op te leveren dan de notie «uitoefening van zijn ambt als individuele bestuursautoriteit». Niettemin, van nabij beschouwd, rijst hier het probleem of vroegere rechterlijke uitspraken of bekentenissen kunnen worden weerlegd door «nieuwe feiten». In de memorie van toelichting verwees de regering in verband met dit probleem naar het advies dat de Raad van State over artikel 19 heeft gegeven⁴. De Raad overwoog:

«De ernstige aanwijzingen op grond waarvan het vermoeden dat de taal van het gebied gekend is kan worden weerlegd en kan worden aangetoond dat die taal niet gekend is, moeten bestaan op het ogenblik van de ambtsaanvaarding door degene tegen wie het bewijs moet worden geleverd. Anders zou de sanctie — namelijk de nietigverklaring (van de benoeming of de aanstelling) — een persoon kunnen treffen die zich heeft ingespannen om de taal van het gebied te kennen»⁵.

De regering voegde hier nog aan toe:

«Dit houdt in dat de ernstige aanwijzingen ook al worden ze gehaald uit voorafgaandelijke feiten, nog een werkelijkheid moeten vormen op het ogenblik van of na de aanvaarding van het ambt waarvoor de taalkennis wordt betwist. Aldus, bijvoorbeeld, kan een bekentenis van een gebrek aan kennis niet worden weerhouden voor zover zij nadien werd weerlegd.»

Kortom, vroegere bekentenissen en zelfs rechterlijke uitspraken kunnen niet meer in aanmerking genomen worden indien ze ondertussen weerlegd zijn door «nieuwe feiten». Het blijft echter onduidelijk wat zoal een «nieuw feit» kan zijn⁶. Volstaat de enkele verklaring dat men de taal van het gebied (nu wel) kent? Tijdens de parlementaire voorbereiding van de wet van 9 augustus 1988 werd bij dit probleem nauwelijks stilgestaan. De senator Erdman (behorende tot de meerderheid) ging er tijdens de openbare vergadering even op in:

«Dit betekent concreet dat zij niet opnieuw als burgemeester of als waarnemende burgemeester kunnen optreden indien zij zich niet uitdrukkelijk voegen naar het vereiste van de taalkennis, dus duidelijk maken wel Nederlands te kennen. Zij moeten die kennis ook aannemelijk maken bijvoorbeeld in een gesprek met de toezichthoudende of benoemende overheid, maar dan in alle ernst»⁷.

Het derde bewijsmiddel, «het optreden als individuele bestuursautoriteit», is zo mogelijk nog vager. Men denkt

hier onwillekeurig aan het begrip «individuele bestuursautoriteit» uit het arrest van het Arbitragehof waarop wij verder terugkomen. Wat er onder «de uitoefening van een ambt als individuele bestuursautoriteit» begrepen moet worden blijkt niet duidelijk uit de wetsgeschiedenis. De minister van Institutionele Hervorming (N) verklaarde:

«De ernstige aanwijzingen zijn niet beperkt tot de administratieve handelingen zelf, in die zin dat ze ruimer moeten worden gezien dan een louter administratieve handeling doch moeten er wel verband mee houden; zij moeten in de uitoefening van administratieve acten hebben plaatsgevonden»⁸.

Wanneer men de regeling van de wet van 9 augustus 1988 bekijkt, kan men zich afvragen waarom de wetgever gekozen heeft voor een dergelijke ingewikkelde constructie. Cerexhe en Delgrange schrijven:

«Magré les ambiguïtés de la loi qui traduisent la complexité du compromis politique, la loi du 9 août 1988 tente d'assurer la pacification communautaire. Pour cela, elle se pose en aboutissement de la jurisprudence du Conseil d'Etat»⁹.

De regering heeft steeds volgehouden dat het systeem van vermoedens voortvloeit uit de rechtspraak van de Raad van State. De Nederlandstalige leden van de Afdeling Administratie hebben dit met kracht tegengesproken¹⁰. Toch kan men niet ontkennen dat een aantal «bouwstenen» van de huidige regeling aan de jurisprudentie van de Raad van State zijn ontleend. De Raad had in zijn taalkennisarresten geoordeeld dat de benoemende overheid niet in alle gevallen de taalkennis van de kandidaat-gemeentemandarissen hoefde na te gaan, maar mocht uitgaan van een «vermoeden van taalkennis». Alleen indien er ernstige aanwijzingen waren om te twifelen aan het vermoeden van taalkennis, mocht de overheid er niet op steunen. In zijn arresten Thiery en de Grunne gaf de Raad enkele negatieve criteria om het begrip «ernstige aanwijzingen» te omschrijven¹¹. Het is interessant om te lezen wat Jan Velaers na een opsomming van de elementen die volgens de Raad geen ernstige aanwijzingen kunnen zijn, schrijft:

«Na eliminatie van de hiervoren vermelde elementen komt het ons voor dat er wellicht uiterst zeldzaam voldoende ernstige aanwijzingen zullen voorhanden zijn om het vermoeden van taalkennis aan het wankelen te brengen. Wellicht komen toch in aanmerking:

— de ondubbelzinnige erkenning door de betrokkene van zijn gebrek aan voldoende taalkennis;

⁸ Verslag namens de Commissie voor de Binnenlandse Zaken, de Algemene Zaken en het Openbaar Ambt, uitgebracht door de heren Timmermans en Eerdeken, *Gedr. St., Kamer*, B.Z. 1988, nr. 529/8, 217.

⁹ CEREXHE, E. en DELGRANGE, X., *l.c.*, 160.

¹⁰ Aangezien de Afdeling Administratie meende dat taalkennis een onvermijdelijk vereiste is voor bestuursfuncties, maar dat anderzijds het rechtsmiddel om deze taalkennis te toetsen ontbrak, is hij ter zake uitgegaan van de opvatting dat (benoemings)beslissingen die publieke overheden nemen, vermoed moeten worden rechtmatig genomen te zijn (advies R.v.St., *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, nr. 371-1, 54-55).

¹¹ Aangehaald in VELAERS, J., «De Raad van State over de taalkennis en het taalgebruik van de gemeentelijke overheid in de arresten van 30 september 1986», *T.B.P.*, 1986, 539-540.

⁴ Memorie van toelichting, *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, nr. 371-1, 20-21.

⁵ Advies R.v.St., *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, nr. 371-1, 86.

⁶ CEREXHE, E. en DELGRANGE, X., *l.c.*, 160.

⁷ *Parl. Hand., Senaat*, B.Z. 1988, 25 juli 1988, 1105.

– geregistreerde pogingen van de betrokkene om het Nederlands te spreken waaruit overduidelijk zijn taalonkunde blijkt;

– de algemeen bekende, niet door tegengetuigen betwiste taalonkunde van de betrokkene;

– het feit dat reeds eerder, niet weerlegde, ernstige aanwijzingen van taalonkunde werden vastgesteld door de benoemende, de toezichhoudende of een jurisdictionele overheid.»

We moeten dus vaststellen dat de wetgever een aantal elementen uit de op dat ogenblik bestaande rechtspraak en rechtsleer gebruikt heeft. Deze genese kan echter niet gebruikt worden als een excuus voor de ingewikkeldheid van de regeling. De Raad van State had het systeem van een vermoeden immers alleen maar ingevoerd omdat hij meende dat er inzake de bewijsvoering van taalkennis een lacune in de wetgeving bestond. Het meest logische antwoord van de wetgever ware dus het invoeren van een eenvoudige bewijsregeling geweest. Maar het probleem lag noch juridisch, noch politiek eenvoudig. Enerzijds is er de logica, die vooral door Vlamingen werd beklemtoond, dat overheidsmandatarissen de streektaal moeten kennen. Anderzijds is er het principe van het algemeen stemrecht, waaruit vooral Waalse auteurs hebben afgeleid dat de plaatselijke bevolking kan kiezen wie ze wil, ongeacht zijn taalkennis. In de regeling van de wet van 9 augustus 1988 is geprobeerd om beide principes te verzoenen. Om de ingewikkeldheid van de huidige regeling te begrijpen is het nodig stil te staan bij dit verschil in opvattingen over de taalkennis van gemeentemandatarissen, een verschil dat al dateert van lang vóór de wet van 9 augustus 1988.

2. DE HISTORISCHE CONTEXT¹²

Op 17 augustus 1973 besliste de Raad van State in het arrest Germis dat de verplichtingen van de bestuurstaalwet van 1963 ook gelden voor schepenen. De Raad van State overwoog dat de wetgever bij de voorbereiding van de wetten op het gebruik van de talen in bestuurszaken het woord «diensten» had gebruikt omdat hij «de opvatting was toegedaan dat die term kon dienen ter aanduiding van een alomvattend begrip, dat alles zou insluiten wat in de wet van 1932 werd aangeduid als besturen, overheden, overheidsbedrijven, vergunde diensten, openbare instellingen, inrichtingen van openbaar nut».

Hieruit leidde de Raad af dat «de verplichtingen van de wet van 1963 derhalve ook gelden voor politieke mandatarissen, wat overigens nog blijkt uit de bewoordingen van artikel 57 van de gecoördineerde wetten, waar met sancties gedreigd wordt niet alleen ten opzichte van ambtenaren (fonctionnaires) maar ook tegen gezagdragers (dépositaires de l'autorité publique) die de taalwet zouden hebben overtreden»¹³.

Daarmee werd de stelling van de verdediging (en van de meeste Franstalige auteurs) verworpen dat gezagdragers niet

aan de bestuurstaalwet onderworpen zouden zijn omdat ze geen «diensten» zouden zijn. Bovendien gaf de Raad in dit arrest zijn welbekende interpretatie van het begrip «taalgebied» uit artikel 3bis van de Grondwet nl. «een gebied waar in rechte een bepaalde taal moet worden gesproken of met betrekking waarop een bepaalde taal moet worden gebruikt»¹⁴.

Uitgaande van deze wetsbepaling ontwikkelden de Nederlandstalige kamers een jurisprudentie waardoor de absolute voorrang van het Nederlands als bestuurstaal van het Nederlands taalgebied werd gevestigd.

Aangezien de gemeente Voeren en sinds 1970 ook de randgemeenten tot het Nederlandse taalgebied behoren, werden hier door de Raad van State dezelfde principes toegepast. Dit bracht met zich mee dat de zogenaamde faciliteiten – die de bestuurstaalwet voor genoemde gemeenten regelde – limitatief werden geïnterpreteerd als afwijkingen van de algemene regel, waarop enkel de gewone burgers en niet de bestuurders zich kunnen beroepen¹⁵.

Aan de verplichting voor alle gemeentemandatarissen van het Nederlandse taalgebied om het Nederlands te gebruiken, koppelde de Raad van State bovendien de verplichting om deze taal te kennen. De Raad noemde de verplichting om Nederlands te kennen een «verkiezbaarheidsvereiste van een bijzonder soort», namelijk een waarvan vermoed wordt dat eraan voldaan is voor wie zich in een eentalig gebied kandidaat stelt voor een plaatselijk openbaar mandaat¹⁶.

In de (Franstalige) rechtsleer¹⁷ en rechtspraak¹⁸ werd zeer heftig gereageerd op de door de Raad van State ontwikkelde jurisprudentie. Vooral de invoering van «een nieuwe verkiezbaarheidsvoorwaarde» en de «Vlaamse interpretatie van artikel 3bis Gw.» werden scherp bekritiseerd.

Het is in ieder geval moeilijk om – zoals de Raad van State schijnt te doen – de creatie van een nieuwe «impliciete» verkiezbaarheidsvoorwaarde te aanvaarden. Sommigen gingen nog verder en stelden de vraag of het invoeren van een bekwaamheidsvereiste – zoals taalkennis – wel te verzoeken

¹² Zie voor een uitstekend overzicht ALEN, A., *Algemene beginselen en grondslagen van het Belgisch Publiek recht. Boek I: Instellingen*, Brussel, Story-Scientia, 1988, 59-65.

¹³ R.v.St., Germis, 17 augustus 1973, Arr. R.v.St., 1973, nr. 15990.

¹⁴ De afdeling wetgeving had al een soortgelijke interpretatie van artikel 3bis gegeven in het advies over het ontwerp van wet «houdende het statuut van het kanton van de Voer», *Gedr. St., Kamer*, 1971-1972, nr. 282/5.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld R.v.St., Verheyden, 6 april 1982, R.W., 1982-83, 24-30 met noot LAMBRECHTS, W.

¹⁶ R.v.St., Walraet, 8 november 1983, T.B.P., 1985, 65.

¹⁷ DELPÉRÉE, F. en DELFOSSE, J., *L'emploi des langues dans les assemblées communales, Le cas des communes périphériques*, Louvain-la-Neuve, Cabay, 1982, 147; DUMONT, H., «La fonction de juger les activités des pouvoirs politiques, fonction juridictionnelle ou politique?» *J. Proc.*, nr. 66, 28 juni 1985, 32; LEJEUNE, Y., «Les connaissances linguistiques requises d'une autorité ou d'un mandataire public communal», *Rev. Rég. Dr.*, 1986, nr. 39, 318-334; LALLEMAND, R. en SOUMERYN-SCHMIT, G., «Les arrêts linguistiques du Conseil d'Etat. Un exemple extraordinaire de 'juge-législateur'», *J.T.*, 1986-87, 717-723; RISPOPOULOS, B., «Quelques lumières historiques et politiques sur les Fourons», *J. Proc.*, 1986, nr. 92, 8-9; DELPÉRÉE, F., «Les arrêts du 30 septembre 1986», *J. Proc.*, 1986, nr. 92, 10-12; UYTENDAELE, M., «Les obligations linguistiques des mandataires politiques», *Courrier Hebdomadaire CRISP*, 27 februari 1987, nr. 1150, 46.

¹⁸ Kort Ged. Rb. Luik, 18 augustus 1987, *Rev. Liège*, 1987, 1008; Kort Ged. Rb. Brussel, 14 oktober 1987, *J.T.* 1987, 596.; Kort Ged. Rb. Luik, 24 december 1987, *Rev. Liège*, 1988, 130.

nen is met het principe van het algemeen stemrecht. In zijn verantwoording van een amendement bij het wetsvoorstel Galle schreef J.-B. Delhaye: «Deze regeling vertoont identiek dezelfde kenmerken als die welke in de Verenigde Staten werd uitgedacht om in de Zuidelijke Staten de zwarte bevolking het stemrecht te ontnemen»¹⁹.

In het arrest Mathieu-Mohin en Clerfayt van 2 maart 1987 heeft het Hof voor de Rechten van de Mens de criteria opgesomd om na te gaan of een inperking op het recht om te kiezen of verkozen te worden uit artikel 3 Eerste Protocol EVRM toelaatbaar is²⁰. Allereerst mag de beperking de kern zelf en de effectiviteit van het kiesrecht niet ondergraven. Daarenboven moet de inperking, op een proportionele manier, een legitiem doel nastreven. Het Hof heeft in hetzelfde arrest de grote appreciatiemarge van de lidstaten bij de keuze van een kiessysteem benadrukt²¹. Het is overigens nog maar de vraag of een gemeenteraad kan worden beschouwd als een «wetgevende macht» («corps législatif», «the legislature») in de zin van artikel 3 Eerste Protocol. Deze term wordt echter niet gebruikt in artikel 25 van het Internationaal Verdrag inzake Burgerlijke en Politieke Rechten²². Daarin wordt het recht van de burger om — zonder onderscheid van taal — gekozen te worden door middel van betrouwbare periodieke verkiezingen, die gehouden worden krachtens algemeen en gelijkwaardig kiesrecht, gegarandeerd. Maar het is (nog) niet duidelijk in hoeverre er hier plaats is voor impliciete beperkingen.

Naast de kritiek op het invoeren van een «nieuwe verkiezingsbaarheidsvoorwaarde» werden heel wat Franstalige pijlen gericht op de «Vlaamse interpretatie van artikel 3bis Gw.». De vraag is of uit de bepaling dat België vier taalgebieden bevat, moet worden afgeleid dat er in elk van deze gebieden een officiële streektaal is ingevoerd, die elke overheidsmandataris moet gebruiken en kennen²³. Vanuit een teleologische interpretatie van dit grondwetsartikel meende de Raad van State van wel²⁴. Daartegenover werd in de rechtsleer en sommige rechtspraak een exegetische interpretatie van zowel artikel 3bis als artikel 23 geplaatst. Dumont schrijft hierover:

«Quand on sait qu'une Constitution, dans un pays comme le nôtre, a de plus la valeur d'un 'traité d'armistice' conclu entre une majorité et une minorité, on ne peut s'étonner de cet attachement privilégié au texte que manifeste une communauté jadis prépondérante, mais devenue minoritaire et soucieuse de résister à la progression de 'l'adversaire'»²⁵.

In die opvatting is artikel 3bis alleen een «definiërend» artikel, waar geen verplichtingen uit voortvloeien.

Volgens verschillende Franstalige auteurs zou de «Vlaamse interpretatie van artikel 3bis Gw.» in strijd zijn met de principiële taalvrijheid van artikel 23 Gw.²⁶ Uit respect voor artikel 23 Gw. zou de wetgever, ook voor overheidsmandatarissen, enkel de taal van de «handelingen van het openbaar gezag» mogen regelen. Door een zeer enge betekenis te geven aan de woorden «actes de l'autorité publique» beweren deze auteurs dat artikel 23 Gw. zich verzet tegen elke reglementering van de taalkennis van rechtstreeks of onrechtstreeks verkozen mandatarissen. Hierbij passen twee opmerkingen. Allereerst verliezen deze auteurs uit het oog dat artikel 23 Gw. in principe enkel geldt voor de particulieren en niet voor de overheid²⁷. Bovendien is een zeer enge interpretatie van het begrip «actes de l'autorité publique» niet te verzoenen met het Nederlands begrip «handelingen van het openbaar gezag» en met de wil van de grondwetgever. In het Nationaal Congres werd immers het amendement van Van Meenen verworpen om in artikel 23 te bepalen dat het taalgebruik enkel kon worden geregeld «à l'égard des fonctionnaires non-électifs»²⁸.

Een mooi begrip om de discussie over artikel 3bis te begrijpen is de aan het verdragsrecht ontleende term «directe werking». Het gaat er namelijk om te weten of artikel 3bis rechtstreeks rechten en plichten creëert, dan wel nog nadere uitwerking door de overheid behoeft. De Raad van State is zeer ver gegaan in het toekennen van directe werking. Zo overwoog de Raad al in het arrest Germis dat de gemeenteverheid, daarin begrepen de individueel optredende gemeenteraadsliden, direct krachtens de Grondwet gehouden is de streektaal te gebruiken, ook al laat men de taalwet van 1963 buiten beschouwing. Hoewel deze verregaande interpretatie zeer overtuigend werd beargumenteerd²⁹, nam de Raad hier toch een kwetsbare positie in. De Raad zag zich

¹⁹ *Gedr. St., Kamer*, 1982-83, nr. 712/8.

²⁰ Europees Hof voor de Rechten van de Mens, Mathieu-Mohin en Clerfayt, 2 maart 1987, *Publications de la Cour Européenne des Droits de l'Homme, Série A*, vol. 113. Ondanks de aanvang van artikel 3, 1°, Protocol («De Hoge Verdragsluitende Partijen verbinden zich om...») heeft het Hof aan dit artikel directe werking gegeven (§ 49). Eerste Protocol bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens ondertekend te Parijs op 18 mei 1954, goedgekeurd bij wet van 13 mei 1955, *B.S.*, 19 augustus 1955.

²¹ Zie ook Advies R.v.St., *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, nr. 371-1, 80.

²² Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten, ondertekend te New York op 19 december 1966, goedgekeurd bij wet van 15 mei 1981, *B.S.*, 6 juli 1983.

²³ De tekst van artikel 3bis gaat terug op een voorstel van de zogenaamde «Ronde Tafel Conferentie» die tijdens de regering Lefèvre-Spaak bijeenkwam van januari 1964 tot januari 1965. De Conferentie stelde artikel 3bis voor, onder andere om «de officiële talen van elk gebied te erkennen». Zie DE STEXHE, P., *La révision de la constitution belge 1968-1971*, Larcier, 1972, Brussel, 45.

²⁴ R.v.St., Germis, nr. 15990, 17 augustus 1973, *Arr. R.v.St.*, 1973, 723.

²⁵ DUMONT, H., *l.c.*, 30.

²⁶ DELPÉRE, F. en DELFOSSE, J., *o.c.*, 147; CEREXHE, E. en DELGRANGE, X., *l.c.*, 155.

²⁷ R.v.St., Germis, nr. 15990, 17 augustus 1973, *Arr. R.v.St.*, 1973, 723. Dit blijkt ook duidelijk uit de bespreking in het Nationaal Congres: VAN OVERLOOP, E., *Exposé des motifs de la constitution Belge*, Brussel, Goemare, 1864, 335-336; HUYTENS, E., *Discussions du Congrès National de Belgique*, Eerste deel, Brussel, Société Typographique Belge, 1844, 667-668. Zie ook ALEN, A., *Algemene inleiding tot het Belgisch publiek recht*, Brussel, Story-Scientia, 1986, 348; MAST, A. en DUJARDIN, J., *Overzicht van het Belgisch grondwettelijk recht*, Gent, Story-Scientia, 1985, 8e uitgave, 592-605; DE MEYER, J., *Staatsrecht*, deel VI, Leuven, 1985, 11e uitgave, 555-560.

²⁸ VAN CAUWELAERT, E., *Taalvrijheid ?! Een kritische motivering van de taalwetgeving*, Antwerpen, De Nederlandse Boekhandel, 1971, 186-211. Zie ook vorige voetnoot.

²⁹ De Raad gaat hiervoor terug naar de oorsprong van het begrip «taalgebied». Zo legde de taalwet van 1932 aan de besturen van de gemeente op, bij de vervulling van de bestuursopdrachten, de streektaal te gebruiken (R.v.St., Germis, nr. 15990, 17 augustus 1973, *Arr. R.v. St.*, 1973, 719). Zie voetnoot 23.

verplicht om uit de vage bewoordingen van artikel 3bis een heel stel concrete regels af te leiden. De beschuldiging van een «gouvernement des juges» was dan ook niet uit de lucht... Lallemand en Soumeryn-Schmit schreven eind 1986:

«L'éminent juriste, Henri De Page rappelait qu'il n'appartient pas au juge de modifier à son gré toutes les lois et sous le seul contrôle de ses appréciations personnelles. Dans les arrêts que nous avons cités, la quatrième chambre du Conseil d'Etat ne s'en est pas tenue à cette règle élémentaire»³⁰.

Toen het Arbitragehof zich op 26 maart 1986 uitsprak over het decreet Lepaffe-Biefnot boog het zich ook over artikel 3bis van de Grondwet³¹. We gaan niet in op de vraag of het Hof zich wel over artikel 3bis uit te spreken had. Van belang is hier dat het Hof blijkbaar elke directe werking van 3bis uitsluit. Weliswaar geeft het Hof toe dat artikel 3bis de bevoegdheid van de wetgevers inzake taalgebruik beperkt en aldus de grondwettelijke waarborg vormt van de taal van het eentalig gebied of van het tweetalig karakter van het gebied. Maar, voegt het Hof er onmiddellijk aan toe, het artikel brengt op zichzelf geen wijziging mee van de juridische ordening en er kan niet rechtstreeks een verplichting met betrekking tot het taalgebruik of een vereiste van talenkennis voor overheidsmandatarissen uit worden afgeleid³². In zijn arrest van 30 september 1986 beschouwde de Raad van State deze interpretatie van het Arbitragehof als een «obiter dictum» waardoor het niet gebonden was³³. Toch heeft de Raad zijn rechtspraak m.b.t. de taalkennis van overheidsmandatarissen onder invloed van het Arbitragehof onmiskenbaar afgezwakt, met name wat de rechtstreeks verkozen gemeenteraadsleden betreft. Terwijl in het arrest Walraet van 8 november 1983 nog werd gesteld dat taalkennis een bijzondere verkiesbaarheidsvereiste was, oordeelt de Raad op 30 september 1986 dat de verplichting de taal te kennen vooralsnog geen verkiesbaarheidsvereiste is voor gemeenteraadsleden³⁴.

De Raad van State heeft dus artikel 3bis van de Grondwet gebruikt om de verplichting om de streektaal te kennen op te leggen aan gemeentemandatarissen. Daardoor heeft de

Raad zich blootgesteld aan scherpe kritiek van de (Franstalige) rechtsleer en uiteindelijk ook van het Arbitragehof. Men mag echter niet vergeten dat de Raad, in zijn basisarresten zoals het arrest Germis en het arrest Broers (vernietiging van de benoeming van Happart), artikel 3bis Gw. enkel als een a fortiori argument heeft gebruikt³⁵. Voor burgemeesters en schepenen vloeit de verplichting om de streektaal te kennen, immers voort uit de gecoördineerde wetten op het gebruik van de talen in bestuurszaken. De vraag kan dan ook gesteld worden of de Raad het zich niet nodeloos moeilijk gemaakt heeft door steeds sterker op de «directe werking» van artikel 3bis Gw. te gaan steunen. Om aan gemeenteraadsleden een taalkennisverplichting op te leggen was een extensieve interpretatie van artikel 3bis ongetwijfeld nodig. Maar precies op dit punt heeft de Raad moeten «inbinden». Voor burgemeesters en schepenen had de Raad – naar eigen zeggen – artikel 3bis niet echt nodig. Dat zou betekenen dat er voor burgemeesters en schepenen geen lacune in de wetgeving bestond. Daarom willen we nu stilstaan bij het toepassingsgebied van de wetten op het gebruik van de talen in bestuurszaken.

3. BESTOND ER VOOR DE WET VAN 9 AUGUSTUS 1988 AL EEN REGELING OP DE TAALKENNIS VAN GEMEENTEMANDATARISSEN?

De Raad van State meende reeds in het arrest Germis dat uit een verplichting om een taal te gebruiken, een verplichting om die taal te kennen voortvloeit:

«Overwegende dat het onbetwistbaar is dat een burgemeester die een mededeling doet aan het publiek, die optreedt als ambtenaar van de burgerlijke stand, die een vergunning verleent, die in betrekking treedt met een particulier, dat in beginsel moet doen, krachtens de artikelen 11 tot en met 14 van de gecoördineerde wetten, in de taal van het ééntalig gebied waarin zijn gemeente gelegen is, wat meebrengt dat hij de taalkennis moet hebben – ook al is dat nergens uitdrukkelijk voorgeschreven – die het hem moet mogelijk maken de door de artikelen 11 tot en met 14 bedoelde bestuurshandelingen te verrichten in de opgelegde taal»³⁶.

Hoewel de redenering van de Raad (wie een taal moet gebruiken, moet ze kennen) zeer logisch voorkomt, stelt de Raad zich hier eens te meer kwetsbaar op door te stellen dat de taalkennisverplichting nergens uitdrukkelijk is voorgeschreven.

Men kan zich afvragen waarom er geen gebruik gemaakt is van het – nochtans duidelijke – artikel 15 van de gecoördineerde wetten op het gebruik van de talen in bestuurszaken, dat bepaalt dat niemand in de plaatselijke openbare diensten die gevestigd zijn in de Nederlandse, Franse en Duitse taalgebieden, tot een ambt of een betrekking benoemd of bevorderd kan worden, indien hij niet de taal kent van het gebied. In verband met het probleem van de toepasbaarheid van artikel 15 op politieke mandatarissen wordt in de rechtsleer en de rechtspraak steeds verwezen naar het ver-

³⁰ LALLEMAND, R. en SOUMERYN-SCHMIT, G., *l.c.*, 723.

³¹ Arbitragehof, 26 maart 1986, rolnr. 13, *B.S.*, 17 april 1986; *T.B.P.*, 1986, 328-332. Commentaar hierbij: VELAERS, J., «Het taalgebruik en de taalkennis van de gemeentelijke overheid in het Nederlands taalgebied na het arrest van het Arbitragehof van 26 maart 1986», *T.B.P.*, 1986, 343-360; DELPÉRIE, F. «A propos de l'arrêt de la Cour d'Arbitrage du 26 mars 1986», *J. Proc.*, 18 april 1986, nr. 83, 28-29; SCHOLSEM, J.-Cl., «Conseil d'Etat et Cour d'Arbitrage: Dissonances», *Ann. Dr. Liège*, 1987, 31-36; GILLET, E., «A propos des affaires Happart: Cour d'Arbitrage et Conseil d'Etat», *J. Proc.*, 17 oktober 1986, nr. 92, 16-17; CEREXHE, E. en DELGRANGE, X., *l.c.*, 155.

³² Arbitragehof, 26 maart 1986, rolnr. 13, *B.S.*, 17 april 1986.

³³ *R.v.St.*, Broers, nr. 26943, 30 september 1986, *T.B.P.*, 1986, 528. Velaers en Gillet menen dat de Raad hier het gezag van gewijsde van de uitspraak van het Arbitragehof geschonden heeft. Scholsem en Lejeune menen van niet. Zie VELAERS, J., *l.c.*, 535; GILLET, E., *l.c.*, 17; SCHOLSEM, J.-Cl., *l.c.*, 35; LEJEUNE, Y., *l.c.*, 328.

³⁴ *R.v.St.*, Walraet, nr. 23658, 8 november 1983, *T.B.P.*, 1985, 65; Broers, nr. 26943, 30 september 1986, *T.B.P.*, 1986, 528; vervallen verklaring van José Happart van zijn mandaat als gemeenteraadslid van Voeren, nr. 26944, 30 september 1986, *T.B.P.*, 1986, 533. Zie ook BOES, M., noot onder Best. Dep. Limb., 19 januari 1984, *Limburgs Rechtsleven*, 1984, 133.

³⁵ *R.v.St.*, Germis, 17 augustus 1973, *Arr. R.v.St.*, 1973, nr. 15990; Broers, nr. 26943, 30 september 1986, *T.B.P.*, 1986, 528.

³⁶ *R.v.St.*, Germis, 17 augustus 1973, *Arr. R.v.St.*, 1973, nr. 15990.

slag-De Stexhe bij de gecoördineerde wetten van 1966³⁷. Als bemerking bij het artikel 15 haalt de Stexhe de volgende passage uit het advies van de raad van State bij de gecoördineerde wetten aan :

«Normaal moet de hier gebruikte uitdrukking 'ambten en betrekkingen' in plaatselijke openbare diensten die in de Brusselse agglomeratie gevestigd zijn, zo worden uitgelegd, dat zij alleen op het personeel van die besturen slaat, niet op de burgemeesters, schepenen, gemeenteraadsleden, voorzitter en leden van commissies van openbare onderstand, voorzitter en leden van de raad, of van het bureau van kerkmeesters, van kerkfabrieken.»³⁸.

Het is precies deze passage waarnaar voortdurend wordt verwezen door diegenen die beweren dat de gecoördineerde wetten op het gebruik van de talen in bestuurszaken niet op politieke mandatarissen kunnen slaan³⁹ en er bijgevolg vòòr de wettelijke regeling van 9 augustus 1988 geen taalkennisverplichting voor genoemde personen gold⁴⁰.

Wanneer men het advies van de Raad van State nader analyseert, dan merkt men op dat De Stexhe in zijn rapport een belangrijke vergissing heeft gemaakt. De Stexhe heeft over het hoofd gezien dat de nummering van de artikelen in de gecoördineerde wetten nog gewijzigd is nadat de Raad van State zijn advies heeft gegeven. Het door De Stexhe aangehaalde citaat sloeg op het oorspronkelijke artikel 15, § 1, uit de tekst die de Regering aan de Raad had voorgelegd. Dit artikel stond in afdeling 2 over de Brusselse agglomeratie⁴¹. Wanneer men wil weten wat de Raad dacht over de taalkennis van overheidsmandatarissen in eentalige gebieden, dan moet men gaan kijken naar wat de Raad adviseerde bij het oorspronkelijk artikel 10, § 1, dat in de uiteindelijke versie artikel 15 is geworden⁴². Hier heeft de Raad van State alleen opgemerkt dat dit artikel een algemeen beginsel stelt, dat ook van toepassing is voor gemeenten met een speciale

taalregeling⁴³. Er wordt dus nergens gezegd dat de «plaatselijke openbare diensten» uit het oorspronkelijke artikel 10 (Afdeling 1 — Nederlands, Frans en Duits Taalgebied) niet zou kunnen slaan op burgemeesters, schepenen... Integendeel, uit het advies lijkt naar voren te komen dat dit wel kan. De Raad stelt immers :

«Een 'plaatselijke dienst' kan zowel een post of belastingskantoor als een gemeentebestuur zijn.»

Volgens artikel 1 van de Gemeentewet bestaat het gemeentebestuur uit de raadsleden, de burgemeester en de schepenen⁴⁴.

Het is in een heel ander kader (nl. de afdeling over Brussel) en in een heel andere context (nl. kandidaat-ambtenaren die een toelatingsexamen moeten afleggen) dat de Raad opgemerkt heeft dat de woorden «ambten en betrekkingen (...) hier normaal niet kunnen slaan op burgemeesters, schepenen, gemeenteraadsleden».

Uit de formulering van de Raad kan men afleiden dat het hier om een uitzonderlijke betekenis van de woorden «ambten en betrekkingen» gaat, t.o.v. de andere artikelen.

Kortom : er is geen enkele reden om a priori aan te nemen dat het oorspronkelijke artikel 10 (uiteindelijk artikel 15) niet zou kunnen slaan op de in een eentalig taalgebied gelegen gemeentebestuur. De vraag wordt dan in hoeverre het burgemeesterschap, het schepenenambt, en de functie van gemeenteraadslid kunnen worden beschouwd als «een ambt of betrekking waartoe men benoemd of bevorderd wordt». Voor het burgemeesterschap is dit geen probleem, voor het schepenenambt ligt het al moeilijker en voor de functie van gemeenteraadslid lijkt het uitgesloten⁴⁵.

De vergissing in het verslag-De Stexhe, waarop nog nooit eerder werd gewezen, heeft echter verregaande gevolgen gehad...⁴⁶. Ook de Vaste Commissie voor Taaltoezicht heeft er zich door laten misleiden en op basis van de opmerking van De Stexhe gesteld dat de bestuursaalwetten geen eisen inzake taalkennis opleggen aan burgemeesters⁴⁷.

³⁷ Verslag namens de Commissie voor de Binnenlandse Zaken en het Openbaar ambt over de wet op het gebruik van de talen in bestuurszaken, uitgebracht door de H. de Stexhe, *Gedr. St., Senaat*, 1962-63, 18 juli 1963, 304. Zie ook Kort Ged. Rb. Brussel, 14 oktober 1987, *J.T.*, 1987, 600; verklaring van de senator Clerdent bij de openbare behandeling van de wet van 9 augustus 1988, *Hand., Senaat*, B.Z. 1988, 26 juli 1988, 1135.

³⁸ Advies van de Raad van State van 7 februari 1962 over een ontwerp van wet «op het gebruik van talen in bestuurszaken», *Gedr. St., Kamer*, 1961-62, nr. 331/1, 19.

³⁹ LALLEMAND, R. en SOUMERYN-SCHMIT, G., *l.c.*, 717-723; SCHOLSEM, J.-Cl., *l.c.*, 35.

⁴⁰ Verklaring van mevrouw Spaak in de Commissie voor de Binnenlandse Zaken, de Algemene Zaken en het Openbaar Ambt, verslag uitgebracht door de heren Timmermans en Eerdeken, *Gedr. St., Kamer*, B.Z. 1988, 529/8, 48; verklaring volksvertegenwoordiger Clerfayt, *Gedr. St., Kamer*, B.Z. 1988, 4 augustus 1988, 1591.

⁴¹ Het artikel luidde als volgt : «De kandidaten voor een ambt of betrekking in de plaatselijke openbare diensten, die gevestigd zijn in de Brusselse agglomeratie, leggen een toelatingsexamen af in het Nederlands of in het Frans, naar gelang van de taal waarin zij, volgens hun diploma of studiegetuigschrift, hun onderwijs genoten hebben. Gedurende hun loopbaan leggen zij de hun opgelegde bevorderingsexamens in dezelfde taal af als het toelatingsexamen.» Zie voor de tekst van de Regering : linkerkolom in het schema dat de Raad van State bij zijn advies heeft gevoegd (*Gedr. St., Kamer*, 1961-62, nr. 331/1, 42).

⁴² *Gedr. St., Kamer*, 1961-62, 331/1, 38.

⁴³ *Gedr. St., Kamer*, 1961-62, 331/1, 17.

⁴⁴ Wet van 30 maart 1836, Nederlandse tekst ingevoerd bij artikel 2 van de wet van 27 mei 1975, *B.S.*, 22 augustus 1975. Ook in de nieuwe codificatie is dit artikel 1 gebleven : K.B. 24 juni 1988 tot codificatie van de Gemeentewet onder het opschrift «Nieuwe Gemeentewet», *B.S.*, 3 september 1988. Op te merken valt dat in de wet van 9 augustus 1988 over de taalkennis van gemeentemandatarissen, nog geen rekening werd gehouden met deze nieuwe indeling en nummering. De in het K.B. opgenomen codificatie is dan ook nu al onvolledig.

⁴⁵ Lid 2, artikel 2, Gemeentewet : de burgemeester wordt door de Koning benoemd. In de nieuwe codificatie is dit artikel 13: K.B. 24 juni 1988 tot codificatie van de Gemeentewet onder het opschrift «Nieuwe Gemeentewet», *B.S.*, 3 september 1988. Deze vraag vertoont veel gelijkheid met de vraag of burgemeester en schepenen «individuele bestuursautoriteiten» zijn. Zie hiervoor VELAERS, J., *l.c.*, 354 en 356-357.

⁴⁶ Ook in het advies van de Vlaamse Staatsraden bij de wet van 9 augustus 1988 worden de taalverplichtingen voor politieke mandatarissen niet afgeleid uit artikel 15 maar wel uit de principiële regel die volgt uit de notie «taalgebied» : Advies R.v.St., *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, nr. 371-1, 49.

⁴⁷ Vaste Commissie voor Taaltoezicht, Nederlandse Afdeling, 6 april 1965, nr. 966 B, *Taalcodex*, II-166. Ook geciteerd door SCHOLSEM, J., *l.c.*, 33. Zie ook RENARD, R., *Talen in Bestuurszaken, in de bedrijven en in de sociale betrekkingen*, A.P.R., Gent, Story-Scientia, 1983, 67 en 81-82.

Het toepassen van artikel 15 op burgemeesters en eventueel schepenen zou een grote verandering in de aanstellingsprocedure van burgemeesters en schepenen betekenen⁴⁸. Hetzelfde artikel bepaalt immers ook dat, indien een ambt of een betrekking bevestigd wordt zonder een toelatingsexamen, dan de vereiste taalkennis enkel kan bewezen worden door diploma, een getuigschrift of een examen. Door een overdreven strenge toepassing van deze bepaling zou de overheid van elke kandidaat-burgemeester of kandidaat-schepenen een getuigschrift van taalkennis kunnen eisen.

Toch is het mijn overtuiging dat men artikel 15 iets te vlug opzij heeft geschoven als «niet ter zake doende». Lallemand en Soumeryn-Schmit beschuldigen de Raad van State ter zake van inconsequentie:

«Si l'on admet, comme le fait le Conseil d'Etat, que le bourgmestre est un service local, il faudrait en déduire que, conformément à l'article 15 des lois coordonnées, il devrait comme tout fonctionnaire du service prouver sa connaissance de la langue de la région soit par un examen, soit par la production d'un diplôme ou certificat»⁴⁹.

De Raad van State heeft nu geprobeerd om uit een soepele, vage bepaling (artikel 3bis Gw.) een aantal strenge, concrete vereisten inzake taalkennis af te leiden. Misschien had men dezelfde vereisten ook kunnen afleiden uit artikel 15 Bestuursstaalwet...

Wat er ook van zij, de Raad van State heeft nooit uitdrukkelijk beweerd dat de begrippen «ambten en betrekkingen» in artikel 15 niet zouden kunnen slaan op burgemeesters en schepenen. Daarmee valt een van de belangrijkste argumenten, waarmee in de (Franstalige) rechtsleer geschermd werd om de toepasselijkheid van de Bestuursstaalwet op politieke mandatarissen uit te sluiten, in duigen. Deze vaststelling werpt een heel ander licht op de vraag of de wettelijke regeling van 9 augustus 1988 geen wijziging met zich heeft gebracht in de bepalingen betreffende het gebruik van talen in de bestuurszaken...

4. HET ARBITRAGEHOF

Door de grondwetsherziening van 15 juli 1988 en door de bijzondere wet van 6 januari 1989 is de bevoegdheid van het Arbitragehof op een dubbele wijze uitgebreid⁵⁰. Het Hof zal voortaan niet alleen meer uitspraak doen over beroepen wegens schending van de bevoegdheidsverdelende regels, maar ook wegens schending van de artikelen 6, 6bis en 17 Gw. en mogelijk nog andere grondwetsartikelen die een «communautaire wet» kan aanduiden. Bovendien kan nu ook iedere belanghebbende (natuurlijke of rechts-)persoon beroep instellen. Valérie Bartholomé schreef hierover:

⁴⁸ Men zou zich kunnen afvragen wat het effect van de toepassing van artikel 15 geweest zou zijn in de beroepen tot vernietiging van de benoeming van de burgemeesters Thierry en de Grunne (de Raad van State besliste op 30 september 1986 tot verwerping van beide beroepen; zie over deze arresten VELAERS, J., *I.c.*, 539-540)

⁴⁹ LALLEMAND, R. en SOUMERYN-SCHMIT, G., *I.c.*, 722.

⁵⁰ Herziening van 15 juli 1988 van het artikel 107ter, § 2, Gw., *B.S.*, 19 juli 1988; artikelen 1 en 2 van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof, *B.S.*, 7 januari 1989. Zie hierover VAN ORSHOVEN, P., «Het arbitragehof anno 1989: een grondwettelijk hof met een (iets minder) beperkte bevoegdheid maar (waarschijnlijk) veel werk...», *Vlaams jurist vandaag*, 1° kwartaal, 1989, 8-10.

«Mieux vaut sans doute observer que la Cour d'arbitrage est dès à présent une vraie cour constitutionnelle»⁵¹.

Door de bijzondere wet van 6 januari 1989 werd de termijn om beroep in te stellen tegen een wet, een decreet of een ordonnantie teruggebracht tot zes maanden «om de rechtszekerheid te verhogen»⁵². Het beroep van Deleu e.a. tot vernietiging van de wet van 9 augustus 1989 is ingesteld binnen die termijn van zes maanden na de publikatie van deze wet in het Belgisch Staatsblad. Het zal nu aan het Arbitragehof toekomen om uit te maken of Deleu e.a. kunnen worden beschouwd als belanghebbenden. De wetgever heeft uitdrukkelijk gewild dat het Arbitragehof de notie «belang» zou invullen. Hij heeft enkel de wens uitgedrukt dat het Hof zich hierbij zou laten inspireren door de rechtspraak van de Raad van State⁵³. Deleu e.a. kunnen – mijns inziens terecht – aanvoeren dat zij belang hebben bij de wijze waarop hun gemeente moet worden bestuurd en bij de wijze waarop zij hun stemrecht kunnen uitoefenen.

5. DE GELIJKHEID

5.1 Kan het Arbitragehof zich uitspreken over de verzoenbaarheid van de wet van 9 augustus 1988 met artikel 6 Gw.?

Krachtens artikel 107ter, § 2, 2°, Gw. en artikel 1 van de bijzondere wet van 6 januari 1989 kan het Arbitragehof zich uitspreken over schendingen van de artikelen 6, 6bis en 17 van de Grondwet. Oorspronkelijk wilde men het toezicht op de naleving van de gelijkheid en het niet-discriminatiebeginsel enkel aan het Arbitragehof toekennen in het kader van een toezicht op de gelijke behandeling in het onderwijs⁵⁴. De uiteindelijke teksten geven het Arbitragehof echter de bevoegdheid om zowel artikel 6 als artikel 6bis afzonderlijk te toetsen, zonder enige noodzaak van samenhang met de onderwijsgelijkheid van artikel 17 Gw. De samenhang tussen deze drie artikelen werd bewust doorbroken⁵⁵. Zo verklaar-

⁵¹ BARTHOLOMÉ, V., «La réforme de la Cour d'arbitrage, un continuum...», *J.Proc.*, 24 februari 1989, nr. 145, 12-15. Van Orshoven merkt terecht op dat de vraag of het Arbitragehof een grondwettelijk hof is, zowel bevestigend als ontkennend kan worden beantwoord naar gelang van de definitie die men er van het begrip «grondwettelijk hof» op nahoudt: VAN ORSHOVEN, P., *I.c.*, 8. Dumon meent dat door de bevoegdheidsuitbreiding van het Arbitragehof de grondwettelijke rol van het Hof van Cassatie als opperste gerechtshof aangetast werd: DUMON, F., «Le contrôle juridictionnel de la constitutionnalité des lois et des décrets. Projet actuellement soumis aux Chambres législatives», *J.T.*, 1988, 449-450. Zie ook ALEN, A., *o.c.*, 1988, 357-367.

⁵² Artikel 3 van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof, *B.S.*, 7 januari 1989. *Gedr. St.*, Senaat, 1988-89, nr. 483/1, 6.

⁵³ Memorie van toelichting bij de bijzondere wet van 6 januari 1989, *Gedr. St.*, Senaat, 1988-89, 483/1, 5.

⁵⁴ Verklaring vice-eerste minister Dehaene: *Parl. Hand.*, Senaat, 16 juni 1988, 643.

⁵⁵ Dit kan men o.a. afleiden uit de verwerping van het door de senator De Bondt voorgestelde amendement om de tekst van artikel 107ter, § 2, tweede lid, 2°, als volgt te redigeren: «de schending door een wet, een decreet, of een in artikel 26bis bedoelde regel van de artikelen 6, 6bis in samenhang met artikel 17 Gw.»: *Parl. Hand.*, Senaat, 16 juni 1988, 646. Zie VELAERS, J., «Het nieuwe artikel 107ter van de Grondwet en de bijzondere wet van 6 januari 1989

de eerste minister Martens in zijn inleidende uiteenzetting voor de Senaatscommissie voor de Herziening van de Grondwet en de Hervorming der Instellingen :

«De uitbreiding van de bevoegdheid van het Hof tot de artikelen 6 en 6bis van de Grondwet krijgt in het licht van de 'symboliek der jaartallen' trouwens een bijzondere betekenis. In 1989, tweehonderd jaar na het magische 1789, zal de gelijkheid van de burgers en het verbod om hen te discrimineren, juridisch afdwingbaar worden. Voortaan zal het arbitragehof oordelen of de wet en het decreet 'gelijke gevallen gelijk behandelt', of er geen vormen van onderscheid worden aangebracht die redelijkerwijze niet verantwoord zijn. De Regering is zich bewust dat dit risico's inhoudt»⁵⁶.

Het Hof mag dan wel bevoegd zijn om zich uit te spreken over de naleving van artikel 6 Gw., dan betekent dat nog niet dat Deleu e.a. zich ook op de bescherming van dit artikel kunnen beroepen. Een bijzonder probleem doet zich hier voor in zoverre de burgemeester Deleu, de schepenen Vandenbroucke en Moerman en het gemeenteraadslid Castrique hun beroep hebben ingesteld in hun functie van burgemeester, schepenen en raadslid. Er is namelijk reeds herhaaldelijk op gewezen dat overheidsorganen zich niet, of toch niet in dezelfde mate als particulieren, kunnen beroepen op de bescherming van de rechten en vrijheden uit titel II van de Grondwet⁵⁷. Dit probleem blijft hier evenwel vrij theoretisch aangezien het beroep ook ingesteld is door Reubrecht, een «gewone» inwoner en kiezer van de gemeente Komen-Waasten, en aangezien ook Deleu, Vandenbroucke, Moerman en Castrique *als particulier* de volledige bescherming van artikel 6 kunnen genieten.

5.2 Is de wet van 9 augustus 1988 verzoenbaar met artikel 6 Gw.?

Opdat aan de eis van de juridische gelijkheid is voldaan, is het nodig dat geen onderscheid wordt gemaakt dat willekeurig is. Zowel de Raad van State als het Hof van Cassatie zijn van oordeel dat een onderscheid alleen maar kan gemaakt worden als het gerechtvaardigd wordt door objectieve en relevante criteria⁵⁸. Om te beoordelen of er sprake is van objectieve en relevante criteria moet, volgens het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, nagegaan worden of het gemaakte onderscheid, op een evenredige wijze, een wettig doel nastreeft⁵⁹. Vroeger werd in de rechtsleer en de recht-

op het Arbitragehof», uiteenzetting op de studiedag van 7 april 1989 over de tweede fase van de staatshervorming, Afdeling Publiek Recht K.U. Leuven, ter perse. Valérie Bartholomé schijnt dit over het hoofd te zien: BARTHOLOMÉ, V., «La réforme de la Cour d'arbitrage, un continuum...», *J.Proc.*, 24 februari 1989, nr. 145, 13.

⁵⁶ *Gedr. St.*, Senaat, 1988-89, nr. 483/2, 4.

⁵⁷ Dit principe werd reeds herhaaldelijk door de rechtspraak toegepast, o.a. in verband met de vrijheid van meningsuiting van de bekleeders van een openbaar ambt (Cass., 14 mei 1987, P. t. P.-G. bij het Hof van Beroep te Brussel, *J.T.* 1988, 6667; R.v.St., 29 juli 1968, Wintraecken, nr. 13.121, *Arr. R.v.St.*, 1968, 702-709) en de vrijheid van vergadering (Cass., 3 mei 1974, Le Compte t. Orde van Geneesheren, *Arr. Cass.*, 1974, 967-989, en *R.W.*, 1974-75, 77-108, met noot DE MEYER, J.).

⁵⁸ ALEN, A. *Algemene inleiding tot het Belgisch publiek recht*, Brussel, Story-Scientia, 1986, 286; VAN ORSHOVEN, P., *l.c.*, 9.

⁵⁹ Europees Hof voor de Rechten van de Mens, 23 juli 1968, inzake sommige aspecten van de taalregeling in het Belgisch onder-

spraak steeds benadrukt dat het de wetgever toekomt om in concrete gevallen de inhoud van het gelijkheidsbeginsel te bepalen⁶⁰. Door de grondwetsherziening van 15 juli 1988 en de bijzondere wet van 6 januari 1989 heeft de (grond)wetgever deze taak nu ook uitdrukkelijk opgedragen aan het Arbitragehof. Het valt te verwachten dat het Hof zich hierbij zal laten inspireren door de rechtspraak van het Hof van Cassatie, de Raad van State en het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Eerste minister Martens verklaarde hierover in de Senaat :

«De wijsheid waarmee rechters in het verleden met dit gelijkheidsbeginsel zijn omgegaan, zowel de Europese rechters in het Europees Hof voor de Rechten van de Mens en het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen, als de nationale rechters, die immers nu reeds wetten en decreten toetsen aan het gelijkheidsbeginsel in minstens zeven internationale verdragen met rechtstreekse werking, moge het Arbitragehof tot inspiratiebron dienen»⁶¹.

In 1974 oordeelde de afdeling wetgeving van de Raad van State dat een wet waarvan de toepassingsfeer beperkt is tot een bepaald deel van het grondgebied, slechts verenigbaar is met artikel 6 Gw. wanneer het onderscheid tussen het gebied waarop de wet toepasselijk is en het gebied waarop de wet niet toepasselijk is, steunt op objectieve criteria die met het onderwerp van de wet verband houden⁶². En hier wringt het Komense schoentje. Kan men zeggen dat Komen zich, op dezelfde wijze als Voeren, onderscheidt van de andere gemeenten in dit land? Of anders gezegd: vertonen Voeren en Komen voldoende objectieve en relevante gelijkenissen om ze met hetzelfde uitzonderingsregime te begiftigen?

Op basis van een aantal objectieve en relevante criteria, zoals de naleving van de bestaande taalwetgeving en de verhouding tussen de taalgroepen, verschillen Komen en Voeren zeer sterk van elkaar.

Tijdens de voorbereiding van de wet van 9 augustus 1988 werden hoofdzakelijk drie soorten argumenten aangehaald om de conformiteit met artikel 6 Gw. te bepleiten :

1) Door het wijzigen van de artikelen 47 Gw. (waardoor het kiesvereiste dat men zijn woonplaats gedurende ten minste zes maanden in dezelfde gemeente moest hebben, werd opgeheven) en 48 Gw. (waardoor de verplichting om de kiescolleges per provincie in te delen uit de Grondwet werd gelicht) heeft de grondwetgever zelf gemeend dat objectieve redenen het verantwoorden dat afwijkende regels worden uitgevaardigd⁶³. Daarmee is echter nog niet gezegd welke die objectieve redenen zijn.

2) De optie van wederkerigheid tussen de regelingen voor Komen en Voeren beantwoordt aan een pacificatieprocédé dat wij kennen in netelige communautaire kwesties in ons

wijs, *Publ.Cour Eur.D.H.*, Série A, vol. 6, *R.W.*, 1968-69, 3-90, *T.B.P.*, 1969, 226-247, met noot SUI, E. Zie ook ALEN, A., *o.c.*, 1986, 286, en MAST, A. en DUJARDIN, J., *Overzicht van het Belgisch grondwettelijk recht*, Gent, Story-Scientia, 1985, 522, en ALEN, 1986, 286.

⁶⁰ R.v.St., 15 maart 1974, Masip, met noot ALEN, A., *R.W.*, 1974-75, 353-368.

⁶¹ *Gedr. St.*, Senaat, 1988-89, nr. 483/2, 4.

⁶² Advies bij de wet van 1 augustus 1974, *Gedr. St.*, Senaat, 1974, 301/1, 14. Zie MAST, A. en DUJARDIN, J., *o.c.*, 522.

⁶³ Verslag Collignon en Arts, *Gedr. St.*, Senaat, 371/2, 21.

land⁶⁴. Dit antwoord geeft misschien wel een politieke, maar geen juridische verantwoording.

3) Beide gemeenten vertonen historische en feitelijke gelijkenissen: bij het vastleggen van de taalgrens in 1962 werden beide gemeenten tegelijkertijd van provincie veranderd. Sindsdien zijn beide gemeenten «enclaves» in het andere taalgebied⁶⁵. Het blijft echter de vraag of deze gelijkenissen opwegen tegen de al aangehaalde verschillen. Hier speelt het evenredigheids criterium: zijn de gelijkenissen belangrijk genoeg om (de inwoners van) Komen op dezelfde manier als (de inwoners van) Voeren te behandelen?

De Nederlandstalige leden van de Raad van State meenden in hun advies dat het recht op gelijke behandeling van de inwoners van Komen door de wet van 9 augustus 1988 geschonden werd⁶⁶. De Franstalige leden van de Raad van State waren heel wat voorzichtiger in hun bewoordingen:

«Met betrekking tot de regels die alleen van toepassing zijn op de gemeenten Komen-Waasten en Voeren, is uit de memorie van toelichting niet gebleken dat er bijzondere, aan die twee gemeenten eigen zijnde omstandigheden bestaan die de toepassing van aparte regels op objectieve wijze zouden kunnen verantwoorden. Het is de zaak van de Regering en het Parlement uit te maken of er zodanige omstandigheden aanwezig zijn»⁶⁷.

Nu is het de taak van het Arbitragehof om uit te maken of de Regering en het Parlement zich op een behoorlijke wijze van deze taak gekweten hebben.

6. DE VEREISTE MEERDERHEID

6.1. Kan het Arbitragehof zich uitspreken over de vraag of de wet van 9 augustus 1988 met bijzondere meerderheid moest worden aangenomen?

Op het eerste gezicht lijkt een grondwetsartikel dat een communautaire meerderheid voorschrijft niet meteen een regel die de onderscheiden bevoegdheid van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten bepaalt. Hierbij dient evenwel meteen opgemerkt te worden dat het Arbitragehof zelf uitmaakt wat bevoegdheidsverdelende regels zijn⁶⁸. Zo werd artikel 3bis Gw., dat België indeelt in taalgebieden en voor de wijziging hiervan een communautaire meerderheid voorschrijft, door het Hof als een bevoegdheidsverdelende regel aanzien⁶⁹. Om onder de omschrijving van artikel 1 van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof te kunnen vallen is het niet nodig dat er een actueel bevoegd-

heidsconflict bestaat⁷⁰. Ook een vormvoorschrift kan zodanige bevoegdheidsverdelende effecten hebben dat het Arbitragehof op de naleving ervan moet toezien⁷¹. Zo heeft het Arbitragehof geoordeeld dat een regel die de beslissing van een overheid (bv. de nationale wetgever) afhankelijk stelt van het akkoord van een andere overheid (bv. de Gemeenschappen) moet worden beschouwd als een bevoegdheidsverdelende regel⁷².

Hierbij aansluitend heeft de bijzondere wetgever in de wet van 16 januari 1989 betreffende de financiering van de Gemeenschappen en de Gewesten een zeer ruime omschrijving gegeven van wat bevoegdheidsverdelende regels zijn⁷³. In het nieuwe artikel 124bis van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof worden o.a. als bevoegdheidsverdelende regels aangemerkt: het overleg, de betrokkenheid, het geven van inlichtingen, de adviezen, de eensluidende adviezen, de akkoorden, de gemeenschappelijke akkoorden en de voorstellen waarvan sprake is in elke wet genomen ter uitvoering van het artikel 59bis Gw. Kan men hieruit niet afleiden dat er *a fortiori* sprake is van een bevoegdheidsverdelende regel wanneer artikel 59bis Gw. zelf overleg, betrokkenheid, geven van inlichtingen, advies, eensluidend advies, akkoord, gemeenschappelijk akkoord of voorstel voorschrijft? Door artikel 59bis Gw. wordt er voor een verandering in de bepalingen betreffende het gebruik van de talen in bestuurszaken een communautaire meerderheid voorgeschreven. De nationale wetgever is daardoor *de facto* afhankelijk van het akkoord van beide taalgemeenschappen in dit land. Een dergelijk voorschrift zou in de zeer ruime omschrijving van artikel 124bis van de bijzondere wet ingepast kunnen worden.

Artikel 124bis moet echter gelezen worden in samenhang met artikel 1 van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof en vooral met artikel 107ter van de Grondwet, waarin sprake is van een bevoegdheidsconflict tussen de wet, het decreet en de ordonnantie alsook tussen de decreten of de ordonnanties onderling. Vanuit die context moet men vaststellen dat een regel die een meerderheid in elke taalgroep voorschrijft, en dus enkel *feitelijk* de prerogatieven van de taalgemeenschappen beschermt, geen aanleiding kan geven tot een bevoegdheidsconflict tussen Gewest, Gemeenschap en Staat.

⁷⁰ Bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof, *B.S.*, 7 januari 1989. Dat ook een virtueel of een mogelijk conflict volstaat werd reeds bij de voorbereiding van de wet van 28 juni 1983 gezegd: *Gedr. St., Senaat*, 1981-82, nr. 246/1, 4. Zie ALEN, A., o.c., 360; VELAERS, J., *Het Arbitragehof*, Antwerpen-Apeldoorn, Maklu, 1985, 91.

⁷¹ De Raad van State had reeds in zijn advies van 12 mei 1982 onderscheid gemaakt tussen zuivere procedureregels, waarvoor de Raad het Arbitragehof onbevoegd achtte, en procedureregels die tegelijk bevoegdheidsregels zijn, waarvoor de Raad het Arbitragehof wel bevoegd achtte: *Gedr. St., Senaat*, 1981-82, 246/1, 38-39-50. Zie VELAERS, J., o.c., 92.

⁷² Arbitragehof 26 juni 1986, rolr. 19, *B.S.*, 19 juli 1986; 28 oktober 1986, rolr. 20, *B.S.*, 26 november 1986; 22 april 1987, 35, *B.S.*, 13 mei 1987; 10 november 1987, rolr. 37, *B.S.*, 24 november 1987. Zie ANDERSEN, R., DELPÉRIE, F., JADOT, B., LEJEUNE, Y. e.a., *La Cour d'arbitrage, actualité et perspectives*, Brussel, Bruylant, 1988, 128, voetnoot 3.

⁷³ Artikel 68 Bijzondere wet betreffende de financiering van de Gemeenschappen en de Gewesten, *B.S.*, 17 januari 1989.

⁶⁴ Verklaring van de rapporteur Collignon in algemene vergadering, *Parl. Hand., Senaat*, 25 juli 1988, 1089; verklaring van Suykerbuyk in algemene vergadering, *Parl. Hand., Senaat*, 25 juli 1988, 1102.

⁶⁵ Verklaring van Monfils in algemene vergadering, *Parl. Hand., Senaat*, 26 juli 1986, 1117.

⁶⁶ Advies R.v.St., *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, nr. 371/1, 60-62.

⁶⁷ Advies R.v.St., *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, nr. 371/1, 70.

⁶⁸ ALEN, A., *Algemene beginselen en grondslagen van het Belgisch publiek recht. Boek I: Instellingen*, Brussel, Story-Scientia, 1988, 360.

⁶⁹ Ook de artikelen 4 en 108 Gw. en de gehele titel II van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 werden door het Arbitragehof als bevoegdheidsverdelend beschouwd. Zie Arbitragehof, 26 maart 1986, rolr. 13, *B.S.*, 17 april 1986.

Vanuit de ruime bewoordingen van artikel 124bis van de bijzondere wet zou het Arbitragehof de voor een wet vereiste meerderheid (gewone of bijzondere) kunnen controleren. De context van artikel 1 van de bijzondere wet en van artikel 107ter Gw. schijnt zich hier echter tegen te verzetten. Moet men de voorrang geven aan het specifieke artikel 124bis van de bijzondere wet of aan de meer algemene artikelen 1 van de bijzondere wet en 107ter Gw.? De laatste houding schijnt zich op te dringen. Wanneer de betekenis van de wet onduidelijk is, moet de rechter de met de Grondwet strijdige interpretatie afwijzen⁷⁴. Men kan zich bovendien afvragen in hoeverre de bijzondere wetgever een authentieke interpretatie kan geven van het grondwettelijk begrip «conflicten tussen de wet, het decreet en de in artikel 26bis bedoelde regelen, alsook tussen de decreten onderling en tussen de in artikel 26bis bedoelde regelen onderling» uit artikel 107ter Grondwet.

6.2. Moest de wet van 9 augustus 1988 met een bijzondere meerderheid worden aangenomen?

Op 9 juli 1988 verscheen in het Belgisch Staatsblad een wijziging van artikel 59bis van de Grondwet waardoor, voor gemeenten met een bijzonder taalstatuut, geen verandering meer kan worden aangebracht in de bepalingen betreffende het gebruik van de talen voor (onder meer) de bestuurszaken dan bij een wet aangenomen met een communautaire meerderheid. Het deel van de staatsraden dat bij deze nieuwe grondwetsbepaling stilstond, meende dan ook dat de wet van 9 augustus 1988 over de taalkennis van gemeentemandatarissen aangenomen moest worden met een tweede meerderheid⁷⁵. Tijdens het parlementaire debat heeft men het probleem herhaaldelijk beperkt tot de vraag of door de nieuwe regeling de gecoördineerde bestuurstaalwetten van 1966 gewijzigd zijn⁷⁶. Dit is een onzuivere probleemstelling. Het gaat erom te weten of door de wettelijke regeling van 9 augustus 1988 verandering is gebracht in de bepalingen betreffende het gebruik van de talen in bestuurszaken. Dit onderscheid is van belang aangezien het Arbitragehof in zijn arrest van 26 maart 1986 geoordeeld heeft dat het begrip «bestuurszaken» in artikel 59bis van de Grondwet niet alleen dekt wat door de op 18 juli 1966 gecoördineerde wetten wordt geregeld⁷⁷. Men mag de woorden «bepalingen betreffende het gebruik van de talen in bestuurszaken» niet zonder meer gelijkstellen met de gecoördineerde bestuurstaalwetten van 1966⁷⁸.

Bij de voorbereiding van de wet van 9 augustus 1988 werd zowel in de Senaat- als de Kamercommissie gesteld dat de discussie over de voor het ontwerp vereiste meerderheid in

de openbare vergadering diende te worden gevoerd⁷⁹. Toch kwamen tijdens de commissievergaderingen vele sprekers terug op het probleem. De eerste minister verwees toen naar het precedent van het wetsontwerp over de schulden van het verleden. De Raad van State was toen van oordeel dat het ontwerp in feite de bijzondere wet van 8 augustus 1980 wijzigde. De Regering was een andere mening toegedaan. Na een debat had het Parlement toen met een stemming beslist dat het ontwerp met een gewone meerderheid moest worden aangenomen⁸⁰. De Regering vroeg dan ook dat de Senaat en de Kamer, in navolging van het precedent van 1980, door een voorafgaande motie zouden beslissen dat de wet van 9 augustus 1988 met een gewone meerderheid diende te worden aangenomen. De Regering redeneerde dat de essentie van de voorgestelde regeling betrekking heeft op de uitoefening van een politiek mandaat en de manier waarop daaraan een einde kan worden gemaakt door de Raad van State, en dat dus om die reden deze aangelegenheid valt buiten het domein van de pure taalwetgeving⁸¹. De eerste minister gaf dan ook als zijn mening te kennen dat een gewone meerderheid volstond «vermits het hier niet gaat om een wijziging van de taalwetgeving, maar om een wijziging van de kieswetgeving»⁸².

Deze stelling werd door André Alen in zijn nieuw standaardwerk over het staatsrecht als «uiterst betwistbaar» bestempeld⁸³. Ook Cerexhe en Delgrange aanvaardden ze niet omdat ze naar hun mening getuigt van een «extrem formalisme». Toch verdedigden deze auteurs de aanneming van de wet van 9 augustus 1988 met een gewone meerderheid met de volgende argumentatie:

«L'article 68bis de la loi électorale communale⁸⁴ n'a pas le même champ d'application que l'article 59bis, § 3, de la Constitution : il concerne des personnes, alors que le texte constitutionnel régit des actes ; il vise des autorités politiques alors que le second s'applique à des autorités administratives ; enfin il traite de la connaissance linguistique, alors que l'article 59bis est relatif à l'emploi des langues»⁸⁵.

Wij kunnen ons met deze stelling niet verzoenen. Volgens het Arbitragehof heeft de term «bestuurszaken» in artikel

⁷⁹ Verslag namens de bijzondere Commissie uitgebracht door de heren Collignon en Arts, *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, 371-2; verslag namens de Commissie voor de Binnenlandse Zaken, de Algemene Zaken en het Openbaar Ambt, uitgebracht door de heren Timmermans en Eerdeken, *Gedr. St., Kamer*, B.Z. 1988, nr. 529/8.

⁸⁰ Verslag namens de bijzondere Commissie uitgebracht door de heren Collignon en Arts, *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, nr. 371/2, 58.

⁸¹ Daarmee werd de stelling van de regeringswoordvoerder voor de Raad van State weerlegd. Deze had beweerd dat het hier zou gaan om een interpretatieve wet van de taalwetgeving. Dit had volgens hem tot gevolg dat de wet wel met een gewone meerderheid kon worden gewijzigd (verslag namens de bijzondere Commissie uitgebracht door de heren Collignon en Arts, *Gedr. St., Senaat*, B.Z., 1988, nr. 371-2, 25).

⁸² Verslag namens de bijzondere Commissie uitgebracht door de heren Collignon en Arts, *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, nr. 371/2, 3 en 19.

⁸³ ALEN, A., *Algemene beginselen en grondslagen van het Belgisch Publiek recht. Boek I: Instellingen*, Brussel, Story-Scientia, 1988, 63.

⁸⁴ Artikel 19 wet 9 augustus 1988, *B.S.*, 13 augustus 1988.

⁸⁵ CEREXHE, E. en DELGRANGE, X., *l.c.*, 154.

⁷⁴ Cass., 20 april 1950 (Waleffe), *Pas.*, 1950, I, 560, met concl. L. CORNIL.

⁷⁵ Advies R.v.St., afd. wetg., ver. kamers, van 15 juni 1988, *Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, nr. 371/1, 42-44.

⁷⁶ Zie bijvoorbeeld de verklaring van S. Moureaux: «Une analyse poussée du contenu même du projet confirme bien qu'il ne modifie la législation linguistique ni implicitement ni explicitement», *Parl. Hand., Senaat*, B.Z. 1988, 25 juli 1988, 1081.

⁷⁷ Arbitragehof, 26 maart 1986, rolnr. 13, *B.S.*, 17 april 1986.

⁷⁸ CEREXHE, E. en DELGRANGE, X., *l.c.*, 154-155.

59bis, § 3, Gw. niet alleen betrekking op «diensten» maar ook op «mandatarissen in de organen waardoor de handelingen van bestuur worden verricht»⁸⁶. Er is dus geen reden om (overheids)personen uit het toepassingsgebied van dit begrip te sluiten. Weliswaar heeft het Arbitragehof laten verstaan dat de term «bestuurszaken» slaat op administratieve overheden en valt het opleggen van een verkiesbaarheidsvoorwaarde aan verkozen mandatarissen volgens het Hof buiten het begrip «regelen van het gebruik van de talen in bestuurszaken». Het Arbitragehof heeft echter niet het onderscheid tussen politieke en administratieve autoriteiten gemaakt, zoals dat wordt voorgesteld door Cerexhe en Delgrange⁸⁷. Het Hof heeft niet uitgesloten dat de Gemeenschappen aan artikel 59bis, § 3, de bevoegdheid kunnen ontnemen om aan niet rechtstreeks verkozen mandatarissen «in de organen waardoor handelingen van bestuur worden verricht» een taalkennisvereiste als benoemingsvoorwaarde op te leggen.

Het derde argument dat Cerexhe en Delgrange aanhalen, is ook door de Wetgevende Kamers gebruikt om de wet van 9 augustus 1988 met een gewone meerderheid goed te keuren. Men heeft getracht om een «beschot» te plaatsen tussen de begrippen «taalkennis» en «taalgebruik»⁸⁸. De wet van 9 augustus 1988 zou dan enkel de taalkennis regelen en de gecoördineerde wetten van 18 juli 1966 enkel het taalgebruik. De hele vraag is of het door de wetgever gewilde beschot wel waterdicht is...

Om te weten of er door de nieuwe regeling op de taalkennis toch geen verandering is aangebracht in de bepalingen betreffende het taalgebruik in bestuurszaken, bekijkt men het best de concrete situatie van een burgemeester in het Nederlandse taalgebied vóór en na de wet van 9 augustus 1988.

Om de situatie van vóór de wet van 9 augustus 1988 te beoordelen, moet men zich afvragen welke verplichtingen uit de gecoördineerde bestuurstaalwetten van 1966 voortvloeien voor een burgemeester in een eentalig gebied. Wanneer zo'n burgemeester een mededeling doet aan het publiek, optreedt als ambtenaar van de burgerlijke stand, een vergunning verleent of in betrekking treedt met een particulier, moet hij dat krachtens de artikelen 11 tot en met 14 van de gecoördineerde wetten in beginsel in het Nederlands doen. Doet hij dit niet, dan kan hij krachtens artikel 57 van de gecoördineerde wetten disciplinair bestraft worden, zelfs met afzetting.

De wet van 9 augustus 1988 bepaalt nu voor diezelfde burgemeester dat, indien hij bij zijn optreden als individuele bestuursautoriteit het Nederlands niet gebruikt, zijn benoeming op basis daarvan vernietigd kan worden. Zoals gezegd is de betekenis van de woorden «optreden als individuele bestuursautoriteit» niet heel duidelijk. Vallen de door ons bij de artikelen 10 tot 14 van de gecoördineerde bestuurstaal-

wetten opgesomde voorbeelden eronder? Het optreden als ambtenaar van de burgerlijke stand en het verlenen van een vergunning naar alle waarschijnlijkheid wel. Over de vraag of het in betrekking treden met een particulier in zijn algemeenheid te beschouwen is als een optreden als individuele bestuursautoriteit, zullen Vlamingen en Franstaligen ongetwijfeld van mening verschillen. Natuurlijk werd vroeger ook al gediscussieerd over de draagwijdte van de artikelen 10 tot 14 van de gecoördineerde bestuurstaalwetten. Door de wet van 9 augustus 1988 is er echter een nieuw beoordelings-element in de wetgeving ter zake binnengebracht, nl. het optreden als individuele bestuursautoriteit. Weliswaar had het Arbitragehof in zijn arrest van 26 maart 1986 al gesteld dat de gecoördineerde wetten de mandatarissen die geroepen worden om zitting te nemen in een collegiaal orgaan, enkel aanzien als diensten in zoverre zij optreden als individuele bestuursautoriteiten. Velaers merkt echter — ons inziens terecht — op dat deze interpretatie geen gezag van gewijsde heeft⁸⁹. Zelfs als men die interpretatie aanhoudt, kan men volhouden dat de bepalingen op het taalgebruik gewijzigd zijn. De senator Monfils verklaarde in het parlement:

«Même si l'on adopte l'opinion exprimée par la Cour d'arbitrage selon laquelle les lois sur l'emploi des langues ne visent pas les mandataires appelés à siéger dans un organe collégial et ne considèrent pas ceux-ci comme des 'services', au sens de la loi sur l'emploi des langues, il reste qu'attacher, comme le fait le projet, des conséquences juridiques à la non-connaissance par certains mandataires de la langue de la Région constitue bien une modification des dispositions linguistiques»⁹⁰.

In de wet van 9 augustus 1988 werd een regeling uitgewerkt voor de «afzettingsprocedure» van politieke gemeentemandatarissen. De burgemeester uit ons voorbeeld weet nu (of zou moeten weten) heel goed dat zijn optreden als individuele bestuursautoriteit aanleiding kan zijn voor het op gang brengen van deze procedure. Het is nogal evident dat zo'n burgemeester zijn handelingen (in casu zijn taalgebruik bij die handelingen) door deze wetenschap zal laten bepalen. Wanneer we, in die context, de bepalingen van de artikelen 10 tot 14 en artikel 57 van de gecoördineerde bestuurstaalwetten bekijken, dan kan men onmogelijk ontkennen dat een wijziging is aangebracht in de regeling van het taalgebruik in bestuurszaken. Zelfs wanneer men een zeer beperkte interpretatie geeft aan de gecoördineerde bestuurstaalwetten, moet men aanvaarden dat de regeling op het taalgebruik veranderd is. Wanneer de regering meent dat haar regeling «in essentie betrekking heeft op de uitoefening van een politiek mandaat», geeft ze dan eigenlijk niet toe dat hier — impliciet — ook het taalgebruik bij het uitoefenen van dat mandaat geregeld wordt? De heer Suykerbuyk (die het ontwerp goedkeurde) verklaarde in openbare vergadering dat de constructie van het vermoeden van taalkennis raakpunten heeft met de taalwetgeving en voegde daar nog aan toe:

«Niemand zal ontkennen dat de bewijslevering van het taalgebruik van de schepenen door deze constructie uiterst moeilijk wordt (...). Principieel zijn de noties taalgebruik en taalkennis verschillend, maar een regeling die de taalkennis

⁸⁶ VELAERS, J., «Het taalgebruik en de taalkennis van de gemeentelijke overheid in het Nederlands taalgebied na het arrest van het Arbitragehof van 26 maart 1986», *T.B.P.*, 1986, 348.

⁸⁷ Arbitragehof, 26 maart 1986, rolnr. 13, *B.S.*, 17 april 1986, *T.B.P.*, 1986, 328-332.

⁸⁸ Verklaring senator Suykerbuyk, *Parl. Hand., Senaat*, B.Z. 1988, 25 juli 1988, 1100. Het is opvallend hoe gemakkelijk ook de Vlaamse parlementsleden van de meerderheid aanvaard hebben dat de bestuurstaalwetten aan politieke mandatarissen geen taalkennisvereisten opleggen.

⁸⁹ VELAERS, J., *l.c.*, 353.

⁹⁰ *Hand., Senaat*, B.Z. 1988, 25 juli 1988, 1084.

oplegt en het gebruik ervan bemoeilijkt, kan spanningen veroorzaken»⁹¹.

Uiteindelijk heeft de bewering van de Regering dat door deze regeling niets aan de taalwetgeving veranderd werd, haar door een lid van de Senaatscommissie voorspelde werking van «bezweringsformule» niet gemist⁹².

7. BESLUIT

De wet van 9 augustus 1988 is op twee terreinen moeilijk te verzoenen met de Grondwet:

1) Kan men zeggen dat er tussen de gemeenten Komen-Waasten en Voeren voldoende objectieve en relevante gelijkenissen bestaan om ze met hetzelfde uitzonderingsregime te begiftigen (artikel 6 Gw.).

⁹¹ *Hand.*, Senaat, B.Z. 1988, 25 juli 1988, 1100.

⁹² Verslag namens de bijzondere Commissie uitgebracht door de heren Collignon en Arts, *Gedr. St.*, Senaat, B.Z. 1988, nr. 371/2, 155.

2) Het parlement heeft de wet van 9 augustus 1988 met een gewone meerderheid goedgekeurd. Dit is in strijd met het artikel 59bis, § 4, tweede lid, eerste streepje, van de Grondwet, dat voor veranderingen in de bepalingen betreffende het taalgebruik in bestuurszaken een tweederde meerderheid vereist.

De senator Monfils vergeleek de houding van de Regering in verband met het verdedigde onderscheid tussen taalkennis en taalgebruik, met het bekende schilderij van Magritte, die onder een perfect afgebeelde pijp de tekst «ceci n'est pas une pipe» aanbracht⁹³. De senator De Beul (behorende tot de meerderheid) gaf toe dat de regeling «surrealistische trekjes» vertoonde⁹⁴. Het is nu de vraag hoe het Arbitragehof deze «wet met surrealistische trekjes» gaat beoordelen.

Jan CLEMENT
Assistent K.U.Leuven

⁹³ *Hand.*, Senaat, B.Z. 1988, 25 juli 1988, 1084.

⁹⁴ *Hand.*, Senaat, B.Z. 1988, 25 juli 1988, 1136.

RECHTSBESCHERMING IN ONDERWIJSVERBAND NIEUWE ONTWIKKELINGEN

Sinds het in druk geven van onze studie, verschenen in het *R.W.* van 6 mei 1989, onder de titel «Rechtsbescherming in onderwijsverband», zijn nieuwe ontwikkelingen te signaleren die de lezer kunnen interesseren. We verwijzen voornamelijk naar aanvullende gegevens in recent verschenen periodieken. Er blijkt zich inderdaad op dit terrein een versnelde evolutie voor te doen, die zich ongetwijfeld nog zal doorzetten.

1. Bij de vernieuwde organisatie van het secundair onderwijs komt ook het aspect rechtsbescherming ter sprake. Er wordt gedacht aan zorgvuldige procedureregels en aan een interne beroepsinstantie. In zijn advies bij het besluit van de Vlaamse Executieve van 5 april 1989 betreffende de organisatie van het Secundair Onderwijs (nog niet gepubliceerd), merkt de Raad van State op dat de klasseraad belangrijke beslissingen moet nemen over de studieloopbaan van de leerlingen en over de bekrachtiging van de studies «zonder dat in een volledig sluitende regeling omtrent hun werking en omtrent de rechtsbescherming van de betrokkene is voorzien» (L 18.983/1, 14 maart 1989, punt III, 2). Het ziet er naar uit dat aan deze opmerking ditmaal meer gevolg zal worden gegeven dan aan een soortgelijke opmerking van de Raad van State bij het tot stand komen van het V.S.O. In de nota van de Vlaamse Executieve zegt de minister van Onderwijs daaromtrent in punt 7: «Ten einde in een rechtsbescherming van de leerlingen te voorzien in verband met de beslissing van de klasseraad en de kwalificatiecommissie on-

der meer over de toelating van leerlingen tot een bepaald leerjaar, een bepaalde onderwijsvorm of onderverdeling, dienen de inrichtende machten een evaluatiereglement op te stellen, waarin ook de rechten van de leerlingen gewaarborgd zullen zijn. De inrichtende machten kunnen voor de behandeling van deze materie een belangrijke rol toebedelen aan een beroepsinstantie zoals haar eigen inspectiediensten». (Zie bijdrage nr. 4.)

2.a. Dat de kwestie van de bevoegdheid van de Raad van State t.a.v. beslissingen van de vrije onderwijsinstellingen inderdaad nog niet op een evenwichtspunt is gekomen (zie bijdrage nrs. 10 en 11) blijkt opnieuw uit een zeer recent en ophefmakend arrest waarin de Raad van State zich bevoegd heeft verklaard t.a.v. beslissingen van een vrije universiteit (in casu V.U.B.) ten aanzien van zijn personeel: R.v.St., 24 maart 1989, Mersch, nr. 32.320 (elders in dit nummer). De Raden van Beheer van de vrije universiteiten die met toepassing van art. 41 van de financieringswet van 27 juli 1971 voor hun personeel een statuut opstellen, handelen daarbij, aldus het arrest, als administratieve overheid. Dit arrest bouwt duidelijk verder op de arresten Scheuermann, Franssens en De Cree (bijdrage nrs. 7-11). Het heeft betrekking op administratief en technisch personeel, maar art. 41 is algemeen, zodat de leer van het arrest evengoed toepassing vindt t.a.v. het academisch en wetenschappelijk personeel.

Op een enkele uitzondering na hadden de arbeidsgerechten zich tot hiertoe bevoegd verklaard. Het Hof van Cassatie

gaat eveneens uit van het bestaan van arbeidsovereenkomsten, maar kent aan de vrije universiteiten de bevoegdheid toe om in de personeelsstatuten af te wijken van dwingende bepalingen in de wetgeving op de arbeidsovereenkomsten, wanneer zulks nodig is om een statuut te garanderen dat overeenkomstig de norm van art. 41 van de financieringswet gelijkwaardig is aan dat van het personeel in de rijksuniversiteiten: Cass., 11 oktober 1982, Hanenburg, *R.W.*, 1982-83, 1625, *T.S.R.*, 1983, 20; R. Aerden en B. Mergits, «Het personeel van de vrije universitaire instellingen: een nieuw soort arbeidsovereenkomst?», *R.W.*, 1982-83, 1617; O. Van Achter, in *Aanwerven, Tewerkstellen, Ontslaan*, I, 103-30, 1-3.

De overwegingen in het arrest laten een indruk van een volutaristisch beleid van de hoogste administratieve rechter t.a.v. zijn eigen bevoegdheid. De doctrine van dit arrest, die een grondige studie vraagt, zal nog de vuurproef moeten doorstaan. Het Hof van Cassatie denkt er anders over. De bijzonder terughoudende arresten Grandchamps en Farag waarin de Franstalige VIe Kamer zijn bevoegdheid t.a.v. vrije universiteiten nog afwijst (examen en discipline, zie nrs. 10-11 van onze bijdrage) laat vermoeden dat hieromtrent ook geen unanimité bestaat binnen de Raad. Ook het advies van de afdeling Wetgeving i.v.m. het komende personeelsstatuut voor het niet-universitair vrij onderwijs (L. 17.276/1, april 1987) besloot tot het bestaan van een arbeidsovereenkomst en niet een administratiefrechtelijk statuut, ook niet nadat de Koning, met toepassing van art. 12bis van de Schoolpactwet, een nieuw statuut zal hebben vastgesteld. Wijzelf hebben hier dan wel, anders dan voor het universitair onderwijs het bestaan van een administratiefrechtelijk statuut verdedigd: R. Verstegen, *Het statuut van het personeel in het vrij onderwijs*, M. Kluwer, Antwerpen 1980. Ook hier houdt het Hof van Cassatie het bij een arbeidsovereenkomst; cf. O. Van Achter, *o.c.*, I, 103-20, 1-4.

2.b. Soms wordt in een procedure voor de Raad van State tegen een vrije onderwijsinstelling ook de Belgische Staat als tegenpartij gedagvaard. In het arrest Hofman, 26 juni 1984, nr. 24.485 (niet gepubliceerd), werd de rijksoverheid wegens zijn plicht tot hoger toezicht op de naleving van de ter zake geldende wetten en reglementen een eigen verantwoordelijkheid toegekend, die het optreden als verwerende partij noodzakelijk maakt. In casu had de tussenkomst van de inspectie tot herberekening van de examenpunten aanleiding gegeven. Het recente arrest D'Hulst van 14 juni 1988, nr. 30.299, *T.B.P.*, 1989, 262 (res.), oordeelt daarentegen dat de Belgische Staat voor dergelijke beslissingen op geen enkele manier aansprakelijk kan worden gesteld. Hij vermag niet eens aan het voortbestaan van die beslissing te raken en hoeft daarom niet als tegenpartij op te treden. Ook als het om een examenbeslissing van een onderwijsinstelling van het Rijk gaat is de minister, als vertegenwoordiger van de Belgische Staat, geen tegenpartij naast de examencommissie wier beslissing hij niet zelf kon nemen, noch vernietigen of wijzigen: R.v.St., 28 juni 1988, Vandendoren, nr. 30.505, niet gepubliceerd, punt 2.

3.a. I.v.m. de dwangsom opgelegd door de Raad van State in het fameuze arrest Zoete (bijdrage nr. 14) kregen wij nog kennis van een opvallend vonnis van de Beslagrechter te Brugge, van 24 november 1987 (elders in dit nummer). De beslagrechter was van oordeel dat de aflevering van het diploma het uitsluitend gevolg is van door het arrest van het

Hof van Cassatie vernietigde elementen van het arrest van de Raad van State en beveelt de teruggave van het diploma, dat nu in afwachting van een uitspraak in beroep, berust bij de gemeenschapsminister van Onderwijs.

Het arrest van het Benelux-Gerechtshof, 1 juli 1988, dat de Raad van State de bevoegdheid onttrekt om in het kader van de annulatieprocedure een dwangsom op te leggen (zie bijdrage, nr. 42), is ook gepubliceerd in *J.L.M.B.*, 1988, 1201-1204, met een noot van B. Haubert en Chr. Panier, «L'astreinte et le contentieux de l'annulation devant le Conseil d'Etat», 1204-1211.

3.b. De Raad van State heeft in het arrest D'Hulst (hierboven, nr. 2.b), uitgesproken voordat de onbevoegdheid van de Raad om een dwangsom op te leggen kwam vast te staan, onder verwijzing naar de parlementaire voorbereiding benadrukt dat een dwangsom, als burgerlijke boete, schuld veronderstelt en alleen mag worden opgelegd wanneer onwil te vrezen is (cf. bijdrage, nr. 23).

4.a. Over de verplichtingen van de ouders met betrekking tot de studies van hun meerderjarige kinderen (bijdrage nr. 3), raadplege men nu ook: V. Pouleau, «Réflexions sur l'obligation alimentaire des parents à l'égard de leurs enfants», *Rev. Trim. Dr. Fam.*, 1988, 521-539, speciaal 522 en 529-533; ook Vred. Etterbeek, 8 maart 1988, *Rev. Trim. Dr. Fam.*, 1988, 569-570 (eeuwige student, 27 j., geen steun meer); Vred. Chatelet, 1 maart 1989, *J.Dr.J.*, 1989, nr. 3, blz. 28.

4.b. Over de problematiek van het optreden in rechte door minderjarigen (bijdrage, nr. 5), leze men nog V. POULEAU, *o.c.*, 524-528; verder Vred. Chatelet, 1 maart 1989 (hierboven) (curator ad hoc) en Vred. Gembloux, 25 oktober 1988, *J.Dr.J.*, 1989, nr. 3, 23-27, met noot P. Coppin (optreden in eigen naam).

5. De drie arresten van het Europees Hof te Luxemburg, 2 februari 1988, vermeld in nr. 52 van de bijdrage, zijn ook gepubliceerd in *J.T.*, 1988, 372-376, met een noot van L. Defalque, «Le 'Minerval'. Une histoire belge devant la Cour de justice», 376-378 en *J.L.M.B.*, 1988, 339-345 (alleen arrest Blaizot).

6. De rechtspraak in kort geding probeert verder de nieuwe grenzen te verkennen die de recente evolutie ter zake aan de voorzitter laat. Er is gevonnis dat het niet om een voorlopige maatregel gaat wanneer de eisers bevestigen niet de bedoeling te hebben na reïntegratie van een weggezonden leerling de rechter ten gronde aan te spreken, menend dat de school dat maar moet doen; dit zou neerkomen op het uithollen van het disciplinaire gezag van de school: Rb. Charleroi (Kg.), 21 februari 1989, *J.Dr.J.*, 1989 nr. 3, blz. 30-31, met noot Chr. Noiret; (in casu ook niet dringend, nu de ouders geen poging deden om een andere school te vinden, maar thans inroepen dat in deze periode van het schooljaar geen andere school meer te vinden zou zijn) (zie bijdrage, nr. 20).

7. Ten aanzien van de schade, gevolg van het ten onrechte niet laten slagen van een leerling, wordt een meer gecompliceerde begroting van de verschuldigde vergoeding uitgeprobeerd in een niet gepubliceerd vonnis van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brussel, 8 november 1988, A.R. nr. 14.886, uitgesproken na een vernietigingsarrest van de Raad van State in de zaak Rammant (bijdrage vn. 42 en o.m. nr. 38). De rechtbank kent een schadevergoeding toe van 120.000 fr. als vergoeding voor de materiële schade door het verlies van een

academiejaar, 200.000 fr. voor het verlies van een kans om met een universitair diploma betere arbeidsvoorwaarden te krijgen en 150.000 fr. als morele schadevergoeding, samen 470.000 fr. te verhogen met de gerechtelijke interessen. Tegen dit vonnis is hoger beroep aangetekend (zie bijdrage nr. 27).

Het in nr. 27 vermelde vonnis Rb. Namen, 21 januari 1989 dateert in werkelijkheid van 21 februari 1989: *J.L.M.B.*, 1989, 379 (anders: 374) en *J.Dr.J.*, 1989, nr. 3, blz. 31-34, noot Chr. Noiret, aldaar nog een gelijkkluidend vonnis van dezelfde datum.

R. VERSTEGEN

P.S. Errata

Om het de lezer mogelijk te maken een eerder aangehaald werk of rechterlijke uitspraak onmiddellijk terug te vinden, is gekozen voor een systeem van verwijzingen naar de eerste vermelding. Bij de publikatie werd evenwel de nummering

van de voetnoten aangepast, zonder dat de interne verwijzingen daarmee altijd correct in overeenstemming werden gebracht. Als de verwijzing niet klopt – wat een dertigtal malen het geval is – kan de lezer terecht in de onmiddellijk voorafgaande of volgende voetnoot.

Na vn. 109 zijn weggevallen:

- vn. 109a: i.p.v. 101: Arrest Brahim II, (vn. 105).
 - vn. 110: Arrest Willockx, (vn. 107), 887-882.
- Lees in:
- vn. 11: *Publiekrechtelijke en privaatrechtelijke ...*
 - vn. 30: Fuss i.p.v. Fass
 - vn. 34: *J.L.M.B.*, 1989 i.p.v. *J.L.M.B.*, 1988
 - vn. 38, 3e en 4e regel: *R.W.*, 1981-82, 254 (schrappen: *R.W.*, 1981, 725)
 - vn. 52, 5e laatste regel: 28 i.p.v. 38
 - vn. 101, 3e regel: weigering i.p.v. wetgeving
 - vn. 104, blz. 1219, 4e regel: vn. 93 i.p.v. 65
 - vn. 161, 4e regel: 1986 i.p.v. 1981.

RECHTSPRAAK

HOF VAN CASSATIE

2e KAMER – 30 NOVEMBER 1988

Voorzitter: de h. Screvens

Rapporteur: de h. Ghislain

Openbaar ministerie: de h. Janssens de Bisthoven, advocaat-generaal

Advocaten: mrs. De Bruyn en Draps

Burgerlijke partij – K.I. – Buitenvervolginstelling op verzet van burgerlijke partij – Veroordeling tot schadevergoeding

De dwingende bepaling van art. 136 Sv. wijkt af van de gewone rechtsregels nu ze de kamer van inbeschuldigingstelling ertoe verplicht de burgerlijke partij die op haar verzet in het ongelijk wordt gesteld, te veroordelen tot schadevergoeding jegens de beklaagde, zelfs als de beklaagde die veroordeling niet heeft gevraagd of daarvan afstand heeft gedaan.

Die veroordeling is het noodzakelijk gevolg van de afwijzing van het verzet en moet ambtshalve worden uitgesproken in het belang van de openbare orde.

Q. t/ M. e.a.

Gelet op het bestreden arrest, op 11 februari 1988 gewezen door het Hof van Beroep te Brussel, kamer van inbeschuldigingstelling;

(...)

C. In zoverre de voorziening gericht is tegen de beslissing waarbij schadevergoeding wordt toegekend aan de verweerder (...);

Over het tweede middel: schending van de artikelen 1138, 2°, van het Gerechtelijk Wetboek, 1382 en 1383 van het Burgerlijk Wetboek, 136 van het Wetboek van Strafvordering en 6.1 van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden;

doordat het arrest aan de derde, vierde, vijfde en zesde verweerder, ieder afzonderlijk, een schadeloosstelling van 50.000 frank toekent op grond: «dat zij geen enkele vergoeding vorderen; dat nochtans gelet op het kennelijk misbruik dat de burgerlijke partij heeft gemaakt van het hoger beroep en van de aldus opnieuw op gang gebrachte strafrechtspleging waardoor bovendien de beroepseer van die verdachten voor het hof (van beroep) in opspraak werd gebracht, zonder dat ze enigerlei gegeven had aangevoerd waardoor de geuite beschuldigingen zelfs maar aannemelijk konden worden gemaakt, het hof (van beroep) oordeelt dat er gronden zijn om haar jegens ieder van die verdachten te veroordelen tot betaling van een schadeloosstelling van 50.000 frank wegens het door haar gedane verzet»;

terwijl, eerste onderdeel, de derde, vierde, vijfde en zesde verweerder in hun regelmatig aan het hof van beroep voorgelegde conclusie, ieder afzonderlijk, hadden gevraagd dat hun akte zou worden verleend van het feit dat zij uit hoofde van hun beroep «geen enkele schadeloosstelling» vorderden van eiseres; hoewel artikel 136 van het Wetboek van Strafvordering, naar luid waarvan de burgerlijke partij die op haar verzet in het ongelijk wordt gesteld, tot schadevergoeding wordt veroordeeld jegens de verdachte, van dwingend

recht is zodat rechtsgeldige afstand ervan niet mogelijk is voordat het geschil ontstaat, van de toepassing van die bepaling, die enkel strekt tot bescherming van particuliere belangen, nochtans rechtsgeldig kan worden afgezien als het geschil is ontstaan; het arrest bijgevolg, door schadeloosstelling toe te kennen aan de derde, vierde, vijfde en zesde verweerder, ofschoon zij uitdrukkelijk verklaard hadden daar niet om te vragen en dus daarvan afstand hadden gedaan, uitspraak doet over niet gevorderde zaken (schending van artikel 138, 2°, van het Gerechtelijk Wetboek) en aan die verweerders een schadevergoeding toekent waarop zij geen aanspraak maakten (schending van de artikelen 1382 en 1383 van het Burgerlijk Wetboek); daaruit volgt dat het arrest bovendien, nu het artikel 136 van het Wetboek van Strafvordering toepast ofschoon dezelfde verweerders van de toepassing ervan in hun conclusie hadden afgezien, ten onrechte toepassing maakt van die bepaling en ze schendt;

tweede onderdeel, artikel 6.1 van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden bepaalt dat een ieder bij het vaststellen van zijn burgerlijke rechten en verplichtingen recht heeft op een eerlijke behandeling van zijn zaak door een onafhankelijke en onpartijdige rechterlijke instantie; eiseres te dezen tot schadeloosstelling is veroordeeld naar aanleiding van een geschil over burgerlijke verplichtingen; derhalve als een schending van artikel 6.1 van voormeld verdrag, meer bepaald van de vereisten van eerlijkheid en onpartijdigheid bedoeld in dat artikel kan worden aangemerkt het feit dat een partij tot schadeloosstelling wordt veroordeeld wegens het aanwenden van een bij de wet ingesteld rechtsmiddel, wanneer de partij aan wie die schadeloosstelling wordt toegekend, er uitdrukkelijk van afgezien heeft voor het met de kennisneming van het geschil belaste rechtscollège; het arrest bijgevolg, nu het eiseres in die omstandigheden tot schadeloosstelling veroordeelt, artikel 6.1 van bovengenoemd verdrag schendt:

Wat het eerste onderdeel betreft:

Overwegende dat de dwingende bepaling van artikel 136 van het Wetboek van Strafvordering afwijkt van de gewone rechtsregels, nu ze de kamer van inbeschuldigingstelling ertoe verplicht de burgerlijke partij die op haar verzet in het ongelijk wordt gesteld te veroordelen tot schadevergoeding jegens de beklaagde, zelfs als de beklaagde die veroordeling niet heeft gevraagd of daarvan afstand heeft gedaan; dat die veroordeling het noodzakelijk gevolg is van de afwijzing van het verzet en ambtshalve moet worden uitgesproken in het belang van de openbare orde; dat aldus het arrest de in het middel aangevoerde bepalingen van het Gerechtelijk Wetboek en het Burgerlijk Wetboek niet schendt doch de veroordeling van eiseres tot schadevergoeding naar recht verantwoordt;

Wat het tweede onderdeel betreft:

Overwegende dat uit het antwoord op het eerste onderdeel van het middel blijkt dat de rechter, door de op haar verzet tegen een beschikking van buitenvervolginstelling in het ongelijk gestelde burgerlijke partij te veroordelen tot schadevergoeding jegens de verdachte, geen uitspraak doet over een geschil over burgerlijke verplichtingen;

Dat het middel faalt naar recht;

...

NOOT – De veroordeling van de burgerlijke partij door de K.I.

1. Wanneer de burgerlijke partij op haar verzet in het ongelijk wordt gesteld, moet ze, zelfs al wordt haar verzet niet-ontvankelijk verklaard, overeenkomstig art. 136 Sv. tot schadevergoeding jegens de beklaagde worden veroordeeld. Deze veroordeling, zelfs ambtshalve uitgesproken, kan worden beperkt tot één frank.

2. De kamer van inbeschuldigingstelling bepaalt op onaantastbare wijze het bedrag van de schadevergoeding en als omtrent dit punt niet werd geconcludeerd, dient het bedrag van de schadevergoeding niet te worden gemotiveerd (Cass., 17 maart 1975, *Pas.*, 1975, I, 717).

3. Het Hof van Cassatie oefent normaal geen controle uit op het bedrag van de schadevergoeding (Cass., 13 februari 1985, *Arr. Cass.*, 1984-85, nr. 356).

We wisten reeds dat de beklaagde de veroordeling tot schadevergoeding niet hoeft te vorderen, nieuw is dat de veroordeling tot schadevergoeding dient te worden uitgesproken zelfs indien de beklaagde afstand heeft gedaan van zijn vordering.

4. De veroordeling van de burgerlijke partij die in het ongelijk wordt gesteld, is niet alleen bedoeld als een vergoeding van de schade die aan de beklaagde werd berokkend, maar ook als een sanctie wegens de onverantwoorde wijze waarop de burgerlijke partij de strafvordering heeft uitgeoefend.

A. Vandeplas

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER – 27 JANUARI 1989

Voorzitter-rapporteur: de h. Janssens

Advocaat-generaal: de h. du Jardin

Advocaten: mrs. Houtekier en Claeys Bouuaert

Onteigening – Pacht – Vergoeding voor de pachter

Wanneer de pacht beëindigd wordt door een onteigening ten algemenen nutte, komt aan de pachter de vergoeding toe die bepaald is in art. 11 van de Grondwet, niet die van art. 46 van de Pachtwet.

C. en C. t/ Belgische Staat en Wegenfonds

Gelet op het bestreden arrest, op 9 februari 1987 door het Hof van Beroep te Antwerpen gewezen;

...

Overwegende dat artikel 46 van de Pachtwet een bijkomende vergoeding toekent «aan de pachter van landeigendommen wiens pacht een einde heeft genomen ten gevolge van opzegging met toepassing van» in dat artikel vermelde wetsbepalingen;

Dat uit het arrest blijkt dat te dezen de pacht werd beëindigd door een onteigening ten algemenen nutte;

Dat in zulk een geval aan de pachter de vergoeding toekomt bepaald in artikel 11 van de Grondwet;

Overwegende dat het arrest de voormelde artikelen 46 van de Pachtwet en 11 van de Grondwet schendt door te oordelen «dat het voor de pachter geen verschil maakt of zijn schade wordt vergoed onder de pachtwetgeving of onder het systeem van de onteigeningsvergoedingen» en om die reden «in dit geval het maximum aantal jaren met name vier jaren, werd vergoed»;

(...)

HOF VAN CASSATIE

3e KAMER – 13 MAART 1989

Voorzitter-rapporteur : de h. Caenepeel, waarnemend voorzitter

Openbaar ministerie : de h. Lenaerts, advocaat-generaal

Wetten, decreten en besluiten – Terugwerkende kracht – Verjaring – Termijn – Werkloosheid

Wanneer in burgerlijke zaken een wet, al is zij van openbare orde, voor de verjaring van een vordering een kortere termijn bepaalt dan die gesteld door de vorige wet, en het betrokken recht vóór het in werking treden van de nieuwe wet is ontstaan, begint de nieuwe verjaringstermijn ten vroegste met de inwerkingtreding van de wet te lopen, zij het dat hij een eerder intredende verjaring overeenkomstig de oude regel niet zal verhinderen en dat de wetgever anders kan bepalen.

De artt. 1 en 2 van de wet van 11 maart 1977, in werking getreden op 30 juni 1985, regelen een nieuwe verjaringstermijn, in beginsel van drie jaar, voor schulden jegens de uitbetalingsinstellingen voor werkloosheidsuitkeringen. Bij gebreke van enige in de wet bepaalde of besloten afwijking werken ze niet terug.

R.V.A. t/ C.

Gelet op het bestreden arrest, op 9 november 1987 door het Arbeidshof te Gent gewezen;

Over het middel: schending van de artikelen 1 en 2 van de wet van 11 maart 1977 tot invoering van een verjaringstermijn voor schulden jegens de uitbetalingsinstellingen voor werkloosheidsuitkeringen (B.S., 20 juni 1985), 210 van het koninklijk besluit van 20 december 1963 betreffende arbeidsvoorziening en werkloosheid en 97 van de Grondwet;

doordat het arrest, na vastgesteld te hebben : dat op het tijdstip waarop eiser de administratieve beslissing nam waarbij van verweerster de onrechtmatig ontvangen uitkeringen werden teruggevorderd, namelijk op 12 november 1985, de wet van 11 maart 1977 reeds in werking was getreden, dat artikel 2 van deze wet bepaalt dat de verjaringstermijn van drie jaar aanvangt de dag waarop de werkloze de aangetekende brief ontvangt waarbij de werkloosheidsinspecteur hem de beslissing ter kennis brengt van de terugvordering van onrechtmatig genoten werkloosheidsuitkeringen voortvloeiend uit de toepassing van de werkloosheidsreglementering, dat indien deze aangetekende brief niet wordt betekend binnen een jaar na de ten onrechte uitgekeerde werkloosheidsuitkeringen, de verjaringstermijn aanvangt één jaar na die uitbetaling, en dat blijkens een attest van de Hulpkas

voor Werkloosheidsuitkeringen de laatste onrechtmatige uitkeringen aan verweerster werden uitbetaald op 2 april 1981, beslist dat, aangezien de administratieve beslissing niet werd betekend binnen een jaar, de verjaringstermijn aanvangt op 2 april 1982, zodat aldus de verjaringstermijn van drie jaar ruimschoots was overschreden op 12 november 1985 en de vordering van eiser tot terugbetaling van de ten onrechte ontvangen werkloosheidsuitkeringen als verjaard dient te worden afgewezen ;

(..)

Overwegende dat de wet van 11 maart 1977, pas op 20 juni 1985 in het Belgisch Staatsblad gepubliceerd en op 30 juni 1985 in werking getreden, in artikel 1 een nieuwe verjaringstermijn, in beginsel van drie jaar, instelt voor schulden jegens de uitbetalingsinstellingen voor werkloosheidsuitkeringen ; dat artikel 2 van die wet bepaalt dat de verjaringstermijn aanvangt de dag waarop de werkloze de aangetekende brief ontvangt waarbij de werkloosheidsinspecteur hem de beslissing ter kennis brengt van de terugvordering van onrechtmatig genoten werkloosheidsuitkeringen voortvloeiend uit de toepassing van de werkloosheidsreglementering, en dat, indien deze aangetekende brief, zoals volgens het arrest te dezen het geval is, niet werd betekend binnen een jaar na de ten onrechte uitbetaalde werkloosheidsuitkeringen, de verjaringstermijn aanvangt één jaar na die uitbetaling ;

Overwegende dat, ingevolge artikel 2 van het Burgerlijk Wetboek, de wet alleen beschikt voor het toekomstende en geen terugwerkende kracht heeft, tenzij de wetgever uitdrukkelijk of stilzwijgend maar zeker, anders heeft beslist ;

Overwegende dat, wanneer in burgerlijke zaken, een wet, al is zij van openbare orde, voor de verjaring van een vordering een kortere termijn bepaalt dan die gesteld door de vorige wet, en het betrokken recht vóór het in werking treden van de nieuwe wet is ontstaan, de nieuwe verjaringstermijn ten vroegste met de inwerkingtreding van de wet begint te lopen, zij het dat hij een eerder intredende verjaring overeenkomstig de oude regel niet zal verhinderen en dat de wetgever anders kan bepalen ;

Overwegende dat het arrest vaststelt dat het recht tot terugvordering is ontstaan op 2 april 1981 en dat geen aangetekende brief als bedoeld in de voormelde wetsbepaling is verzonden ;

Dat die wetsbepaling, bij gebreke van enige in de wet bepaalde of besloten afwijking, niet terugwerkt ;

Dat het arrest, door te beslissen dat de verjaringstermijn aanvangt op 2 april 1982, de in het middel vermelde wetsbepalingen schendt ;

(...)

RAAD VAN STATE

4e KAMER – 24 MAART 1989

Voorzitter : de h. Baeteman (aanvullend rapport)

Staatsraden : de hh. Borret (rapporteur) en De Brabandere

Auditeur : de h. De Wolf (andersluidend advies)

Advocaat : mr. Houtekier

**Raad van State – Bevoegdheid – Vrije universiteiten –
Personeelsstatuut – Art. 41 Financieringswet – Publiek-
rechtelijk statuut**

Wanneer de vrije universiteiten, met toepassing van art. 41 van de Financieringswet van 27 juli 1971, een statuut vaststellen voor hun personeel, treden zij eenzijdig op en handelen daarbij als administratieve overheden. Zodanig statuut is overeenkomstig het normale woordgebruik een administratiefrechtelijk statuut. De Raad van State is bevoegd om uitspraak te doen over geschillen daaromtrent, onverkort de bevoegdheid van de gewone rechter om privaatrechtelijke sancties uit te spreken voor overtredingen van het statuut.

M. t/ Vrije Universiteit van Brussel
Arrest nr. 32.320

Gezien het verzoekschrift dat Nicole Mersch op 23 december 1983 heeft ingediend om de vernietiging te vorderen van : 1° «de beslissing van de bestuursdirecteur der administratieve diensten van de Vrije Universiteit Brussel, waarbij haar, in weerwil van een niet-behoorlijke oproep tot kandidaatstelling, de deelname aan het bevorderingsexamen voor graad IV (kantoorhoofdbeampte) werd ontzegd»; 2° «de beslissingen die de beheersorganen van de Vrije Universiteit Brussel zullen treffen met betrekking tot de resultaten van de gevolgde en betwiste examenprocedure zoals vaststelling van de lijst der geslaagden, geldelijke toekenning van de loonschaal verbonden aan de graad waarvoor de bevorderingsprocedure bij wijze van verhoging in graad werd uitgeschreven en, benoeming in dezelfde verhogingsgraad bij vacature in het kader van de geslaagden voor de verhoging naar graad IV»;

(...)

Gelet op het arrest nr. 31.635 van 20 december 1988 waarbij de debatten worden heropend en Kamervoorzitter G. Baeteman wordt aangesteld om een verslag over de ontvankelijkheid en de gegrondheid van het beroep op te maken ;

1. Over de gegevens van de zaak

Overwegende dat de gegevens van de zaak kunnen worden samengevat als volgt :

Op 29 juni 1983 besluit het bureau van de raad van beheer van de Vrije Universiteit Brussel (V.U.B.) bevorderingsexamens te organiseren voor bepaalde categorieën van het administratief, gespecialiseerd, meesters-, vak- en dienstpersoneel, te weten «voor alle betrekkingen die onder het stelsel verhoging van graad met examen vallen».

Door middel van «mededeling nr. 12 van de personeelsdienst» van 1 juli 1983 wordt die beslissing ter kennis gebracht van het personeel. Er wordt bepaald dat de aanvragen tot deelneming aan de examens ingewacht zullen worden tot 1 oktober 1983.

Bovenvermelde mededeling wordt «ter herinnering» herhaald in «mededeling nr. 14 van de personeelsdienst» van 1 september 1983.

Met verwijzing naar de twee voormelde mededelingen worden de data van de examens ter kennis gebracht van het personeel door middel van «mededeling nr. 16 van de personeelsdienst» van 7 oktober 1983.

Met een brief van 17 oktober 1983 schrijft verzoekster aan de directeur van de administratieve diensten van de V.U.B.

dat de mededeling nr. 16 «vandaag (is) toegekomen», dat de personeelsmededelingen van september 1983 haar nooit bereikt hebben, dat zij «geen uitdrukkelijk gestelde algemene oproep tot kandidaatstelling (heeft) ontvangen» («zoals in het verleden met vermelding van de naam wel gebeurd is») en evenmin «een individuele uitnodiging tot kandidaatstelling». Tot slot vraagt zij haar kandidaatstelling toch nog in overweging te nemen, «in het licht van het voorgaande en gezien mijn familiale omstandigheden».

Met een niet gedateerde nota wordt aan verzoekster door de directeur voornoemd gemeld dat aan haar verzoek tot inaanmerkingneming van haar kandidatuur geen gunstig gevolg gegeven kan worden. Als reden wordt opgegeven dat het niet «aanvaardbaar» lijkt dat zij «na drie maanden en na drie uitdrukkelijk gestelde algemene oproepen» helemaal niet op de hoogte was van de bevorderingsexamens, «ook niet via collega's».

Met een brief van 26 oktober 1983 aan de rector, de voorzitter en de directeur-generaal van de V.U.B. betwist verzoekster de wijze waarop de examens werden bekendgemaakt en stelt zij een «hiërarchisch beroep» in tegen de bovenvermelde beslissing van de directeur waarbij zij niet toegelaten wordt tot het bevorderingsexamen. Zij betoogt dat «personeelsmededelingen» – «die als gewone post intern worden verstuurd» – voor de universiteit niet het bewijs leveren dat de personeelsleden effectief kennis krijgen van de oproep tot kandidaatstelling, dat alleen «de mededeling bij wijze van dienstorder dat door het personeel wordt gevisieerd, of een individueel schrijven aan de personeelsleden» dat bewijs levert, een werkwijze die gebruikelijk is aan de Rijksuniversiteit te Gent evenals in ministeries en openbare instellingen.

Het bureau van de raad van beheer van de V.U.B. «bekrachtigt» op 23 november 1983 de beslissing van de directeur waarbij verzoekster niet tot de bevorderingsexamens wordt toegelaten omdat zij zich te laat heeft aangemeld voor deelneming. Verwezen wordt naar een verklaring van de directeur luidend als volgt : «Bij haar telefonische navraag op datum van 17 oktober 1983, bevestigde mevrouw M. de «mededeling van de personeelsdienst» dd. 1 juli 1983 ontvangen te hebben».

2. Over de ontvankelijkheid van het beroep

2.1. Overwegende dat de verwerende partij als eerste exceptie van onontvankelijkheid de onbevoegdheid van de Raad van State opwerpt ; dat wat zij ter adstructie van die exceptie betoogt, kan worden samengevat als volgt :

2.1.1.1. De V.U.B. is een privaatrechtelijke vereniging, geen administratieve overheid in de zin van artikel 14 van de bij koninklijk besluit van 12 januari 1973 gecoördineerde wetten op de Raad van State.

De oorspronkelijke «Université Libre de Bruxelles» is opgericht door private personen. De wet van 12 augustus 1911 tot toekenning van de rechtspersoonlijkheid aan de Universiteiten van Brussel en Leuven heeft aan haar privaatrechtelijk karakter niet geraakt, zoals blijkt uit de parlementaire voorbereiding, waarin tevens alle administratieve innemingen uitdrukkelijk wordt verworpen : Zo staat in de memorie van toelichting te lezen : «Le désir de sauvegarder entièrement la liberté des Universités a dicté les dispositions de l'article 2. La loi n'entend pas régler l'organisation qu'elles se sont donnée... Aussi la loi se garde-t-elle de leur imposer par voie d'autorité une forme quelconque de statut, à laquelle elles

devraient se plier ou d'après laquelle elles devraient se modeler. Elle se refuse à s'immiscer en quoi que ce soit dans leur gestion, ou à la contrôler» (Pasinomie, 1911, blz. 325, kol. 2).

Bij de wet van 28 mei 1970 tot wijziging van de wet van 12 augustus 1911 werd aan de Franstalige U.L.B. en aan de Nederlandstalige V.U.B. de rechtspersoonlijkheid toegekend. Deze wet heeft aan het privaatrechtelijk karakter van de verwerende partij niets gewijzigd.

Ook de wet van 27 juli 1971 op de financiering en de controle van de universitaire instellingen heeft de juridische natuur der vrije universiteiten niet gewijzigd. Daarom heeft de minister van Nationale Opvoeding, zoals blijkt uit het verslag van de Commissie voor de Nationale Opvoeding (*Parl. St., Kamer*, 1970-71, 1043-N.4, blz. 5), het volgende verklaard:

«Van regeringszijde en door verscheidene commissarissen wordt hierop geantwoord, dat het geenszins de bedoeling is of kan zijn, de juridische aard van de onderscheiden instellingen te wijzigen.

De controle — die geen voogdij mag genoemd worden — betreft geenszins het eigenlijk beleid van de universiteit zelf, noch het academisch beheer. Zij heeft uitsluitend betrekking op de aanwending van de door de Staat verleende gelden, en dan nog slechts wat aangaat de wettelijke bepalingen waaraan het gebruik van deze gelden is onderworpen. Er kan dus geen sprake zijn van controle op de universiteiten als dusdanig.»

2.1.1.2. Ook het organiek statuut van de V.U.B. toont duidelijk haar privaatrechtelijk karakter aan: de raad van beheer, bevoegd om te beslissen over alle problemen die de universiteit aanbelangen, zowel wat het academisch als wat het administratief aspect betreft, wordt samengesteld zonder inmenging van de overheid (de artt. 21 en 22 van het organiek statuut).

2.1.1.3. Weliswaar werden, ten gevolge van de toenemende financiering door de overheid van hun activiteiten, de vrije universiteiten langzamerhand aan administratief en gerechtelijk toezicht onderworpen. Dat toezicht wordt thans georganiseerd door de wet van 27 juli 1971 op de financiering en de controle van de universitaire instellingen. Maar ook uit die wet volgt niet dat de Raad van State ter zake bevoegd zou zijn.

Artikel 45 van die wet bepaalt dat de regeringsafgevaardigde tegen alle beslissingen van deze universiteiten «verhaal» kan indienen bij de minister, en dat uiteindelijk het geschil onderworpen kan worden aan de rechtbanken van de rechterlijke macht. Deze nauwkeurig geregelde en beperkte procedure sluit de bevoegdheid van de Raad van State uit, daar alleen een beroep bij de rechterlijke macht is opgesteld en dan nog slechts in beperkte mate.

2.1.1.4. Ook de rechtspraak van de Raad van State wijst in de richting van de onbevoegdheid. In zijn arresten nr. 15.326, Fuss, nr. 15.327, Wattier, en nr. 15.328, Nesszaten, van 1 juni 1972 heeft de Raad gewezen dat de U.L.B. geen administratieve overheid is en in zijn arrest nr. 19.776, Scheuermann, van 27 juli 1979 heeft hij de V.U.B. als een vrije universiteit beschouwd (zie de punten 15 en 16 van het arrest).

Wel heeft het arrest nr. 21.467, Franssens, van 16 oktober 1981 wellicht (sic) de V.U.B. aan de bevoegdheid van de Raad van State onderworpen geacht, maar dan alleen omdat

en in zoverre de V.U.B. bij het toekennen van wettelijke diploma's openbaar gezag uitoefent, te weten een bevoegdheid toegekend in het algemeen belang die dwingende rechtsgevolgen voor derden heeft. Welnu, dat is ter zake niet het geval. Immers bij het in dienst nemen en bevorderen van haar personeel oefent de V.U.B. geen taak uit van openbaar gezag en hebben haar beslissingen alleen betrekking op haar personeel en niet op derden.

2.1.1.5. Ten onrechte beweert verzoekster dat de bevoegdheid van de Raad van State gegrond kan worden op artikel 41 van de bovengenoemde wet van 27 juli 1971, dat luidt als volgt: «Bij beslissing van hun raad van beheer stellen de door de Staat gesubsidieerde universitaire inrichtingen, voor hun personeel, een statuut vast dat gelijkwaardig is aan het statuut vastgesteld door de wetten en reglementen voor het personeel van de universitaire inrichtingen van de Staat.»

Door deze bepaling wordt aan de V.U.B. geen bevoegdheid in het algemeen belang opgedragen waarvan de uitoefening dwingende rechtsgevolgen heeft t.o.v. derden. Het gaat hier alleen over de inhoud van het statuut van het eigen personeel van de V.U.B. en geenszins over enige relatie met derden.

Uit de parlementaire voorbereiding van de wet van 27 juli 1971 blijkt dat deze bepaling tot doel heeft «in de mate van het mogelijke het statuut van de inrichtingen eenvormig te maken» (*Parl. St., Kamer*, 1970-71, 1043-N.1, blz. 22, onder artikel 41).

Op deze tekst werd een amendement voorgesteld strekkende tot toevoeging van de woorden: «met inbegrip van alle aan het statuut van het Rijkspersoneel verbonden waarborgen welke het personeel van de Rijksuniversiteiten geniet» (*Parl. St., Kamer*, 1970-71, 1043-N.3, blz. 4). Dat amendement werd verworpen onder de volgende motivering:

«De Regering wijst erop dat er generlei reden is om het statuut van het Rijkspersoneel te verlenen aan de personeelsleden van de universiteiten die beschikken over een eigen statuut (dat op het ogenblik trouwens wordt herzien).

Artikel 41 heeft tot doel de statuten van de Rijksuniversiteiten en van de vrije universiteiten op gelijke voet te plaatsen, waardoor in een voldoende bescherming van het personeel wordt voorzien» (*Parl. St., Kamer*, 1970-71, 1043-N.4, blz. 31, onder artikel 41).

Het amendement werd door zijn auteur later ingetrokken (*Kamer, Parl. Hand.*, vergadering van 15 juli 1971, blz. 44).

De in artikel 41 beoogde gelijkwaardigheid van de personeelsstatuten behelst voor de personeelsleden niet het instellen van rechtsmiddelen. Rechtsmiddelen worden vastgesteld in het Gerechtelijk Wetboek en in de gecoördineerde wetten op de Raad van State, niet in de personeelsstatuten, noch van de rijksuniversiteiten, noch van de private universiteiten, behalve eventueel ingebouwde hiërarchische beroepen.

De rechter die bevoegd is om kennis te nemen van geschillen tussen de V.U.B. en verzoekster, is derhalve de gerechtelijke rechter en niet de Raad van State. Het feit dat het personeel van de rijksuniversiteiten in bepaalde gevallen supplementair een geding voor de Raad van State kan instellen, is vreemd aan de gelijkwaardigheid van de statuten en hangt daar niet van af.

2.1.2. Overwegende dat verzoekster van haar kant de bevoegdheid van de Raad van State reeds in haar verzoekschrift bepleit; dat verzoekster haar betoog baseert op arti-

kel 41 van de wet van 27 juli 1971; dat dit betoog als volgt kan worden samengevat: evengenoemde wet heeft noch uitdrukkelijk noch impliciet de gecoördineerde wetten op de Raad van State gewijzigd; derhalve is de Raad van State bevoegd ten aanzien van geschillen over de toepassing van het ter uitvoering van artikel 41 voornoemd vastgestelde personeelsstatuut wanneer dat statuut beschouwd kan worden als vastgesteld door een administratieve overheid; welnu dat is zo, want – vergelijk de arresten Scheuermann en Franssens voornoemd – de bevoegdheid om krachtens de wet eenzijdig een regeling op te leggen en alzo dwingende rechtsgevolgen voor derden vast te stellen is een overheidsbevoegdheid; daarenboven, de «voldoende bescherming» die blijkens de laatste in 2.1.1.5 geciteerde passus uit de parlementaire voorbereiding van de wet van 27 juli 1971 artikel 41 aan de personeelsleden van de vrije universiteiten wil bieden, kan enkel worden bereikt indien die personeelsleden evengoed als de personeelsleden van de rijksuniversiteiten de vernietiging door de Raad van State van met hun statuut strijdige beslissingen kunnen vorderen;

2.1.2.1. Overwegende dat in haar memorie van wederantwoord verzoekster de argumenten tegen de bevoegdheid van de Raad van State die de verwerende partij ontleent aan het privaatrechtelijk karakter van de V.U.B. (hiervoren, 2.1.1.1 en 2.1.1.2) achterhaald noemt door de rechtspraak vastgelegd in 's Raads arresten Scheuermann en Franssens, volgens welke rechtspraak de juridische vorm van de rechtspersoon geen rol speelt bij de beoordeling van de hoedanigheid van administratieve overheid in de zin van artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State en wel integendeel uitsluitend geeft het doel dat met de activiteit van de rechtspersoon wordt nagestreefd, evenals de belasting door de wetgever van die rechtspersoon met de exorbitante bevoegdheid om eenzijdig aan anderen verplichtingen op te leggen; dat zij het argument dat de verwerende partij ontleent aan artikel 45 van de wet van 27 juli 1971 (hiervoren, 2.1.1.3) afwijst door te stellen, ten eerste dat dit artikel 45 enkel betrekking heeft op de rechtsverhouding tussen het de vrije universiteiten financierende en controlerende Rijk enerzijds en die universiteiten anderzijds, ten tweede dat het contentieux daaromtrent een «subjectief contentieux» is met patrimoniale gevolgen, dat heel natuurlijk aan de rechterlijke macht wordt toebedeeld, terwijl de vernietigingsbevoegdheid van de Raad van State een «objectief contentieux» betreft dat de Raad niet bevoegd maakt om de vrije universiteiten te veroordelen tot het betalen van schadevergoeding ten koste van hun patrimonium; dat zij het argument dat de verwerende partij ontleent aan de rechtspraak van de Raad van State (hiervoren, 2.1.1.4) afwijst door te stellen dat de arresten Fuss, Wattier en Nesszaten beslissingen betreffen van vóór de totstandkoming van de wet van 27 juli 1971, dat de arresten Scheuermann en Franssens haar, verzoeksters, stelling kracht bijzetten en dat de personeelsleden «derden» zijn ten opzichte van de rechtsverhouding tussen de wetgevende macht die de V.U.B. de bevoegdheid verleent om eenzijdig een personeelsstatuut vast te stellen en de V.U.B. die deze bevoegdheid krijgt; dat zij de repliek van de verwerende partij op haar beroep op artikel 41 van de wet van 27 juli 1971 (hiervoren, 2.1.1.5) afwijst door ten eerste opnieuw te stellen dat de personeelsleden als derden beschouwd moeten worden «die de gevolgen van de opdracht door de wetgever aan de vrije universiteit moet(en) ondergaan», ten tweede te stel-

len dat de verwerping van het door de verwerende partij besproken amendement alleen aantoonde dat het nutteloos werd geacht het statuut van het Rijkspersoneel aan de personeelsleden van de vrije universiteiten te verlenen omdat het in artikel 41 beoogde statuut in een voldoende bescherming van die personeelsleden zou moeten voorzien, ten derde te stellen dat in het rechtsmiddel van het annulatieberoep is voorzien door artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State, artikel 14 dat de wet van 27 juli 1971 ongewijzigd heeft gelaten;

2.1.3. Overwegende dat de exceptie van onbevoegdheid niet gegrond is; dat de redenen daarvan, overigens ten dele al gegeven door verzoekster, hierna worden uiteengezet;

2.1.3.1. Allereerst worden enkele argumenten die de verwerende partij tegen de bevoegdheid van de Raad heeft ingebracht, weerlegd.

2.1.3.1.1. Wat betekent het dat de V.U.B. een privaatrechtelijke instelling is?

Zo ermee bedoeld wordt dat ze door particulieren tot stand is gebracht, dan moet worden opgemerkt dat het enkele feit dat een instelling door particulieren tot stand is gebracht, niet verhindert dat deze instelling handelingen kan stellen als administratieve overheid in de zin van artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State; ten aanzien van bepaaldelijk de universiteiten heeft de Raad zulks reeds kunnen vaststellen in de door beide partijen vermelde arresten Scheuermann en Franssens alsook in zijn arrest nr. 26.712, De Cree, van 24 juni 1986.

Zo ermee bedoeld wordt dat de V.U.B. aan het privaatrecht onderworpen is, beantwoordt de verwerende partij de vraag met de vraag. De vraag is immers juist of, wanneer de V.U.B. het statuut van haar personeel vaststelt en dat statuut toepast, zij in de sfeer van het privaatrecht dan wel in die van het publiek, meer bepaald het administratief recht, verblijft.

2.1.3.1.2. Artikel 45 van de wet van 27 juli 1971 regelt, wat de aanwijzing van de bevoegde rechter betreft, enkel geschillen tussen de Belgische Staat en de vrije universiteiten en dan nog enkel ten aanzien van een wel bepaalde door eerstgenoemde tegenover laatstgenoemde getroffen maatregel, de schorsing van de toekenning van toelagen. Het spreekt vanzelf dat ook het personeelslid van een vrije universiteit dat meent het slachtoffer te zijn van een onwettig optreden van die universiteit, om een sanctie te verkrijgen die hem ten goede komt zijn zaak aan een rechter moet kunnen voorleggen. Wie die rechter is, die vraag laat artikel 45 open, aangezien het met geen woord rept over de rechtsverhoudingen tussen het personeel en de universiteit.

2.1.3.1.3. Met de term «derden» kunnen zeer goed aangeduid worden al degenen aan wie rechten worden toegekend en verplichtingen opgelegd buiten hun toestemming om. In die zin kan die term ook slaan op de personeelsleden van de vrije universiteiten in hun verhouding tegenover hun met toepassing van artikel 41 van de wet van 27 juli 1971 vastgesteld statuut: een orgaan van de Belgische Staat, de wetgevende macht, heeft aan een orgaan van de vrije universiteit, de raad van beheer, de opdracht gegeven voor het universiteitspersoneel een statuut vast te stellen zonder dat de leden van dat personeel om hun instemming wordt gevraagd.

2.1.3.1.4. Dat artikel 41 van de wet van 27 juli 1971 niet uitdrukkelijk het instellen van rechtsmiddelen inhoudt, staat

vast. Maar daarmee is niet meer vastgesteld dan dat dit artikel 41 de vraag openlaat of met betrekking tot de toepassing van dat statuut het rechtsmiddel dat het annulatieberoep bij de Raad van State is, gehanteerd kan worden. De wetgever hoeft niet bij elke nieuwe regeling die hij invoert, telkens opnieuw te herhalen dat tot naleving van die regeling van artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State gebruik gemaakt kan worden; meestal doet hij dat ook niet. Bij stilzwijgen van de wetgever moet gewoon nagegaan worden of bij zijn nieuwe regeling de termen van dat artikel 14 aansluiting kunnen vinden. Dat nagaan gebeurt hierna.

2.1.3.2. Een reeks elkaar aanvullende en versterkende argumenten leidt tot de conclusie dat de Raad van State ter zake bevoegd is.

2.1.3.2.1. Een eerste argument is ontleend aan de aard van de bevoegdheid die wordt toegekend bij artikel 41 van de wet van 27 juli 1971.

Om de rechtsverhouding tussen werkgever en werknemer te schetsen is de term «statuut» de term die juridisch-technisch gebruikt wordt om een eenzijdig door de werkgever vastgesteld geheel van rechten en plichten van zijn werknemers te benamen. Tot bewijs van het tegendeel moet die term dus ook in artikel 41 van de wet van 27 juli 1971 die betekenis hebben. Onder dat voorbehoud is het dus zo dat de raden van beheer van de vrije universiteiten van de wetgevende macht de bevoegdheid krijgen om eenzijdig de rechten en de plichten van hun personeel vast te stellen. De bevoegdheid tot het nemen van eenzijdig verbindende beslissingen is kenmerkend voor de werking van de administratieve overheid. Tot bewijs van het tegendeel moet de toekenning van een zodanige bevoegdheid aan de raden van beheer van de vrije universiteiten dus geacht worden de erkenning door de wetgever in te houden dat die raden bij de uitoefening van die bevoegdheid als administratieve overheid optreden. Daar is des te meer reden toe daar die raden verplicht worden om het door hen vast te stellen statuut gelijkwaardig te maken met het statuut van het personeel van de universitaire instellingen van de Staat, onbetwistbaar een statuut dat is vastgesteld door een administratieve overheid.

2.1.3.2.1.1. Het tegenbewijs dat in bovengenoemd artikel 41 de term «statuut» niet in zijn eigenlijke juridisch-technische betekenis wordt gebruikt, kan niet geput worden uit het feit dat dit artikel 41 de raden van beheer van de vrije universiteiten met de vaststelling van het statuut belast en niet de Koning zoals artikel 12*bis*, § 3, van de wet van 29 mei 1959, de zogenaamde Schoolpactwet, dat doet voor het niet-universitair vrij onderwijs.

Allereerst kan dat niet omdat de autonomie van de vrije universiteiten altijd in een ruimere mate erkend is dan die van de niet-universitaire vrije onderwijsinstellingen; de verklaring van het verschil moet dus niet zijn dat de wetgever voor de werknemers van de vrije universiteiten geen echt statutaire rechtstoestand heeft gewild, de verklaring kan aan de kant van de werkgevers worden gezocht, werkgevers wier autonomie de wetgever heeft willen eerbiedigen door het hun over te laten die echt statutaire rechtstoestand uit te werken.

Ten tweede kan dat niet omdat het overlaten van de vaststelling van het statuut aan een orgaan van de vrije universiteiten zelf verklaard kan worden als een erkenning van de autonomie van die universiteiten, net zoals het een erkenning van de autonomie van gedecentraliseerde, door de overheid tot stand gebrachte openbare diensten is hun allerlei beslis-

singen met eenzijdige rechtsgevolgen, zoals juist personeelsstatuten, over te laten. Welnu, niemand zal beweren dat vanwege het krijgen van die autonome bevoegdheid die openbare diensten geen administratieve overheden zijn in de zin van artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State.

Ten derde kan dat niet omdat het de vraag met de vraag beantwoorden is te stellen dat, daar de wet aan organen van de vrije universiteiten zelf de bevoegdheid toekent het personeelsstatuut vast te stellen, het woord «statuut» onmogelijk begrepen kan worden in zijn gebruikelijke betekenis. De vraag is immers: worden de raden van beheer hier tot administratieve overheid in de zin van artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State gemaakt? De vraag met de vraag beantwoorden is zeggen: neen, want zij kunnen geen statuut in de gebruikelijke betekenis van dat woord vaststellen. Dat is de vraag met de vraag beantwoorden, want dat kunnen zij precies wel als ze tot administratieve overheid worden gemaakt.

Ten vierde kan dat niet omdat het argument omkeerbaar is. Men kan immers evengoed, zo niet beter stellen dat precies wanneer de Koning met het vaststellen van het statuut belast zou zijn, men aan een niet-statutaire, maar contractuele rechtsverhouding zou kunnen denken. Men zou dan namelijk kunnen stellen dat de rechtsverhouding tussen de vrije universiteit en haar personeel een contractuele rechtsverhouding is, maar dan één waarvan de inhoud, zoals van zoveel contractuele rechtsverhoudingen, gedeeltelijk door imperatieve, krachtens de wet vastgestelde verordenende bepalingen — neergelegd in het koninklijk besluit houdende het statuut — is vastgelegd. Dwingend recht integendeel dat, uiteraard eenzijdig, niet door de overheid, maar door een particuliere werkgever aan zijn werknemers wordt opgelegd, dat kan bezwaarlijk binnen een contractuele rechtsverhouding worden ingepast. Kortom, dat de overheid aan twee medecontractanten dwingend recht oplegt, is een normaal verschijnsel, waarvan het principe reeds door artikel 1135 Burgerlijk Wetboek is erkend; dat de ene medecontractant aan de andere dwingend recht kan opleggen is binnen de sfeer van het contractenrecht op zijn minst een anomalie.

De bedoeling van dat vierde bezwaar tegen het argument dat men tegen de thesis van de echt statutaire rechtstoestand zou willen putten uit het feit dat niet de Koning het statuut van het personeel van de vrije universiteiten vaststelt, maar de vrije universiteiten dat doen — die bedoeling is niet van dat argument contra een argument pro te maken; de bedoeling is alleen, door op de mogelijkheid te wijzen dat bedoeld feit een argument pro zou opleveren, zijn waarde als argument contra te ontkrachten of dan toch in die mate te verzwakken dat het bezwaarlijk kan opwegen tegen het uitgangspunt volgens hetwelk in artikel 41 van de wet van 27 juli 1971 de term «statuut» behoudens tegenbewijs in zijn normale juridisch-technische betekenis begrepen moet worden.

2.1.3.2.1.2. Het tegenbewijs wordt ook al niet geleverd door de grondwettelijke bepalingen over de vrijheid van onderwijs. Het is immers een onbegrijpelijke gedachte dat de grondwettelijk gegarandeerde vrijheid van de particuliere onderwijsinstellingen eronder zou lijden dat zij het recht krijgen om voor hun personeel een statuut in de normale juridisch-technische betekenis van dat woord vast te stellen. De grondwettelijke vrijheid van onderwijs komt al evenmin

in het gedrang doordat, wanneer de vrije universiteit zulk een statuut vaststelt en toepast, men haar vanwege de eigen aard van dat statuut als een administratieve overheid beschouwt die onder het in artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State georganiseerd vernietigingstoezicht valt. Hoe vrij de universiteiten ook zijn, onwettigheden mogen ze niet begaan. Er moet een rechter zijn om tegen begane onwettigheden op te treden. Niets verzet er zich grondwettelijk tegen — onder het voorbehoud dat gemaakt moet worden op grond van artikel 92 van de Grondwet — dat die rechter de Raad van State zou zijn, zoals hij, met uit de Grondwet overgeschreven waarborgen van onafhankelijkheid, georganiseerd is in zijn gecoördineerde wetten. Trouwens, het is in het algemeen zo dat particuliere instellingen die van overheidswege erkend zijn voor het vervullen van een taak van openbaar belang, onder de vernietigingscontrole van de Raad van State staan in de mate dat zij ter vervulling van die taak eenzijdige handelingen stellen.

Evenmin, zoals de Raad reeds mocht constateren in zijn bovengenoemd arrest De Cree (onder 2.1.3), brengt het enkele feit dat door particulieren opgerichte universiteiten soms geacht worden als administratieve overheid op te treden in de zin van artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State, mee dat de door hen in die hoedanigheid genomen beslissingen onderworpen zijn aan alle rechtsregels zonder uitzondering die voor het overheidsop treden in het algemeen gelden, iets waarvoor juist de hun door de Grondwet gewaarborgde vrijheid hen behoedt. Of als ze wel onder zulke rechtsregels vallen, moeten die derwijze worden geïnterpreteerd dat de in de grondwettelijke vrijheid van onderwijs vervatte rechtsaanspraken — vrijheid met gebruikmaking waarvan de vrije universiteiten zijn opgericht — niet komen te vervallen. Zo verbiedt de gelijkheidsregel geenszins dat een vrije universiteit op grond van haar levensbeschouwelijk concept kandidaat-studenten of kandidaat-personeelsleden zou weigeren. Immers, het gelijkheidsbeginsel verbiedt niet iedere gedifferentieerde behandeling, het verbiedt enkel willekeurige gedifferentieerde behandeling. Welnu, gedifferentieerde behandeling die gebaseerd is op rechtmatig gekoesterde — want door de Grondwet gewaarborgd — levensbeschouwelijke overtuigingen, is niet willekeurig.

2.1.3.2.2. Een tweede argument is ontleend aan de aard van de ontvanger van de bevoegdheid die wordt toegekend bij artikel 41 van de wet van 27 juli 1971.

Het eerste, hierboven ontwikkelde argument laat een vraag open: wat brengt de wetgever ertoe een particuliere instelling bevoegd te maken om, net zoals de overheid dat kan, eenzijdig de rechtspositie van haar personeel te regelen? Waarom doet de wetgever dat juist voor de vrije universiteiten en niet voor zoveel andere particuliere instellingen?

Kan op die vraag geen bevredigend antwoord gegeven worden, dan is dat precies een van de contra-indicaties voor het mogelijk bestaan waarvan bij het naar voren brengen van het eerste argument voorbehoud werd gemaakt. Kan men geen zinnige uitleg geven voor de erkenning door de wetgever dat bij het vaststellen van het statuut van hun personeel de vrije universiteiten als administratieve overheid optreden, dan komt het feit van die erkenning zelf op losse schroeven te staan.

Er is echter een bevredigend antwoord op de gestelde vraag.

Een taak van een onderwijsinstelling is het uitreiken van diploma's. In zijn voornoemde arresten Scheuermann, Franssens en De Cree heeft de Raad in de vervulling van die taak het optreden als administratieve overheid in de zin van artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State gezien wanneer zij vervuld wordt op grond van een door de wetgever verleende machtiging en wanneer zij diploma's betreft aan het bezit waarvan in het algemeen belang door de overheid de bevoegdheid verbonden is om bepaalde beroepen uit te oefenen.

Het tewerkstellen van personeel moet niet noodzakelijk aan die wettelijke opdracht verbonden worden. De wetgever kan het personeelsbeleid van de onderwijsinstellingen echter als zo belangrijk voor het degelijk vervullen van die opdracht beschouwen dat hij de onderwijsinstellingen — of dan toch de door hem juist voor het degelijk vervullen van die opdracht gesubsidieerde — ook als administratieve overheid gaat zien wanneer ze dat personeelsbeleid bepalen.

Het aan de aard van de toegekende bevoegdheid ontleende argument wordt aldus kracht bijgezet doordat de ontvanger van die bevoegdheid hoegenaamd niet verschijnt als een zuivere privé-persoon. Was hij dat wel, dan zou het welhaast onbegrijpelijk zijn dat hij een bevoegdheid krijgt die kenmerkend is voor de administratieve overheid. Hij is echter geen zuivere privé-persoon; hij is een particulier die door de overheid belast is met het verzekeren van een openbare dienst. En met het verzekeren van die openbare dienst — het uitreiken van diploma's met de boven geschetste rechtsgevolgen — vertoont de materie waarop de toegekende bevoegdheid betrekking heeft — het personeelsbeleid — een band. Over het belang van die band kan men *de lege ferenda* uiteenlopend oordelen. Maar wanneer de wetgevende macht voor het uitwerken van dat personeelsbeleid een bevoegdheid toekent die in normaal juridisch-technisch taalgebruik bij de overheid hoort, dan kan men bezwaarlijk ontkennen dat de wetgevende macht die band als zo belangrijk heeft beschouwd dat zij, dan toch binnen de grenzen van de toegekende bevoegdheid, dat uitwerken van het personeelsbeleid ziet als delend in de aard van de opdracht waarmee de band bestaat, de aard van een openbare dienst.

De in artikel 41 van de wet van 27 juli 1971 toegekende bevoegdheid in verband brengen met de opdracht van de vrije universiteit als uitreikster van diploma's is des te meer verantwoord wanneer men bedenkt dat dit artikel 41 deel uitmaakt van een wet die de universitaire instellingen wezenlijk als uitreiksters van diploma's ziet: de werkingsuitgaven van de universitaire instellingen waarin krachtens de artikelen 25 en volgende van die wet de Staat bijdraagt, worden blijkens artikel 30 berekend per student; in bijkomende orde kan nog worden opgemerkt dat de emeritaten en de pensioenen in de financiering waarvan krachtens titel II, hoofdstuk II, van die wet de Staat bijdraagt, de emeritaten en pensioenen zijn van het onderwijzend personeel.

En ten slotte, de wet van 27 juli 1971 die de vrije universiteiten wezenlijk als uitreiksters van diploma's subsidieert, maakt van het door artikel 41 opgelegde vaststellen van een statuut een subsidiëeringsvoorwaarde: blijkens artikel 45 kan het niet vaststellen van dat statuut tot schorsing van de toekenning van subsidies leiden. De band tussen het behartigen van de openbare dienst van het onderwijs door de vrije uni-

versiteit en het vaststellen van een personeelsstatuut door diezelfde universiteit is dus door de wetgever wel erg nauw gemaakt.

2.1.3.2.3. Een derde argument is ontleend aan de doeleinden van de bevoegdheid die wordt toegekend bij artikel 41 van de wet van 27 juli 1971.

2.1.3.2.3.1. De verplichting van de vrije universiteiten om voor hun personeel een statuut vast te stellen dat gelijkwaardig is met dat van het personeel van de universitaire instellingen van de Staat, wordt samen met een reeks andere verplichtingen die de rechtsregeling van de vrije universitaire instellingen dichter brengen bij die van de universitaire instellingen van de Staat, door de regering verantwoord met de overweging dat aan een gelijkheid van behandeling inzake werkingsuitgaven een gelijkheid inzake verplichtingen moet beantwoorden. «Deze verplichtingen», zo heet het, «zijn de gewettigde waarborg dat de belangrijke sommen die door de Staat ter beschikking worden gesteld van het geheel der universitaire inrichtingen, door hen zullen worden aangewend op een efficiënte en rationele wijze en zonder de bezorgdheid van mededinging onder elkaar, tenzij op wetenschappelijk vlak» (*Parl. St., Kamer*, 1043 (1970-1971)-Nr. 1, memorie van toelichting, blz. 8).

De beoogde gelijkheid inzake verplichtingen komt er goeddeels op neer dat verplichtingen die veeleer in het administratief recht thuishoren en dan ook tot dan toe alleen op de universitaire instellingen van het Rijk wogen, nu ook worden opgelegd aan de vrije universitaire instellingen: een eenvormige regeling inzake gelden die van of voor de studenten gevorderd kunnen worden (art. 39); het vaststellen van een personeelskader met verbod wervingen buiten dat kader te doen (art. 40); een eenvormige regeling inzake wedden (zelfde art.); een eenvormige regeling inzake aannemingen van werken, leveringen en diensten (art. 42); een eenvormige regeling inzake de begroting en de rekening (de artt. 43 en 44). De verplichting een statuut vast te stellen dat gelijkwaardig is met dat van de universitaire instellingen van de Staat, past in die algemene tendens om op de vrije universiteiten meer dan voorheen administratiefrechtelijke begrippen toe te passen, zonder dat zij daarom, zoals Volksvertegenwoordiger Perin kon vaststellen, «...perdraient leur autonomie philosophique, religieuse et intellectuelle» (*Kamer, Handelingen*, vergadering van 15.7.1971, blz. 4, 2e kol.).

2.1.3.2.3.2. Naast het algemeen oogmerk van de gelijkheid, wordt door de regering ook nog een specifiek voor de eis van een gelijkwaardig statuut geldend oogmerk opgegeven: «... de statuten van de Rijksuniversiteiten en van de vrije universiteiten op gelijke voet te plaatsen, waardoor in een voldoende bescherming van het personeel wordt voorzien» (*Parl. St., Kamer*, 1043 (1970-1971)-Nr. 4, blz. 31, onder art. 41).

Het voorhanden zijn van dat oogmerk sluit uit dat het bepaalde in artikel 41 als een zuivere subsidiëringsvoorwaarde zou worden gekwalificeerd, die bijgevolg alleen de rechtsverhoudingen tussen de subsidiërende Staat en de gesubsidiëerde universiteit raakt: zoals het personeelslid van de rijksuniversiteit rechtsaanspraken tegenover zijn werkgever ontleent aan de bescherming die zijn statuut hem biedt, zo ook het personeelslid van de vrije universiteit.

Behoudens duidelijke contra-indicaties moet de nagescreefde gelijkwaardigheid in de bescherming van het personeel geacht worden ook die component te bevatten zonder

welke de bescherming al te theoretisch kan zijn: de bescherming door de rechter. Met name moet zij dus het recht omvatten door middel van een annulatieberoep dat specifieke resultaat te bereiken hetwelk de vernietiging van de met het statuut strijdige beslissing is, vernietiging ten gevolge waarvan die beslissing geacht wordt nooit te hebben bestaan. Men ziet niet in dat waar de wetgever met artikel 41 wil bereiken dat «in de mate van het mogelijke» het statuut van het personeel van alle universitaire instellingen «eenvormig» wordt gemaakt (*Parl. St., Kamer*, 1043 (1970-1971)-Nr. 1, memorie van toelichting, blz. 22, onder art. 41), hij het tot het «onmogelijke» gerekend zou hebben dat dit personeel over «eenvormige» rechtsmiddelen zou beschikken.

2.1.3.2.3.3. Behoudens duidelijke contra-indicaties kan aan de wetgevende macht de bedoeling niet worden toegeschreven dat bepalingen die over een zelfde materie handelen — de rechten en de plichten van onderwijspersoneel —, die volgens een zelfde juridisch-technisch procédé zijn vastgesteld — het procédé van het statuut, d.i. een eenzijdige beslissing, bindend zonder de instemming van evengenoemd personeel —, die zij gelijkwaardig heeft gewild met een statuut van overheidspersoneel — dat bepalingen met zoveel punten van overeenkomst het gevaar zouden lopen uiteenlopend te worden toegepast doordat hun toepassing door verschillende rechters wordt verzekerd; die uiteenlopende toepassing kan er trouwens toe leiden dat de door de wetgevende macht gewilde gelijkwaardigheid in feite in de dagelijkse realiteit in het gedrang komt.

Dezelfde gedachte kan worden afgestemd op het breder perspectief waarin, zoals in 2.1.3.2.3.1 gezien, artikel 41 geplaatst moet worden. In de memorie van toelichting wordt het bepaalde in artikel 41 vastgesteld als een van de acht verplichtingen die aan alle universitaire instellingen zonder onderscheid worden opgelegd zodanig dat — de Franse tekst wordt hierna geciteerd omdat de Nederlandse er een erg gebrekkige weergave van is — «Sur la base d'un traitement égal, le projet rapproche (...) autour d'un régime largement commun, le statut des institutions universitaires libres et celui des institutions de l'Etat» (*Parl. St., Kamer*, 1043 (1970-1971)-Nr. 1, blz. 9). Behoudens duidelijke contra-indicaties kan het niet de wil van de wetgever geweest zijn dat een «régime largement commun» aan gemeenschappelijkheid zou inboeten doordat er door verschillende rechters met bovendien uiteenlopende bevoegdheden over gewaakt zal worden.

Overigens wordt aan de bevoegdheid van de gewone rechter niet te kort gedaan door de Raad van State ook ten aanzien van het personeel van de vrije universiteiten bevoegd te achten: dat personeel zal zich — en wel net als dat van de door de overheid tot stand gebrachte universiteiten — ook dan tot de gewone rechter kunnen wenden voor het verkrijgen van privaatrechtelijke sancties op overtredingen van zijn statuut; alleen zal het zich daarnaast — weerom net als het personeel van de overheidsuniversiteiten — ook tot de Raad van State kunnen wenden voor het verkrijgen van de specifieke administratiefrechtelijke sanctie op zodanige overtredingen, de sanctie van de vernietiging.

2.1.3.2.4. Een vierde argument overkoepelt als slotargument de drie vorige.

Uit wat voorafgaat is gebleken dat, wanneer de vrije universiteiten het statuut van hun personeel vaststellen en toepassen, zij beschouwd moeten worden als administratieve

overheid in de zin van artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State. De wetgever kan vanzelfsprekend uitzonderingen aanbrengen op de principiële bevoegdheid die hij in genoemd artikel aan de Raad van State heeft verleend. Het blijkt niet dat hij dat inzake bedoeld statuut heeft gedaan, zeker niet in de wet van 27 juli 1971 die, zowel in haar tekst als in haar parlementaire voorbereiding, het stilzwijgen bewaart over de bevoegdheid van de Raad van State met betrekking tot geschillen tussen de vrije universiteiten en hun personeelsleden over de vaststelling en de toepassing van dat statuut.

(...)

NOOT – Zie R. Verstegen, «Rechtsbescherming in onderwijsverband», *R.W.*, 1988-89, 1211-1213, en «Rechtsbescherming in onderwijsverband – Nieuwe ontwikkelingen», punt 2, elders in dit nummer.

HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

8e KAMER – 14 JANUARI 1988

Voorzitter-rapporteur: de h. Raymaekers
Raadsheren: de hh. Vandeplas en Van de Velde
Openbaar ministerie: de h. De Swaef
Advocaten: mrs. Van Riet en Nollet

Stedebouw – Herstel – Dwangsom

Op vordering van het Vlaamse Gewest mag een dwangsom worden opgelegd ten einde het herstel van de plaats in zijn vorige staat te verwezenlijken.

Het Vlaamse Gewest t/ G. en V.

Overwegende dat beklaagden bij vonnis van 25 september 1985, waartegen op strafgebied geen hoger beroep ingesteld werd, veroordeeld werden ter zake dat zij op onwettige wijze een frituur gebouwd hebben en deze minstens van 18 maart 1983 tot aan de dagvaarding in stand gehouden hebben; dat tevens het herstel van de plaats in de vorige toestand bevolen werd;

Overwegende dat ter zitting gebleken is dat de toestand onveranderd is blijven voortduren sedert 18 maart 1983; dat het irrelevant is dat verwezenen belasting betalen wegens het exploiteren van de frituur;

Overwegende dat, waar de gemeenteoverheid niets doet om tot het herstel te doen overgaan, de veroordeling tot een dwangsom ten onrechte geweigerd werd en zoals hierna moet worden uitgesproken;

(...)

NOOT – De dwangsom inzake stedebouw

1. Door de eenvormige wet van 31 januari 1980 (*B.S.*, 20 februari 1980) werden de artikelen 1385 en volgende, houdende de bepalingen inzake de dwangsom, in het Gerechtelijk Wetboek ingevoegd. Hoewel door sommige auteurs de mening werd geopperd dat de dwangsom niet zou kunnen worden toegepast inzake ruimtelijke ordening en stedebouw (Peremans, R., «Sancties», in *Het onroerend goed in de*

praktijk, losbl., VI, F.9), wordt deze toepassing thans algemeen aanvaard. Zowel het Hof van Cassatie (*Cass.*, 28 april 1987, *R.W.*, 1987-88, 260) als de Raad van State (*Gedr. St., Cons. Rég. W.*, 1984-85, nr. 129/1, 4) zijn deze mening toegedaan.

2. Dat de mogelijkheid een dwangsom op te leggen in het kader van de wetgeving op de stedebouw een zeer efficiënt middel vormt om de naleving van de rechterlijke beslissingen beter en gemakkelijker te verzekeren, werd reeds spoedig na de invoering ervan door de rechtspraak erkend. Een jaar na de nieuwe artikelen van het Gerechtelijk Wetboek bestond er reeds gepubliceerde rechtspraak dienaangaande (Kort ged. Veurne, 21 mei 1980, *R.W.*, 1981-82, 335; cf. ook Dhoore, A., «Een jaar toepassing van de dwangsom, een onderzoek van de rechtspraak», *R.W.*, 1981-82, 296).

3. Sindsdien hebben de hoven en rechtbanken frequent de mogelijkheid van de oplegging van een dwangsom gehanteerd (cf. de rechtspraak geciteerd in D'Hooghe, D., «De herstelmaatregelen inzake stedebouw», *R.W.*, 1988-89, 1013, voetnoot 133; cf. ook De Pue, E., e.a., *Milieuzakboekje*, 1988, 286).

Wat het Bestuur van Stedebouw betreft, wordt door administratieve richtlijnen trouwens aangeraden de dwangsom te vragen indien de afbraak of de uitvoering van aanpassingswerken wordt gevorderd (brief van het hoofdbestuur van Stedebouw van 15 oktober 1982 met nota van de gemeenschapsminister aan het hoofdbestuur van 13 mei 1982).

Overigens kan de dwangsom niet alleen gevraagd worden voor de werkelijke herstelmaatregelen na veroordeling. Ook het voorlopig stopzetten van bouwwerkzaamheden ressorteert onder deze mogelijkheid (cf. Rb. Veurne, *gecit.* en Draye, A.-M., «Dwangsom en bouwvoertredingen», *Milieu en recht*, 1981, nr. 10, 21).

Ten slotte kan erop gewezen worden dat niet alleen de bevoegde overheid, maar ook de benadeelde burgerlijke partij ter aanvulling van de uitgesproken herstelmaatregelen de oplegging van een dwangsom kan vorderen (cf. De Pue, E., o.c., 69, en D'Hooghe, D., o.c., 1014).

Dirk Merckx

BURGERLIJKE RECHTBANK TE BRUGGE

BESLAGRECHTER – 24 NOVEMBER 1987

Rechter: de h. Boudolf

Advocaten: mrs. Verbist en Matthys

Burgerlijke rechtspleging – Art. 88, § 2, Ger. W. – Bevoegdheid – Onderwijs – Beslag op diploma – Raad van State – Dwangsom – Cassatiearrest – Gevolgen

De beslagrechter is een autonoom handelend rechter met een hem door het Gerechtelijk Wetboek gegeven specifieke bevoegdheid. Het komt hemzelf toe uit te maken of het aangebrachte geschil al dan niet tot zijn bevoegdheid behoort en of het eventueel door hem, met toepassing van art. 88, § 2, Ger. W. naar de voorzitter van de rechtbank moet worden verwezen om de bevoegde kamer aan te wijzen.

De beoordeling over het al dan niet terugvorderbaar zijn van een diploma dat afgeleverd werd na een arrest van de Raad van State waarin een dwangsom werd opgelegd behoort, nadat dit arrest door het Hof van Cassatie gedeeltelijk werd vernietigd, tot de problematiek van een uitvoeringsschil, dat onder de bevoegdheid valt van de beslagrechter.

Uit de gegevens blijkt dat de aflevering van het diploma het uitsluitend gevolg is van door het arrest van het Hof van Cassatie vernietigde elementen van het arrest van de Raad van State. Eiser vordert dan ook terecht de teruggave van het diploma.

Belgische Staat t/ Z.

Eiser vordert dat verweerster, ter uitvoering van een cassatiearrest van 23 maart 1984, tussen partijen gewezen, veroordeeld wordt om binnen 48 uren na betekening van de te wijzen beschikking, het haar afgeleverde diploma van gegradueerde in de kinesitherapie op 22 september 1982, toegekend ter uitvoering van een arrest van de Raad van State, terug te geven onder verbeurte van een dwangsom van 5.000 frank per dag vertraging.

Verweerster stelt dat de vordering van eiser een bodemgeschil betreft, aangezien zij voorafgaande aan onze beoordeling zouden moeten onderzoeken of de aflevering van het diploma is geschied ter uitvoering van het onderdeel van het arrest van de Raad van State dat niet door het Hof van Cassatie werd vernietigd, dan wel uitsluitend en alleen ter uitvoering van die onderdelen van het annulatiearrest waarvan het Hof van Cassatie de vernietiging heeft uitgesproken. Naar de stelling van verweerster zou deze vraag een bodemgeschil betreffen buiten de beoordelingsbevoegdheid van de beslagrechter. Verweerster beroept zich in limine litis op artikel 88, § 2, van het Gerechtelijk Wetboek om de zaak aan de voorzitter dezer rechtbank te zien onderwerpen om het tussengeschied te zien regelen.

1. Artikel 88, § 2, Ger. W.

Artikel 88, § 2, van het Gerechtelijk Wetboek maakt één geheel uit met de overige bepalingen van het artikel 88 Ger. W., dat betrekking heeft op het bijzonder reglement van elke rechtbank en de bepalingen van dit reglement betreffende de kamers en de hun respectieve specifieke toegewezen materies.

Artikel 88, § 2, van het Gerechtelijk Wetboek regelt de procedure bij incidenten welke zich naar aanleiding van dit reglement kunnen voordoen tussen de onderscheiden kamers. Het gaat dus om de incidenten met betrekking tot het bijzonder reglement van de rechtbank en de erin vastgelegde specifieke bevoegdheden.

Bijgevolg vindt artikel 88, § 2, van het Gerechtelijk Wetboek geen toepassing op materies die door de wet zelf aan een bijzondere rechter zijn opgedragen, wiens bevoegdheden specifiek door de wet zijn omschreven en omlijnd. Geschillen die zich naar aanleiding en binnen het kader van deze bevoegdheid voordoen, houden geen verband met de bepaling van artikel 88 Ger. W. Het staat deze rechter, binnen de perken van de wet en de hem toegekende bevoegdheden, zelf te onderzoeken of de geschillen welke voor hem worden gebracht binnen de door hem bij wet toegekende bevoegdheidsgevallen en in voorkomend geval, zo het aangebrachte

geschil buiten zijn bevoegdheidssfeer valt, zich onbevoegd te verklaren, subsidiair, zo het geschil ten onrechte voor hem aanhangig is gemaakt als behorend tot de bevoegdheid van een van de kamers van de rechtbank, de zaak met toepassing van artikel 88, § 2, Ger. W. naar de voorzitter te verwijzen om de ter zake bevoegde kamer aan te wijzen.

Het Gerechtelijk Wetboek heeft het ambt van beslagrechter gecreëerd als — zij het deel uitmakend van de rechtbank van eerste aanleg — autonoom handelend rechter binnen een hem door het Gerechtelijk Wetboek specifiek gegeven en omschreven bevoegdheid. Het komt dan ook de beslagrechter zelf toe om, binnen deze bevoegdheidsnormen, te oordelen of de bij hem aangebrachte geschillen tot zijn bevoegdheid behoren dan wel bodemgeschillen, in welk geval hij zich onbevoegd zal verklaren of de zaak naar de voorzitter verwijzen.

2. Bevoegdheid

De kern van het voor ons gebrachte geschil betreft de tenuitvoerlegging van het cassatiearrest tussen partijen gewezen dat een arrest van de Raad van State van 8 juli 1982 vernietigt, uitgezonderd de nietigverklaring van de beslissing van 22 oktober 1981 genomen door de centrale examencommissie en de vordering van eiser het op grond van het vernietigde arrest van de Raad van State en de eraan gegeven gevolgen verkregen diploma door verweerster te zien teruggeven.

De beoordeling over het al dan niet terugvorderbaar zijn van het diploma valt volledig in de problematiek van een uitvoeringsschil. Vernietiging door het Hof van Cassatie van een arrest — zij het van een arrest van de Raad van State — houdt in se in dat alles wat het gevolg is geweest van het vernietigde arrest of onderdeel van dit arrest als niet bestaande dient te worden beschouwd en partijen terug dienen te worden geplaatst in de toestand als deze was tot op het ogenblik van het wijzen van het vernietigde arrest of onderdeel ervan.

De door eiser voorgedragen problematiek betreft dan ook een specifieke uitvoeringsproblematiek, behorend tot de bevoegdheidssfeer van de beslagrechter.

Te vergeefs zou verweerster het door haar, op de door eiser geconcretiseerde aanspraken, voorgedragen verweer als bodemgeschil willen bestempeld zien, minstens vooraf door een grondrechter willen zien beoordelen op welke motieven van het arrest van de Raad van State het diploma zou zijn afgeleverd. Deze problematiek behoort evenzeer tot het uitvoeringsschil. De beoordeling houdt onmiddellijk verband met de gevolgen in rechte van de tenuitvoerlegging van een — zij het beperkte — vernietiging van een arrest van de Raad van State door het Hof van Cassatie.

Wij zijn derhalve bevoegd voor het geheel van de voor ons gebrachte problematiek met betrekking tot het aan verweerster afgeleverde diploma.

3. Gegrondheid

Het aan ons oordeel onderworpen arrest van het Hof van Cassatie heeft het bestreden arrest van de Raad van State van 8 juli 1982 vernietigd, met uitzondering van de nietigverklaring van de beslissing van 22 oktober 1981 genomen door de centrale examencommissie, op grond van de volgende overwegingen: «dat het arrest aldus in werkelijkheid rechtsherstel beveelt door zijn consideransen omtrent de vernietigingsgrond en omtrent de wijze waarop rechtsherstel overeenkomstig de wet zou moeten geschieden om gepast en volledig te zijn, verkeerdelijk te verheffen tot een beslissing tot

rechtsherstel die in de vernietiging besloten zou zijn; dat evenwel elk geschil betreffende het herstel van een op onrechtmatige wijze gekrenkt recht, hetzij burgerlijk hetzij politiek, tot de uitsluitende bevoegdheid behoort van de rechtbanken van de Rechterlijke Macht; dat de Raad van State niet bevoegd was om over het door verweerster gevorderde rechtsherstel uitspraak te doen, evenmin bevoegd was om eiser tot een dwangsom te veroordelen voor het geval dat zij zich naar die uitspraak niet zou gedragen».

Op grond van het bovenstaande is het duidelijk dat van het arrest van de Raad van State enkel en alleen overeen is gebleven de vernietiging van de beslissing van 22 oktober 1981 van de centrale examencommissie en de hiertoe noodzakelijke motivering en dat alle overige motieven welke als vernietigingsgrond worden gehanteerd, doch in werkelijkheid rechtsherstel bevelen en de wijze waarop, door het arrest van het Hof van Cassatie in uitvoering te niet werden gedaan.

Uit het geheel van de voorhanden zijnde stukken en elementen blijkt dat door eiser alles in het werk werd gesteld, om binnen de termijn van het arrest van de Raad van State, op grond van het door deze bevolen herstel en de voorgeschreven wijze, aan verweerster genoegdoening te geven en haar het diploma te doen overhandigen.

Dit blijkt ten overvloede uit de notulen opgemaakt door de examencommissie, na verweerster opnieuw te hebben gehoord en de aanwijzingen hierover door de Raad van State te hebben opgevolgd, hetgeen resulteerde in 59 op 200 voor scriptie, hetgeen als onvoldoende werd beoordeeld; dezelfde notulen vermelden dat bij arrest van 8 juli 1982 de examencommissie werd veroordeeld om een hoger puntenaantal toe te kennen en kent op deze gronden, onder voorbehoud van cassatie, 116 punten toe, hetgeen meebrengt dat verweerster als geslaagd dient te worden beschouwd; onder hetzelfde voorbehoud wordt haar ter uitvoering van het arrest van de Raad van State van 8 juli 1982 het diploma toegekend.

Bezwaarlijk zou verweerster kunnen beweren dat het geformuleerde voorbehoud dubbelzinnig is. Dit is ter zake niet dienend. Het staat vast dat na het arrest van de Raad van State de scriptie aan een nieuw oordeel werd onderworpen en het resultaat onvoldoende was gebleken om het diploma af te leveren. Dit is klaar en duidelijk. Het staat derhalve onbetwistbaar vast dat zonder de door de Raad van State bevolen herstelmaatregelen en opgelegde wijze van herstel — nietig door het arrest van het Hof van Cassatie — de overeen gebleven vernietigingsgronden nooit zouden hebben geresulteerd in de toekenning van het door verweerster beoogde diploma.

De aflevering van het diploma is dan ook het uitsluitende gevolg van de door het arrest van het Hof van Cassatie vernietigde elementen van het arrest van de Raad van State.

Terecht vordert eiser dan ook, als een rechtstreeks gevolg van het arrest van het Hof van Cassatie, de teruggave van het aan verweerster op grond van nietige motieven uitgereikte diploma.

Bezwaarlijk zou verweerster hierbij staande houden dat deze modaliteit van uitvoering van het cassatiearrest een rechtsmisbruik zou inhouden vanwege eiser. Zij kreeg kennis van het feit dat het diploma haar onder voorbehoud werd afgeleverd, zij kreeg kennis van de notulen van de examencommissie waaruit een onvoldoende bleek; zij wist van het begin af dat zij, zo er een vernietigend — zij het zelfs ten

dele — cassatiearrest kwam, gehouden kon zijn het diploma terug te geven. Hoe zou zij dan rechtsmisbruik kunnen inroepen tegen eiser die enkel zijn in het cassatiearrest vervatte rechten op regelmatige en rechtmatige wijze vervolgt. Men kan het eiser toch niet ten kwade duiden dat verweerster door een eigen kaduke procesvoering — rechtsherstel vorderen via de Raad van State in plaats van de Rechterlijke Macht — onrechtmatig een diploma kon verwerven.

De discussie nopens de tegenstelling tussen een geldsom en een diploma is steriel. Het is niet omdat het ene een vervangbare zaak is en het andere niet, dat een arrest voor het ene wel zou gelden naar uitvoering en voor het andere niet. Het diploma is in het bezit van verweerster, is niet overdraagbaar noch verhandelbaar, en kan derhalve teruggevorderd en teruggegeven worden wanneer blijkt dat het niet is afgeleverd onder de voorwaarden door de wet bepaald, als in casu. Het is derhalve niet omdat zij het diploma moet teruggeven dat zij geacht moet worden het diploma nooit te hebben gehad, zij heeft het sowieso gehad. Het arrest brengt enkel met zich dat verweerster onrechtmatig het diploma bewaarde — wettig of onwettig is vreemd aan huidige procedure.

De vordering van eiser is gegrond als ingesteld.
(...)

NOOT — Zie R. Verstegen, «Rechtsbescherming in onderwijsverband», *R. W.*, 1988-89, 1213, vn. 42, en «Rechtsbescherming in onderwijsverband, Nieuwe ontwikkelingen» (punt 3), in dit nummer. Tegen bovenstaand vonnis is hoger beroep ingesteld.

VREDEGERECHT TE MOL

7 JUNI 1988

Rechter: de h. Van Genechten

Advocaten: mrs. Matheussen loco Beckers en Huysmans loco Luyten

Bezit — Bezitsvordering — Vereisten

Niet ontvankelijk zijn de bezitsvordering, de vordering tot opmeting en afpaling en de eigendomsvordering die samen worden ingesteld.

Niet toelaatbaar is de bezitsvordering van de eiser die meer dan een jaar geleden zijn bezit heeft verloren.

K. t/ M. en B.

Overwegende dat uit de elementen van de zaak en het petitum van de dagvaarding blijkt dat de eis van eiseres een bezitsvordering oplevert en dat zij verder bij conclusie overgaat tot instellen van een eigendomsvordering en bovendien tot een vordering tot opmeting en afpaling;

Overwegende dat de bezitsvordering, de vordering tot opmeting en afpaling en de eigendomsvordering niet samen kunnen worden ingesteld; dat om die reden de eis van meet af aan als onontvankelijk voorkomt;

Overwegende bovendien dat de bezitsvordering op zich niet toelaatbaar is aangezien uit de conclusie van eiseres

blijkt hoe zij zelf meer dan een jaar geleden haar bezit heeft verloren ;

Overwegende ten overvloede dat het vaststaande bezit van verweerders wettelijk is beschermd, volgens art. 1370 Ger. W. en dat ten aanzien van dat bezit door eiseres, die op dit punt de bewijslast draagt, niet is aangetoond dat bedoeld bezit niet alle eigenschappen heeft, als vereist bij de artikelen 2228 tot 2235 van het Burgerlijk Wetboek ; (De Page, *Traité élémentaire de droit civil belge*, V, nr. 856, blz. 754, uitgave 1941);

Overwegende bovendien dat uit de eigendomsakten van partijen niet onmiddellijk het eigendomsrecht omtrent de litigieuze delen grond afgeleid kan worden, aangezien aangekocht werd zonder waarborg van uitgedrukte grootte en maat, en de verwijzing naar de kadastrale gegevens en plan, op zich niet zo zijn dat daaruit kan worden besloten dat het eigendomsrecht van eiseres en haar rechtsvoorgangers volledig overeenkomt met het kadasterplan, dat hoofdzakelijk is opgesteld voor de diensten van het kadaster en tot fiscale doeleinden ;

(...)

WETGEVING IN KORT BESTEK

Onder de zorg van het Departement Rechten van de U.I.A.

Aan het nazien van het Belgisch Staatsblad van de maanden september en oktober 1988 verleenden hun medewerking: W. Lambrechts (coördinator), I. Opdebeek en A. Van Oevelen

Woonplaatsverplichting voor gemeentepersoneel

Door de wet van 11 juli 1988 (B.S., 1 september 1988) werd art. 84 Gemeentewet als volgt aangevuld: «Bij om het even welke vaste benoeming van de leden van het gemeentepersoneel kan hij (de gemeenteraad n.v.d.r.) eisen dat de betrokkenen hun woonplaats en hun werkelijke verblijfplaats op het grondgebied van de gemeenten hebben en behouden. De gemeenteraad motiveert zijn beslissing.» Aldus werd een wettelijke basis gegeven voor de *mogelijkheid* voor de gemeenteraden om een woonplaatsverplichting op te leggen aan hun personeelsleden, mits de beslissing gemotiveerd is. Deze aanvulling van de Gemeentewet werd ingegeven door de volgende overwegingen:

- de noodzaak voor het gemeentepersoneel om deel te nemen aan het dagelijks gemeentelven, om aldus de bevolking beter te begrijpen en te dienen;
- een grotere beschikbaarheid van het gemeentepersoneel;
- het fiscale aspect: wie een wedde ontvangt van de gemeente, moet ook zijn bijdrage leveren tot de gemeentelijke inkomsten via het betalen van gemeentebelastingen (*Gedr. St., Kamer*, 1986-87, nr. 606/5, 2).

Het belangrijkste motief was evenwel een einde te maken aan de rechtspraak van de Raad van State die een dergelijke beperking van het grondwettelijk gewaarborgde recht om zelf zijn verblijfplaats te kiezen (art. 7, eerste lid, Grondwet), alleen maar toelaatbaar achtte indien dit *vanuit het*

oogpunt van het dienstbelang absoluut noodzakelijk was (zie recent R.v.St., Lambert, nr. 26.739, 26 juni 1986; R.v.St., Joly, nr. 30.025, 9 mei 1988). Volgens het verslag bij het wetsvoorstel is deze rechtspraak van de Raad van State «onaanvaardbaar», dient men «te vermijden dat de Raad van State in deze de rol van scheidsrechter vervult en zich in de plaats van de gemeenteraden stelt», en moet men «vertrouwen stellen in de gemeenteraden» (*Gedr. St., Kamer*, 1986-87, nr. 606/5, 2-3). Het is evenwel twijfelachtig dat met deze wetwijziging alle problemen van de baan zullen zijn. De minister van Binnenlandse Zaken heeft trouwens expliciet gewaarschuwd voor betwistingen gebaseerd op de Europese wetgeving betreffende de mensenrechten (*Gedr. St., Senaat*, B.Z. 1988, nr. 353/2, 2).

I.O.

Onderwijs — Dringende maatregelen

In het regeerakkoord van mei 1988 werd vermeld dat dringende maatregelen moesten worden genomen om het schooljaar 1988-1989 in optimale omstandigheden te doen starten. Zij werden opgenomen in de wet van 1 augustus 1988 houdende dringende maatregelen ter zake van onderwijs (B.S., 2 september 1988).

In die wet worden o.m. de regelingen inzake omkadering, werking en uitrusting voor het schooljaar 1988-1989 vastgelegd. Ook bepalingen die rechtszekerheid verschaffen aan scholen, personeel en studenten, zijn hierin opgenomen, naast maatregelen om de onderwijsuitgaven te beheersen.

De Raad van Ministers van de Europese Gemeenschappen heeft bij besluit van 15 juni 1987 het Erasmus-programma vastgesteld dat een actieprogramma is om de mobiliteit van de studenten en de samenwerking tussen de universiteiten in de Gemeenschap te bevorderen. Artikel 19 van de wet van 1 augustus 1988 geeft hieraan in België een wettelijke basis.

W.L.

Betaaltelevisiediensten — Franstalige sector

Betaaltelevisiediensten zijn niet meer weg te denken uit het mediabeleid. Dergelijke instellingen kunnen in de loop van de dag ook andere diensten bewijzen zoals teletekst, de verzorging van gespecialiseerde magazines enz.

Desaangaande heeft voor de Franse Gemeenschap het decreet van 20 juli 1988 (B.S., 8 september 1988) vroegere decreten van 17 juli 1987 en 12 december 1977 aangepast.

W.L.

Medisch schooltoezicht

Het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 13 juli 1988 (B.S., 15 september 1988) heeft artikel 14 van de wet van 21 maart 1964 op het medisch schooltoezicht gewijzigd. Door de subsidies aan de équipes voor medisch schooltoezicht te berekenen op basis van het aantal leerlingen onder toezicht, vermijdt men een te strikte omschrijving van de subsidiëringstechniek, wat het de Executieve mogelijk maakt de modaliteiten van berekening soepel vast te stellen.

W.L.

Afvalstoffen in Wallonië

De afvalstoffenbestrijding speelt een belangrijke rol in het milieubeleid. Verstrakking van de wetgeving is hiervan het gevolg.

Door het decreet van 5 juli 1985 met betrekking tot de afvalstoffen in Wallonië werd een «Waalse Gewestelijke Dienst van de niet uit de huishouding afkomstige afvalstoffen» opgericht.

De ervaring heeft inmiddels geleerd dat het huishoudelijk afval een geenszins te verwaarlozen factor in het te voeren beleid vormt. Daarom kwam het decreet van de Waalse Gewestraad van 30 juni 1988 tot stand dat het decreet van 5 juli 1985 heeft gewijzigd (*B.S.*, 16 september 1988). Het decreet heeft een viervoudig doel:

1. Huishoudelijke afvalstoffen behoren thans ook tot de zorg van de gemelde dienst: haar benaming werd dan ook gewijzigd in «Waalse Gewestelijke Dienst van Afvalstoffen».

2. De Dienst zal voortaan ook optreden voor het herstel van de vroegere stortplaatsen.

3. De taken van de Dienst worden uitgebreid tot het verstreken van logistieke steun aan de bevoegde diensten van het betrokken Waalse ministerie.

4. Bij in gebreke blijven van een privé-persoon of een publiekrechtelijke persoon moeten alle gemaakte kosten kunnen worden verhaald.

W.L.

Loodsen van zeevaartuigen

In het *Belgisch Staatsblad* van 17 september 1988 verscheen de wet van 30 augustus 1988 «houdende wijziging van de wet van 3 november 1967 betreffende het loodsen van zeevaartuigen».

Deze wet voert het principe in van de niet-aansprakelijkheid van de openbare overheden die een loodsdienst organiseren of in concessie geven, voor de schade veroorzaakt door een fout van de loodsdienst of van het personeel van deze dienst, evenals voor de schade te wijten aan een gebrek in de apparaten die dienen om inlichtingen of instructies aan zeeschepen te geven en die toebehoren aan of worden gebruikt door de loodsdienst. Deze immuniteit inzake de civielrechtelijke aansprakelijkheid wordt ook toegekend aan de concessiehouders van de loodsdiensten. Het begrip «loodsdienst» wordt in deze wet ruim opgevat, want het gaat niet alleen om «de dienst die een loods ter beschikking stelt van de kapitein van een zeevaartuig, om hem als raadgever bij te staan», maar ook om «iedere dienst die, inzonderheid door middel van radarwaarnemingen of peilingen van de voor zeevaartuigen toegankelijke wateren, inlichtingen of instructies aan een zeevaartuig geeft, ook al bevindt er zich geen loods aan boord» (art. 3bis, § 1, derde lid, 2°, van de wet van 3 november 1967 betreffende het loodsen van zeevaartuigen, ingevoegd door de wet van 30 augustus 1988).

De wet van 30 augustus 1988 heeft voorts de persoonlijke aansprakelijkheid van de personeelsleden van de loodsdienst beperkt tot hun opzettelijke fout en hun grove schuld. In dit laatste geval zijn zij enkel tot schadevergoeding gehouden tot een bedrag van 500.000 frank per schadeverwekkende gebeurtenis. De Koning kan dit bedrag aanpassen, rekening houdend met de economische toestand.

Belangrijk om hierbij te vermelden is dat de wetgever aan deze nieuwe aansprakelijkheidsregeling een *terugwerkende kracht van dertig jaar* heeft toegekend, te rekenen vanaf de bekendmaking van deze wet in het Belgisch Staatsblad.

Voor een uitvoerige en kritische bespreking van deze wet, zie de bijdrage van Van Oevelen, A., «De wet van 30 augustus 1988 tot wijziging van de wet van 3 november 1967 betreffende het loodsen van zeevaartuigen: te verregaande aansprakelijkheidsvrijstellingen en een ongehoord verre retroactiviteit», *R.W.*, 1988-89, 946-959.

Ten slotte dient te worden aangestipt dat, blijkens een bericht in het *Belgisch Staatsblad* van 5 april 1989, 25 buitenlandse vennootschappen bij het Arbitragehof een beroep tot vernietiging van deze wet hebben ingesteld.

A.V.O.

Waa's Wetboek van ruimtelijke ordening – Termijnen van goedkeuring

Er bestaat een duidelijke strekking om de beslissing tot goedkeuring door de hogere overheid van handelingen van de lagere overheden te binden aan termijnen van verval in plaats van aan termijnen van orde.

Dit is ook het doel van het decreet van 30 juni 1988 tot wijziging van de artikelen 18 en 20 van het Waalse Wetboek van Ruimtelijke Ordening en Stedebouw (*B.S.*, 20 september 1988). De aangenomen gemeentelijke plannen van aanleg moeten voortaan door de Executieve worden goedgekeurd binnen een termijn van drie maanden die eenmaal kan worden verlengd met een zelfde termijn bij een met redenen omkleed besluit van de Executieve. Bij gemis van uitdrukkelijke beslissing is het plan goedgekeurd.

Het decreet sluit hiervan evenwel de onteigeningsplannen uit die gevoegd zijn bij die plannen van aanleg, alsmede de voorschriften van de plannen van aanleg die afwijken van een gewestplan. Immers, de wettelijke voorschriften inzake onteigening tot openbaar nut leggen op dat het besluit van de Executieve moet worden neergelegd ter griffie van de rechtbank of van het vrederecht zodat de bijzondere plannen van aanleg die een onteigeningsplan bevatten, niet het voorwerp kunnen uitmaken van een stilzwijgende goedkeuring.

Anderzijds heeft de Raad van State reeds herhaaldelijk beslist dat de hiërarchie van de plannen moet worden nageleefd, wat wel eens niet het geval kan zijn bij de stilzwijgende goedkeuring met alle gevolgen van dien.

W.L.

Erfregeling landbouwbedrijven

De wet van 29 augustus 1988 op de erfregeling inzake landbouwbedrijven met het oog op het bevorderen van de continuïteit (*B.S.*, 24 september 1988) strekt ertoe, door het invoeren van een speciale erfregeling voor nalatenschappen die een landbouwbedrijf omvatten, de overdracht van landbouwbedrijven van de ene generatie op de andere zodanig te regelen dat het mogelijk wordt het bedrijf, dat veelal het voornaamste zo niet het enige bestanddeel van het familiebedrijf uitmaakt, intact aan de volgende generatie over te leveren zodat de onderneming verder kan blijven werken.

In afwijking van de bepalingen van de artikelen 826 en 827 B.W. wordt een recht tot overname naar schatting geregeld ten bate van de erfgenamen in de rechte nederdalende lijn.

De wet van 29 augustus 1988 vertoont gelijkenissen met de wet van 16 mei 1900 tot wijziging voor het erfstelsel van de kleine nalatenschappen.

Art. 591, 14°, Ger. W. wordt door deze wet aangevuld: de vrederechter neemt kennis van de geschillen ter zake.

W.L.

Europees rijbewijs

Het Europees rijbewijs met alle verplichtingen daaraan verbonden, is van kracht geworden op 1 januari 1989. Om in overeenstemming te zijn met de Europese richtlijn werden de koninklijke besluiten van 6 mei 1988 en 17 september 1988 genomen, gepubliceerd in het B.S. van 28 september 1988.

– Bromfietzers zijn voortaan verplicht een rijbewijs A3 te behalen. Er wordt een praktisch examen ingevoerd.

– Er wordt een rijbewijs ingevoerd voor motorfietsen met een verplichte praktische rijtschoolopleiding van minstens vijf uur.

– Wie thans een rijbewijs haalt voor het besturen van een wagen met automatische versnellingsbak, zal niet meer met een handgeschakelde versnellingsbak mogen rijden, tenzij hiervoor een praktisch examen wordt afgelegd.

– De voorwaarden voor het behalen van een rijbewijs worden strenger: zo wordt o.m. voor het behalen van een rijbewijs C (auto's van meer dan 3,5 ton) het medisch onderzoek verplicht.

– Voor hen die een voorlopig rijbewijs hebben (vrije opleiding met begeleiding) bestaat een rijverbod van 19 u. tot 6 u. op vrijdag, zaterdag en zondag, op de vooravond van feestdagen en op de feestdagen zelf. Het wordt, zonder mogelijkheid van verlenging, uitgereikt voor een vaste periode van tien maanden.

– De geldigheid van de scholingsbewijzen is van twee op drie maanden gebracht, zonder mogelijkheid van verlenging.

W.L.

Zone 30

In het *Belgisch Staatsblad* van 25 oktober 1988 werden twee koninklijke besluiten van 17 september 1988 gepubliceerd over de zones met een snelheidsbeperking tot 30 km per uur.

Het is de bedoeling om in bepaalde gebieden die hoofdzakelijk een verblijfsfunctie hebben, de verkeersveiligheid van de zwakkere weggebruikers en de verkeersleefbaarheid in het algemeen te bevorderen zodat de verblijfsfunctie er wordt gerevaloriseerd. Die gebieden moeten beantwoorden aan drie voorwaarden:

- het overwegend zijn van de verblijfsfunctie;
- het hoofdzakelijk bestemd zijn voor plaatselijk verkeer;
- het occasioneel karakter inzake de doortocht van voertuigen voor hulpverlening.

De gemeentebesturen moeten vooraf een gemeentelijk verkeersplan opmaken en een aanvullend reglement opstellen.

W.L.

BOEKEN

B. HUBEAU en J. VANDE LANOTTE (red.), *Wonen in (on)zekerheid*, Tegenspraak-Cahier nr. 6, Antwerpen, Kluwer rechtswetenschappen, 1988, IX + 304 p.

Ontstaan naar aanleiding van de «Wet Gol» van 29 december 1983 betreffende de huur van onroerende goederen, wil dit zesde deel in de reeks *Tegenspraak-cahiers* het huur- en huisvestingsbeleid kritisch onderzoeken vanuit de invalshoek *woonzekerheid*. Hoewel de auteurs er met nadruk op wijzen dat woonzekerheid geen uitsluitend huurprobleem is, gaat hun aandacht vooral naar de huursituatie.

Na een eerste bijdrage (B. Hubeau en J. Vande Lanotte) over het concept woonzekerheid, waarin de verschillende facetten van dit begrip worden belicht, geven E. Lanckswert en L. Lavrysen een overzicht van de geschiedenis van de private huurwetgeving in ons land. Daaruit blijkt dat, ondanks verschillende pogingen daartoe, nooit een echt grondige hervorming van het Burgerlijk Wetboek inzake (huis)huurrecht tot stand is gekomen. Sedert WO 1 werden wel vrijwel onafgebroken tijdelijke huurwetten afgekondigd, meestal een systeem van huurverlenging en/of huurprijnsbeperking inhoudende. De verschillen tussen de opeenvolgende tijdelijke wetten, zowel qua toepassingsgebied als inhoudelijk, maakten het huurrecht er niet bepaald doorzichtiger op. Aan dit «magische perpetuum mobile, waarbij huurwetten met de regelmaat van een klok over het land neerdalen» (p. 39) is sedert 1985 (definitief?) een einde gemaakt.

In een tweede historische bijdrage schetst L. Goossens het huisvestingsbeleid van de overheid en komt daarbij tot de vaststelling dat het huisvestingsbeleid eerder als middel dan als doel op zich gefungeerd heeft; ideologische en economische motieven speelden een belangrijke rol.

L. Deschamps verzorgt een meer sociologische bijdrage over het belang van de woonzekerheid in de wooncarrière en besteedt o.m. aandacht aan verhuisgedrag en verhuisintenties.

Het juridisch gedeelte van het boek vangt aan met een studie over de woonzekerheid en de grondrechten (H. Willekens). De auteur onderzoekt in welke mate de woonzekerheid steun en/of beperkingen vindt in grondrechten zoals de eerbiediging van het privé- en gezinsleven, onschendbaarheid van de woning, eigendomsrecht e.a.; in hoeverre de woonzekerheid wordt gerealiseerd in de verschillende juridische vormen van gebruik van een woning en of het «grondrecht op woonzekerheid» wel in het positieve recht verwezenlijkt kan worden. De conclusie van de auteur komt, zoals hij zelf toegeeft, nogal pessimistisch over, wanneer hij stelt dat «... de categorieën van het burgerlijk recht ongeschikt (zijn) om juridische uitdrukking te geven aan de woonbehoeften» (p. 161).

B. Hubeau geeft vervolgens een overzicht van de huidige wettelijke reglementeringen inzake duur en beëindiging van huurovereenkomsten, zowel de gemeenrechtelijke huishuur als handelshuur, pacht en de huur van «sociale woningen». Wat pachtovereenkomsten betreft, moet wel gewezen worden op de, na het verschijnen van het boek, goedgekeurde wet van 7 november 1988 (B.S., 6 december 1988), die de bedrijfszekerheid van de pachters in niet geringe mate versterkt: invoering van zgn. «lange pachten» (min. 27 jaar); van de zgn. «loopbaanpacht», waardoor jonge landbouwers over de zekerheid kunnen beschikken dat zij de gronden en/of gebouwen gedurende hun hele verdere beroepsloopbaan zullen kunnen gebruiken; strengere reglementering van opzegging voor eigen exploitatie door de verpachter (zie over de nieuwe pachtwetgeving: Van Hoestenbergh, P. en Dewagtere, K., «De wet van 7 november 1988 tot wijziging van de Pachtwet (B.S., 6 december 1988) en het notariaat», *R.W.*, 1988-89, 911-915; Gotzen, R., «De vernieuwde Pachtwet anno 1988», *R.W.*, 1988-89, 937-946; *De nieuwe Pacht*).

wet, Gotzen, R. en Herbots, J. (red.), Antwerpen, Kluwer Rechts-wetenschappen, 1989, 285 p.).

J. Vandenberghé onderzoekt de weerslag op de woonzekerheid van onbewoonbaarverklaringen, de toekenning van sanerings- en renovatiepremies, onteigeningen en de onroerende fiscaliteit.

Het geheel wordt afgerond met twee rechtsvergelijkende bijdragen met een beknopt overzicht van het Nederlandse (H. Ruesink) en het Franse huurrecht (J. Vandenberghé).

Het boek wil niet louter een beschrijving geven, maar wil ook «... de discussie activeren, in de hoop dat ze ook tot de politieke arena doordringt» (p. 3). Allicht zal niet iedereen op alle punten akkoord kunnen gaan met de analyse van de auteurs. De verregaande implicaties bv. die verbonden worden aan het «grondrecht op woonzekerheid» zullen wel menige wenkbrauw doen fronsen. Ook sommige algemene conclusies komen ontvullend over («Na ruim 150 jaar is er in ons land op het vlak van de woonzekerheid nog geen enkel succes geboekt» — p. 53). Inderdaad stof genoeg voor verdere discussie...

Chris Pauwels
K.U.Leuven

Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht, Bijzondere overeenkomsten, IV, Bewaargeving, bruikleen, verbruikleen, borgtocht, schenking, gevestigde en alijdurende renten, kansovereenkomst en lijfrente, spel en weddenschap, vaststellingsovereenkomst en dading, bewerkt door W. M. Kleijn, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1988, XVIII + 343 p.

Dit deel van de Asser-serie is ontstaan als een samenvoeging van enerzijds een herziene uitgave van het tweede onderdeel van de in 1976 verschenen vierde druk van deel II betreffende bewaargeving, bruikleen, verbruikleen en borgtocht, anderzijds een volledig herziene versie van de derde druk van Asser-Kamphuizen betreffende de schenking, gevestigde en alijdurende renten, kansovereenkomsten en lijfrente, spel en weddenschap, vaststellingsovereenkomsten en dading.

De belangrijkste kenmerken van de behandelde overeenkomsten worden in dit handboek op heldere wijze en in een vlotte stijl besproken, met verwijzingen naar de belangrijkste rechtspraak en rechtsleer. Bijzondere aandacht gaat naar de begripsomschrijving van elk contract en de afbakening ervan tegenover verwante rechtsfiguren. Talrijke goed gekozen voorbeelden maken de lezer erop attent dat dit in de praktijk niet steeds even eenvoudig is.

De uiteenzetting blijft in beginsel beperkt tot het Nederlandse positieve recht.

Waar nuttig wordt in het kort ook de regeling in het Nieuw Nederlands B.W. besproken. Vooral in de hoofdstukken over de schenking en de vaststellingsovereenkomsten/dading, gaat ruime aandacht naar het komende recht. Het N.B.W. zal voor deze contracten namelijk belangrijke principes wijzigen. Zo geeft het N.B.W. volgens de auteur «blijk van een meer moderne visie op het verschijnsel schenking» (p. 160): een notariële akte zal niet meer vereist zijn, de schenking wordt als een gewone consensuele overeenkomst geconstrueerd. Wat de vaststellingsovereenkomsten en de dading betreft, zal het N.B.W. de vaststellingsovereenkomsten in het algemeen regelen, en niet meer de dading in het bijzonder. Terwijl aan de dading naar huidig recht een *declaratieve* werking wordt toegekend (door de dading stellen partijen vast welke hun onderlinge verhouding rechtens steeds is geweest, zullen vaststellingsovereenkomsten naar komend recht *translatieve* of «dispositieve» (p. 291) werking hebben (zij creëren voor de toekomst een nieuwe rechts-toestand).

Verwijzingen naar buitenlands recht blijven uiterst schaars. De Belgische lezer zal in Asser-Kleijn tevergeefs verwijzingen naar het Belgische recht zoeken.

Het handboek wordt afgesloten met een zaken-, een wetsartikelen- en een jurisprudentieregister.

Chris Pauwels
K.U.Leuven

J. CAEYMAEX, **Handboek der roerende zekerheden**, Luik, 1988

Deze losbladige uitgave (twee ringmappen) is de vertaling van het in 1985 oorspronkelijk in het Frans uitgegeven werk. De auteur — de onvermoeibare annotator op het gebied der zekerheidsrechten in de *Revue de jurisprudence de Liège, de Mons et de Bruxelles* — richt zich in de eerste plaats tot de praktijkjuristen die geconfronteerd worden met de, wat wel eens genoemd werd, «de bonte stoet der voorrechten» en de talrijke problemen die deze doen rijzen.

Deze doelstelling blijkt uit de aanpak van de auteur. Achtereenvolgens worden de diverse voorrechten uit de Hypotheekwet en de bijzondere wetten besproken, waarbij telkens op een overzichtelijke wijze de volgende aspecten worden behandeld: gewaarborgde schuldvordering, onderpand, duur van het voorrecht, en eventuele publikatievoorschriften. Telkens wordt ook de betrokken wetsbepaling opgenomen en vindt de lezer verwijzingen naar de specifieke literatuur ter zake. Veel aandacht wordt besteed aan de rechtspraak, zodat het boek heel wat casuïstiek laat zien (bv. i.v.m. art. 20, 4°, Hyp. W.). Op deze wijze wordt — getrouw aan de opzet — een goed beeld gegeven van de huidige stand van de wetgeving en de rechtspraak.

Aan de bespreking van de diverse voorrechten (een tachtigtal) gaat een inleidend hoofdstuk vooraf. Hierin worden enige hoofdbeginselen in herinnering gebracht en bespreekt de auteur de meest courante gevallen van samenloop waar de preferentieproblematiek aan bod komt (faillissement, gerechtelijk akkoord en ontbinding van rechtspersonen).

Toch is er ook kritiek. Zo moet worden vastgesteld dat nagenoeg geen aandacht wordt besteed aan de Nederlandstalige rechtsleer. De werken van Kluyskens, Delva en het A.P.R.-trefwoord over de voorrechten van de Rycke worden zelfs niet in de algemene bibliografie vermeld. Evenmin valt er bijvoorbeeld enig spoor te bekennen van de diverse rechtspraakoverzichten van de hand van Heurterre in het T.P.R. Een ander bezwaar is dat de praktische hanteerbaarheid enigszins wordt bemoeilijkt door de afwezigheid van enige ordening bij de bespreking van de voorrechten. Zij werden op willekeurige wijze ingedeeld, zodat men telkens gedwongen wordt de inhoudstafel te raadplegen om een bepaald voorrecht terug te vinden.

Het boek werd uitgegeven in eigen beheer en is verkrijgbaar bij de auteur, rue Raikem, 9 te 4000 Luik. De prijs bedraagt 2.935 fr. en voor de aanvullingen wordt 6,5 fr. per blad gerekend.

Eric Dirix

H. SWENNEN, Handelspraktijken, Dienstmerken, Ambulante handel, Centrum voor Beroepsvervolmaking in de Rechten — U.I.A., Antwerpen, Kluwer, 1989, 82 blz.

In de hem eigen stijl (wie Swennen als collega of als docent kent, hoort hem bijna al lezende) geeft de auteur een kernachtige en boeiende uiteenzetting over een aantal problemen die niet alle door de titel van het boek tot uitdrukking gebracht worden. Dit blijkt trouwens uit de verantwoording (blz. V) van het boek:

«Wat nu wordt aangeboden heeft de samenhang van het regeringsprogramma. (Deze enigmatische zin verwijst naar de oorspronkelijke bedoeling van de voordracht waarop het boek steunt, nl. te handelen over een nieuwe Handelspraktijkenwet, wat door de val van de regering niet kon doorgaan G.L.B.). Er is, in overzicht, het stuk met het vroegere beleid dat wordt verdergezet: 1. De Wet Handelspraktijken, overzicht; dit wordt verduidelijkt in 2. Het toepassingsgebied, nu en in de toekomst (?). Vervolgens is er, beperkt, het Europese kader waarin dit beleid dient gesitueerd: 3. Vrij verkeer van goederen. Daarna komen sectoren aan de orde; er is een sector waarin maatregelen zich opdringen, maar nog verder moet gewacht worden op concertatie: 4. Vergelijkende publiciteit; er is een sector die verziekt is en waarin op korte termijn weer toepassingsproblemen van wetgeving te verwachten zijn: 5. De voor-soldenperiode; ten slotte is er een sector van innovatie: 6. De dienstmerken. Daarna volgt een hoofdstuk m.b.t. de consolidatie van recente maatregelen: 7. een eerste commentaar op de regeling inzake de ambulante handel die nieuw is.»

Het beste deel van dit boek is naar de smaak van ondergetekende dat over vergelijkende reclame. De auteur, die voorstander is van een opheffing van het verbod van vergelijkende correcte reclame, geeft hier terzelfder tijd een beknopte, maar uitstekende beschrij-

ving van de situatie in België en een genuanceerde bespreking van enkele van de argumenten van voor- en tegenstanders van de opheffing van het principiële verbod.

Belangrijk, omdat het de eerste wat uitvoeriger commentaar is op de nieuwe regeling is het deel over ambulante handel.

Een vlot leesbaar boekje dat door zijn soms verrassende formulering, zijn nieuwe inzichten en zijn grondigheid bestlist een aanrader is.

G.L. Ballon

C.T. JAKOB, *Sanktionen gegen vertragsbrüchige Mitgliedstaaten der Europäischen Gemeinschaft (EWG)*, Berlijn, Duncker & Humblot, 1988, 216

Dit boek vormt Band zesentachtig in de reeks «Schriften zum Völkerrecht». De auteur onderzoekt op systematische wijze de reactiemogelijkheden van de Gemeenschap (deel 1) en van de lid-staten (deel 2) op de niet-nakoming van een arrest van het Europese Hof van Justitie door een verdragspartij. In het EEG-Verdrag is immers, in tegenstelling tot art. 88 van het EGKS-Verdrag, geen enkele bepaling te vinden die de Gemeenschap of de lid-staten de mogelijkheid biedt om dwangmaatregelen te nemen om de overtreder tot beterschap te dwingen of desnoods uit de Gemeenschap te stoten.

In de eerste zes paragrafen worden een aantal mogelijke gronden voor een sanctiebevoegdheid van de Europese Gemeenschap bestudeerd.

In paragrafen één en twee worden de doctrines van de «implied power» en de «resulting power» behandeld. Het gaat hierbij om bevoegdheden zonder tekstuele basis. Terecht stelt Jakob dat art. 235 EEG-Verdrag de toepassing van de «implied powers»-doctrine in het Gemeenschapsrecht niet verhindert. Deze spijbepaling (zie Lenaerts, K., *Constitutie en rechter*, Antwerpen, Kluwer, 1983, p. 367, nr. 370) verwijst naar de uitdrukkelijke bevoegdheid van de Raad om binnen het kader van de doelstellingen van de Gemeenschap een beslissing te nemen waarvan de inhoud ratione materiae niet direct kan worden aangeknoopt bij een concrete bevoegdheidstoewijzing (Lenaerts, K., *o.c.*, p. 369, nr. 371). Art. 235 verleent een bevoegdheid wanneer geen andere norm dit doet. De implied powers daarentegen worden aangeknoopt aan reeds voorhanden zijnde bevoegdheden. Art. 235 treedt aldus slechts in werking wanneer ook de toepassing van de «implied powers»-doctrine niet tot de toekenning van een bevoegdheid leidt (p. 31). Lenaerts daarentegen lijkt art. 235 al eerder toepasselijk te achten. Ook hij stelt dat art. 235 de toepassing van de «implied powers»-doctrine niet verhindert, doch op andere gronden. Bij de uitdrukkelijk toegewezen bevoegdheden maakt hij een onderscheid tussen specifieke en niet-specifieke bevoegdheden (Lenaerts, K., *id.*). Art. 235 is dan een uitdrukkelijke, zij het niet specifieke, bevoegdheid. De implied powers daartegenover zijn bevoegdheden die ratione materiae niet in het verdrag werden vermeld, doch die noodzakelijk zijn om aan de uitdrukkelijke bevoegdheden van de Gemeenschap (waaronder dus ook art. 235) enig nuttig effect te verbinden (Lenaerts, K., *o.c.*, p. 369, nr. 372).

Van de «implied power»-doctrine dient de leer van de resulting powers te worden onderscheiden (p. 49). Een dergelijke bevoegdheid volgt niet uit een welbepaalde uitdrukkelijke bevoegdheid, doch uit een geheel van normen van een verdrag of uit de aan dat verdrag ten grondslag liggende beginselen. Ook hier verhindert art. 235 de toepassing van deze theorie in het gemeenschapsrecht niet. Immers, de resulting powers volgen uit een geheel van expliciete bevoegdheden, terwijl art. 235, door de verwijzing naar de opdracht en doelstellingen van de Gemeenschap (bepalingen die geen bevoegdheid verlenen) geen uitdrukkelijke bevoegdheid tot stand brengt (p. 66). Dit is niet juist en in tegenspraak met wat de auteur zelf een dertigtal bladzijden vroeger beweert (op p. 31).

Ondanks de toepasbaarheid van beide doctrines in het gemeenschapsrecht, leidt het onderzoek tot het besluit dat zij niet als basis kunnen dienen voor een algemene sanctiebevoegdheid van de Gemeenschap.

Een zelfde ontkennend antwoord levert het onderzoek in de derde en vierde paragraaf naar een eventuele sanctiebevoegdheid op grond van art. 235 EEG-Verdrag of op basis van het secundaire gemeenschapsrecht op. In de vijfde paragraaf wordt duidelijk gemaakt dat ook de bijzondere aard van de Gemeenschap geen fundament voor

een sanctiebevoegdheid kan bieden. Nog steeds is immers het «point of no return», waarbij het voor de lid-staten niet alleen juridisch doch ook de facto onmogelijk is om het Verdrag van Rome en de Gemeenschap die eruit voortspuit te ontbinden, niet bereikt (p. 101). Zolang dit niet het geval is en de Gemeenschap voor haar bestaan afhankelijk blijft van de goodwill van de lid-staten, kan men niet spreken van een «Irreversibilität der Existenz» van de Gemeenschap. De lid-staten blijven «Herren der Verträge» (p. 98) en de Gemeenschap blijft gebonden door het verdrag.

Ten slotte gaat de auteur in de zesde paragraaf in op eventuele buiten het verdrag liggende grondslagen voor een algemene sanctiebevoegdheid. Noch een beroep op de eenheid van de Europese verdragen via een analoge toepassing van art. 88 EGKS-Verdrag, noch een vorm van gemeenschapsdwang naar analogie van de Bundeszwang kunnen een oplossing bieden, daar het ontbreken van een sanctiebevoegdheid in het EEG-Verdrag een bewuste leemte in het verdrag vormt. De toepassing van algemene volkenrechtelijke grondbeginselen levert evenmin een positief resultaat op.

Het tweede deel gaat na of er sprake kan zijn van een bevoegdheid voor de lid-staten om maatregelen te treffen tegen een lid-staat die een veroordeling door het Hof van Justitie niet nakomt.

In paragraaf zeven wordt besloten dat de lid-staten zich in ieder geval niet kunnen beroepen op gemeenschapsrechtelijke beginselen (zoals de artt. 224-225 van het verdrag; de algemene grondbeginselen van het gemeenschapsrecht zoals het beginsel van de voorrang van het gemeenschapsrecht en de eis van de Gemeenschapsrouw (p. 123)) om een dergelijke bevoegdheid te creëren.

In de voorlaatste paragraaf stelt de auteur, in tegenstelling tot een vaak geponeerde stelling (waarvan zij de meeste argumenten weerlegt), dat de lid-staten bij een lacune van het gemeenschapsrecht het algemene volkenrecht kunnen toepassen, daar zij immers nog steeds «Herren der Verträge» zijn (p. 137; zie sub 2.2). Hierna dient dus onderzocht te worden of deze volkenrechtelijke sanctiemechanismen de lid-staten een sanctiebevoegdheid kunnen bieden. Dit geschiedt in paragraaf negen.

Allereerst komt de figuur van de represaille aan bod. Deze heeft tot doel de verdragschennende partij te dwingen zich weer naar de regels van het spel te gedragen. Een louter eenzijdig optreden door een lid-staat is in EEG-verband niet mogelijk, omdat de rechten van de andere lid-staten hierdoor zonder hun instemming worden geraakt. Wel geoorloofd zijn gemeenschappelijke maatregelen of eenzijdige maatregelen met de toestemming van de andere lid-staten (behalve natuurlijk de verdragschennende partij).

De exceptio non adimpleti contractus, als bepaald in art. 60 van het Verdrag van Wenen, wordt voor het grootste gedeelte ondoelmatig geacht. Daar represaille geen basis biedt voor uitsluiting van een partij, kan het beginsel «Inadimplenti non est adimplendum» echter wel nuttig zijn in het uitzonderlijk geval van de uitsluiting van een verdragspartij.

Ook het reciprociteitsconcept van Riphagen wordt verworpen en bovendien overbodig genoemd, daar het vervat ligt in de bovenstaande twee figuren. Ten slotte is ook de clausula «rebus sic stantibus», art. 62 van het Verdrag van Wenen, slechts in beperkte mate bruikbaar. Telkens wanneer een essentiële verandering van omstandigheden ontstaat door de verdragsbreuk van een partij wordt de toepassing van de clausula door de lex specialis van art. 60 uitgesloten. Enkel wanneer de continuïteit van de Gemeenschap wordt bedreigd zonder dat er een verdragsbreuk aan voorafgaat, treedt art. 62 in werking.

In haar conclusie drukt de auteur haar optimisme uit over de mogelijkheid van een politiek verenigd Europa in de toekomst (p. 197). Echter, op dit ogenblik wordt de Gemeenschap nog steeds door de lid-staten beheerst. Zoals in het boek is aangetoond, heeft deze Gemeenschap geen algemene sanctiebevoegdheden. Daar de afdwingbaarheid van het recht in het belang van de rechtsorde moet worden gegarandeerd, dienen dus de lid-staten, indien nodig, maatregelen te treffen. De uitoefening van deze bevoegdheid door de lid-staten kan evenwel een gevaar voor de Gemeenschap betekenen. Daarom beschouwt Jakob de sanctiebevoegdheid van de Gemeenschap een noodzaak, die zij echter in de nabije toekomst niet realiseerbaar acht.

Jakob behandelt de materie op een zeer gestructureerde wijze. Ze onderzoekt en bespreekt op heldere wijze alle mogelijkheden. Toch worden een aantal bevindingen wat al te vaak herhaald. Tevens is het jammer dat het meest interessante deel van het werk, de be-

schouwende conclusie, op vier bladzijden, waarvan de helft een louter herhaling van de reeds veelvuldig geformuleerde besluiten uit het onderzoek, wordt afgehandeld.

Alain Verbeke

NOTARIAAT

Samenstelling van de Kamer van Notarissen van het Arrondissement Ieper

Voorzitter : mr. William De Sagher ; syndicus : mr. Lucien Catty ; verslaggever : mr. Luc Ghesquiere ; penningmeester : mr. Georges Vandenameele ; secretaris : mr. Patrick Donck ; leden mrs.: André Verschoore en Etienne Claeys Bouuaert.

Samenstelling van de Kamer van Notarissen van het Arrondissement Antwerpen

Voorzitter : mr. Benoit Lamot ; eerste syndicus : mr. Ludo Verhoeven ; tweede syndicus : mr. Paul Janssens ; verslaggever : mr. Floris Hendrickx ; secretaris : mr. Paul van den Hove d'Ertsenryck ; penningmeester : mr. Ernest Van Tricht ; leden : mrs. Hélène Casman, Eric Deckers en Rik Vandekerckhove.

Uittredend en niet herkiesbaar : mrs. Freddy Glorie, Paul Harrewijn en Jan van Bael.

MEDEDELINGEN

Vacatures tijdelijk benoemd assistent, Universiteit Antwerpen – Universitaire Instelling Antwerpen – Departement Rechten

- een voltijds mandaat van tijdelijk benoemd assistent, met bijzondere belangstelling voor het personen- en familierecht ;
- een voltijds mandaat van tijdelijk benoemd assistent, met bijzondere belangstelling voor het gerechtelijk privaatrecht en zekerheden ;
- een voltijds mandaat van tijdelijk benoemd assistent, met bijzondere belangstelling voor het handels-, economisch- en financieel recht ;
- een voltijds mandaat van tijdelijk benoemd assistent, met bijzondere belangstelling voor het Recht van de Europese Gemeenschappen, in het bijzonder voor het Europees economisch recht ;
- een voltijds mandaat van tijdelijk benoemd assistent, met bijzondere belangstelling voor het fiscaal recht ;
- een voltijds mandaat van tijdelijk benoemd assistent, met bijzondere belangstelling voor het sociaal zekerheidsrecht.

Voor alle hogervermelde betrekkingen komen in aanmerking : licentiaten in de rechten en studenten van het 3e licentiaat Rechten.

De kandidaatstelling moet geschieden op daartoe bestemde sollicitatieformulieren, die voor 29 juni 1989 moeten worden gezonden aan : U.I.A., Directie Personeel, Universiteitsplein 1, 2610 Wilrijk (tel. 03/820.20.18). Bijkomende inlichtingen : prof. dr. K. Rimanque (tel. 03/820.29.32).

Oprichting van een Alumnivereniging van het Seminarie voor Sociaal Recht van de Rijksuniversiteit Gent

Op 24 april 1989 werd te Gent Associare opgericht, zijnde de Alumnivereniging van het Seminarie voor Sociaal Recht.

De vereniging heeft tot doel de contacten te bevorderen tussen het Seminarie voor Sociaal Recht van de Rijksuniversiteit Gent en de afgestudeerden van deze universiteit die beroepsmatig actief zijn in het domein van het arbeids- en sociale zekerheidsrecht.

Alumni die belangstelling hebben voor de werking van de vereniging en die wensen uitgenodigd te worden op haar activiteiten, worden verzocht hiervan kennis te geven aan het Seminarie voor Sociaal Recht, Universiteitstraat 4, 9000 Gent (tel. 091/25.76.51; b.p. 286).

Internationaal congres nieuwe E.G.-Aanbestedingsrichtlijn te Maastricht

Op vrijdag 16 juni 1989 organiseert de Europese Sectie van de Nederlandse Vereniging voor Bouwrecht, in samenwerking met de Europese Vereniging voor Bouwrecht, te Maastricht een congres over de nieuwe Europese Richtlijn inzake de plaatsing van overheidsopdrachten voor de uitvoering van werken.

Op het congres zal door een functionaris van de E.G., de heer G. Lohan, medewerker DG III/F/1, gesproken worden over achtergronden van de totstandkoming van de nieuwe richtlijn en uiteengezet worden op welke punten de nieuwe richtlijn afwijkt van de vorige. Vervolgens zullen de inleiders, afkomstig uit verschillende E.G.-lidstaten, behandelen welke gevolgen de nieuwe richtlijn zal hebben voor het in hun land geldende aanbestedingsrecht. Als inleiders zijn uitgenodigd : R.A. prof. W. Helermann (Duitsland, voorzitter van de Duitse Vereniging voor Bouwrecht), David Marks (Groot-Brittannië, solicitor te Brussel), prof. M.-A. Flamme (België, emeritus-hoogleraar Université libre de Bruxelles) en prof. mr. C.A. Adriaansens (Nederland, hoogleraar Privaatrecht R.U. Limburg).

Het congres vindt plaats in het Maastricht Exhibition & Congress Centre (M.E.C.C.), vangt aan te 10.30 uur en wordt besloten om circa 17.00 uur. Mr. J. Rozemond, advocaat te Amsterdam en voorzitter van de Europese Vereniging voor Bouwrecht, zal het congres leiden.

Voor het congres zijn ook de voorzitters en leden van de andere Europese Verenigingen voor Bouwrecht uitgenodigd. De voertaal zal Engels zijn. Er wordt gezorgd voor simultaanvertalingen o.a. van Frans en Duits naar Engels en vice versa.

Nadere inlichtingen : Secretariaat van de Vereniging voor Bouwrecht, postbus 85851, 2508 CN 's-Gravenhage (tel. 070/24.55.44).

Uitreiking van de Pitlo-prijs

Op 20 mei 1989 werd te Amsterdam de Pitlo-prijs uitgereikt aan dr. Fernanda Mazzanti Pepe, dr. Giovanni Ancarani en dr. Roberta Ferrara.

De bekroonde publikaties zijn : «Il Notariato in Italia dall'età Napoleonica all'unità» (Roma, Consiglio Nazionale del Notariato, 1983, 558 p.) en «Rolandini Passagerii, Contractus» (Roma, Consiglio Nazionale del Notariato, 1983, 295 p.).

Jaarvergadering van de Nederlandse Orde van Advocaten

De jaarvergadering van de Nederlandse Orde van Advocaten zal dit jaar plaatsvinden op vrijdag 29 september 1989 te Leeuwarden. Het thema is «Advocaat in Europa».

TIJDSCHRIFTEN

Weekblad voor privaatrecht, notariaat en registratie, 1988

nr. 5874

Van Mourik, M.J.A., Het ware langstlevende -al in Boek 4 nieuw B.W.I.; Huizink, J.B., Belanghebbende bij de jaarrekeningprocedure.

nr. 5875

Nieskens-Isphording, B.W.M., Het eigendomsvoorbehoud en de bescherming van art. 3.4.2.3.a; Baanders, H.A.J., Reactie. Financiering op basis van toekomstige vorderingen; Blom, M.A., Na-

schrift; Struycken, A.V.M., Overzicht der Nederlandse rechtspraak. Internationaal Privaatrecht; Burgerlijke stand (1984-1987) (I).

nr. 5876

Franken, H. en Harteveld, A.E., Misbruik van computers; Vrienzendorp, R.D., Enige opmerkingen over de bankhypothek en subrogatie bij beëindiging van de relatie bank/cliënt; Struycken A.V.M., Overzicht der Nederlandse rechtspraak. Internationaal Privaatrecht; Burgerlijke stand (1984-1987) (II, slot).

nr. 5877

Van Mourik, M.J.A., Verwikkelingen rond aandelen; Schwarz, C.A., Vormvoorschriften rond de levering van aandelen op naam en de ouderlijke boedelverdeling.

nr. 5878

Waaijer, B.C.M., De peildatum voor de successiebelasting; Campagne, D.M., Fiscale aspecten van investering in Spanje; Joppe, I.S., Overzicht der Nederlandse rechtspraak. Internationaal Privaatrecht; Huwelijksvermogensrecht (1984-1987) (I).

Computerrecht, 1989

nr. 1

Van Offeren, W.G.B., Auteursrecht en met behulp van een computer gemaakte werken; Stevens, J.J.M., en Van de Donk, W.B.H.J., Politiek-inhoudelijke sturing van de informatievoorziening: de beleidsnotitie informatievoorziening openbare sector; Kuitenbrouwer, F., Nieuwe diensten en privacybescherming; Thole, E.P.M., Het depot van de broncode en het faillissement van de softwareleverancier; Ekker, E., Geen risico-aansprakelijkheid voor informatie(produkten); Rechtspraak; Opinies, Juridische programma-tuurbespreking; Kort nieuws.

Algemeen fiscaal tijdschrift, 1988

nr. 8 en 9

Cougnon, J., Positieve en negatieve aspecten van een beloofde hervorming; Wauters, F.J., Vrijstelling van B.T.W. voor de beeldende kunstenaars: heilsboodschap of boerenbedrog? Een persoonlijk naschrift; Schockert, A., Pensioensparen en risicodragend kapitaal: Dutermie, O., Het fiscaal recht: een beleidsinstrument?; Vanvelthoven, P., noot onder Cass., 29 januari 1988 (Inkomstenbelasting, huurgeld betaald door een vennootschap aan haar zaakvoerder -vennoot, wedde en bezoldiging, simulatie, bedrijfseconomische werkelijkheid); Wille, P., noot onder Europees Hof van Justitie, 4 februari 1988 (Tekortkoming van de staat, niet-uitvoering van een arrest van het Hof, zesde richtlijn, belastbare grondslag in de B.T.W., nieuwe voertuigen); Dhaeyer, B., noot onder Cass., 25 februari 1988 (Inkomstenbelasting, personenbelasting, bedrijfsinkomsten, bedrijfslasten, verplaatsingskosten echtgenoten, gezamenlijk gebruikt voertuig, recht op forfait voor de echtgenote).

Annales de droit de Louvain, 1988

nr. 2

Andersen, R., Les projets de réforme de la loi sur la protection contre les abus de puissance économique; Dubuisson, B., Quelques réflexions sur le présomption de mauvaise foi du vendeur professionnel; De Callatay, B., De l'allocation et de la révision des rentes indexées allouées en réparation de préjudices corporels en droit commun.

Bank- en Financieuzen, 1988

nr. 6-7

Simonis, R., Les règlements internationaux de 1939 à nos jours; Cinquième partie: la période de 1972 à 1987.

Europees Vervoerrecht, 1988

nr. 5

Erdmenger, J., Development and prospects of the maritime transport law of the European Communities; Aussant, J., Freedom to provide services in shipping in the European communities; Kreis, H.W.R., Maritime transport and EEC competition rules; Vermote, L., The application of the United Nations Liner Code within the European Communities; Elsner, W., Unfair pricing practices in maritime transport; Heldring, B., Free access to ocean trades; Green, N., Competition and maritime trade: a critical view.

Fiskofoon - Tijdschrift voor fiscaal recht, 1988

nr. 79

Vanhaute, P., De Europese groepering tot samenwerking: enkele beschouwingen bij haar juridisch en fiscaal statuut; Haelterman, A., Belastbaarheid van de belastbare optie.

nr. 80

Gheysens, L., Zijn de douane- en accijnsstraffen buitensporig?; Vandeborgh, H., Vernietiging van een aanslag wegens onwettige bewijsmiddelen - kan een nieuwe aanslag gevestigd worden?

Journal du droit international,

nr. 3

Ferrier, D., La franchise internationale; Prujiner, A., La gestion des arbitrages commerciaux internationaux: l'exemple de la Cour d'arbitrage de la C.C.I.; Terki, N.E., La société d'économie mixte en droit algérien; Alexandre, D., Edelman, B., Huet, A., Loquin, E., Mezghani, A., Bulletin de jurisprudence française; Lipstein, K., Chronique de jurisprudence britannique (le partie); Rolland, P. en Tavernier, P., Chronique de jurisprudence de la Cour européenne des Droits de l'homme.

De naamloze vennootschap, 1988

nr. 4

Derksen, J.H., Het jaarverslag 1987 van de Nederlandse Bank; Rietkerk, G., Wetsontwerp misbruik voorwetenschap is mislag; Corstens, G.J.M., Misbruik van voorwetenschap. De reikwijdte van het voorstel; Galavazi, J.I.H.M., en Van Wilsum, H., In Nederland nu ook Non-Voting Shares?; Van Achterberg, M.P., Financiële kruisverbanden, doeloverschrijding en concrete instructies in concernverhoudingen: een beschouwing naar aanleiding van de uitspraak inzake Amstelland Concernbeheer N.V.; Duffhues, P.J.W., Het solvabiliteitstoezicht op banken en de financierings-theorie; Meijer, H.J., Fiscale aspecten van het stellen van zekerheid door een groepsvennootschap ten behoeve van een andere groepsvennootschap; Honee, H.J.M.N., Beschermingsconstructies (het Groningercongres) (2).

Netherlands International Law Review, 1988

nr. 3

Kimanuka, R.N., Developing Rights: The UN declaration on the right to development; Sachariw, K., State responsibility for multilateral treaty violations: identifying the «injured state» and its legal status; Baehr, P.R., Political aspects of UN peace-keeping operations; Berkhof, G.C., Maintaining international peace and security: the military dimension; Leurdijk, D.A., The expediency and effectiveness of UN peace-keeping operations; Suy, E., Legal aspects of peace-keeping operations; Sybesma-Knol, N., UN peace-keeping: why not? Siekmann, R.C.R., The codification of general principles for United Nations peace-keeping operations.